

A

PERDÖNTŐ
BAJVIVÁSOK TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGON.

PESTY FRIGYES

L. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1866. jún. 18 ki ülésben).

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1867.

I.
A BAJVIVÁSOK EREDETE
ÉS
ELTERJEDÉSE.

A középkor egyik feltűnő sajáttsága, hogy az isteni gondviselésnek közvetlen intéző befolyást tulajdonított az emberek cselekedeteire. Az isteni szándék nyilvánulását nem csak rendkívüli események alkalmával vélték felismerni, midőn a szellemeket valamely egyetemes irány kapta meg, mely azután egész világrésznek szabta elő kifejlődési módját; nemcsak oly világtörténelmi pillanatokban, midőn egy amiensi Péter Remete buzdítására 1095-ben százezeren lelkesültek fel, és Clairmontból azon felkiáltással: „Isten úgy akarja!“ az első kereszthadba rohantak, és midőn 1146-ban ugyanezen szó hangzott egész Franciaországon át sz. Bernátnak Vezelayben tartott szónoklatai következtében: hanem igénybe vette a középkor isten közvetlen beavatkozását a mindennapi igazságszolgáltatásnál is, oly annyira, hogy Európában alig létezett akkor művelt ország, melynek szokásaiban, sőt törvényeiben ezen vélekedés kifejezést nem talált volna, és hol ennél fogva többé-kevésbé kifejtett megfelelő intézményeket, vagy azok nyomait nem találnók.

Az isteni szándéokra való utalás, és a módszerek annak kipuhatolására az ordaliákat szülték, melyek ugyan legfőbb kifejlődésüket a középkorban nyerték, és annak minden babonás, sokszor daczos, sokszor a végtelenig magát megadó jellemét ölték magokra, de eredetöket már az emberiség történelmének küszöbénél veszik. Mellőzöm azokat, miket az

Ó-Testamentom némely helyeiből, nevezetesen Sámuel I. könyvének 14. és 17. fejezetéből nem minden alap nélkül következtetni lehet, és figyelemem csak a szorosabban vett történelmi korszakra terjeszttem ki. Itt már kiváló érdekű, hogy a görögök az ordaliák egyik legszokásosabb nemét, t. i. a tűzpróbát ismerték. Ezt bizonyítja Sophokles Antigonéja, melynek 263—267. verse Szűcs Dániel fordítása szerint így hangzik:

„Láthatlan volt a vétke, mert homály felé,
Készek valánk kezünkbe fogai lángvasat,
S átmenni a tűzön, s az istenekre meg-
Eskünni, hogy mi nem tevők, s hogy nincs frigyünk
Azzal, ki ezt kigondolá és megtévé.”

Plinius egy Tuccia nevű szűzről tesz említést, ki szüzességének igazolására fogadta, hogy szítával vizet merít a Tiberisből, és Vesta templomába viszi majd. A fogadást teljesíté is ¹⁾. Firdusi iráni hősrégéjében a hős Sijaves az ártatlan Sevdabeh helyett a két tűz közti próbát kiállja. Maga az Edda is más ordaliák közt a tűzpróbát is érinti, mondván: hogy Grimmar Gejrröd király által nyolcz napon át két tűz között helyeztetett.

Találtnak az indusoknál ordaliák, például a tüzes vas, melyek nagyon hasonlítanak a germánok e nemű szokásaihoz. Hallgassuk meg az utazókat, és alig lesz világrész, melynek népei az igazságszolgáltatást nem közvetlenül azon istentől kit imádtak, várták volna; a zsidó, a georgiai, a csuvasz és osztják nép, a mongol, és perzsa, China, Sziam, Pegu, Calcutta, Japan, Senegambia, sőt Amerika is ezen istenitéletekhez folyamodott ²⁾, miből kiviláglik, hogy az ordaliák, akár régiségüket tekintjük, akár az elterjedést a világ legkülön-

¹⁾ Lásd erről *Schuta Jodok, Schottel János, Stuck Vilmos, Del Rio, Benzon*, és mások munkáit. Továbbá: *Rühs: Geschichte des Mittelalters* II. kötet 81 lap.

²⁾ Az oraculumok a görögöknél, a madárrepülés, az áldozati állat béleinek nézése a rómaiaknál a jövendőlés egy neme volt, de távol sem istenitélet.

neműebb nemzetcinél, pogány, nem pedig keresztény eredetűek.

Az istenitéletek nemei elég számosak. De feladatomon kívül esik az ordaliákról általánosan értekezni. Feleslegessé teszi azt a külföldnek e részben is gazdag irodalma, de még hazánk jeles buvárának, Révész Imrének e tárgybeli értekezése is ¹⁾.

A mire az olvasó figyelmét igénybe veenni akarom, az az ordaliák csak egyik, de legfontosabb neme: a bajvivások ²⁾, a mennyiben ezek hazánkban szerepeltek.

¹⁾ Uj m. muzeum 1858. I. 425 lap.

²⁾ Ezen szót: „bajvivás“ különösen azon viadaloakra szeretném alkalmazni, melyek által a felek viszályaikat bírói közbenjárással döntötték el, t. i. a középkori ordaliák egyik nemere; fenhagyván a „párviadal“ elnevezést azon magán jellemű összeütközéseknek, melyeket a mai erkölcsök még támogatnak, de a terjedő műveltség már is nyomról nyomra leszorít a rendes társadalmi élet teréről. Hogy a bajvivás szó a vívásnak épen istenitéleti jellemét fejezi ki, t. i. oly vívást, mely által valamely ügy vagy baj bírói jogérvénnyel intéztetett el, azt már Révész Imre vette észre (Uj M. Muzeum 1858 I. köt. 446. lap., hol azt is vitatja, hogy a *párviadal* szónak semmi értelme nincs, mert nyelvünk szóalkotási törvényei ellen vét), de míg e ezen szónak csak nyelvészeti oldalát emeli ki, szükségesnek vélem megjegyezni, hogy történelmi okmányaink is ezen szó divatozását tanúsítják a régiebb századokban. Így II. Endre király, midőn 1231. évben bizonyítja, hogy az előtte perlekedő győri káptalant és M. mestert, Tamás gróf fiát bajvivásra ítélte, azt következőleg fejezi ki: *controversiam . . . secundum juris rationem . . . inter ipsos quod vulgo Bay dicitur adjudicavimus végezni.* (Fejér VII. 4. k. 80. l.) Szent Katalin verses legendájában is baj = viadal; és a mi egy helyütt (a 108. lapon) *bay*-nak mondatott („kiért én ez bajt felveszem“) ugyanaz utóbb (a 110 lapon) viadalnak neveztetik („s ez viadalt végig állja“). Összetételek: bajtárs, bajviadal, bajhely, bajvivás. (A magyar nyelv szótára.) Mind ezen szavak olyanok, mintha csak a bajvivások intézménye terjesztette volna. A „bajtárs“ például mutogatja, hogy több fél egy közös érdeket, más fél vagy felek ellen védelmezett. Ide tartozik Bél Mátyás jegyzete a váradi regestrumhoz: *Malunt alii a Baj, quod duellum significat, vocem hungaricam Pajtás, quasi duelli socium derivare.* A „bajhely“ azon küzdőtér, melyet a bíró kijelölt, hogy ott a fegyveres mérkőzés végbemenjen, stb. Ezek után nézzük, hogy magyar íróink, miként fejezik ki az ordaliái duellumot nemzeti nyelvünkön. Idézem először *Podhracsky Józsefet*, ki Béla király névtelen jegyzőjéről írt munkájában, sz. Lászlóról azt mondja: hogy a rabló kunokra az Al-Dunánál rácsapott, Ákos vezérüket pedig *baj*-ban megölte 1089. évben. (pag. 306.) Bartal

Meglepő dolog, hogy a bajvivások szokása történet-könyveinkben hallgatva elmellőztetik. Egy évezredig világ-részeink legnevezetesebb nemzeteinél a legfőbb jogi kérdésekben mint az igazságszolgáltatás utolsó remédiума ismer-tetett el; egy évezredig jellemezte a fejlődő társadalom tör-vénykezési modorát, gyakorolta befolyását egyházi és polgári viszonyokra, és noha ez időnek mintegy felé saját nemze-tünkre kiterjed, történelmünk mégis, mely sok csekélyebb befolyásu jelenséget feljegyez, ezen intézményt eddig hallga-tással mellőzé. Akármint ítéljük észbeli érvekből ezen isten-itéletekről, de mint a népek szellemének kifolyása, mely oly

György a succubitus duelli kifejezést így fordítja: a *bajnokviadásban* való bukás ¹⁾, a mi, ha benne a duellumnak megfelelő szót keresünk, megköze-líti ugyan az eredeti terminológiát, de többet, sőt mást mond a duellum fo-galmánál. Frank Ignácznak az ordaliai harc: *párviadal* ²⁾; ugyan e szó-val él Szlemenics Pál (Fenyítő törv. széki magyar törvény 3-ik kiadás; 30. lap), de nem következetes, mert egy másik helyen a tulajdonképeni bajvi-vást *kettős viadalnak*, és a közönséges magános hatalomból keletkezett új-kori duellumot *párviadalnak* nevezi. (u. o. 128. lap). Kettős viadal néven fordul elő a *singulare certamen*, vagy középkori duellum Virág Benedek-nél is, (Századok III. köt. 92. lap), és Perger diplomatikájában; Szalay László a *párbaj* szóval él tárgyunkra vonatkozólag ³⁾, Horváth Mihály (Hatvani) azonban, midőn Magyarország történetében az istenitéleteket fu-tólagosan érinti, *párbaj-ról* szól, míg az arany bulla 12-ik pontjában *párvi-adalról*, — tehát a kettős közt nem tesz különbséget ⁴⁾. Szintúgy nem kü-lönbözteti e szavakat a Knauz Nándor által kiadott esztergomi főegyház okmánytára, miként az I. füzet 60. lapjáról, és II. füzet 28. ik lapjáról kitű-nik. Pauler Tivadar így különbözteti a tágas értelmű *párviadal*t a *törvény-széki párbaj-tól*, és ezen utóbbi kifejezést használja mindig, hol ezen orda-lia tárgyalattk ⁵⁾. Danielik János a *párbaj* szóval él a hol istenitéletek, bajvivásról van szó ⁶⁾, és hasonlókép Konek Sándor az egyházi jogról írt munkájában.

Említem még, hogy Szlemenics Pál a *pugil*-t bajvivónak nevezi, a mely név azonban a személyes ügyben *vivóra*, nem a helyettesre illenék. A morváknál az ordaliai viadal: *sedáni, souboj*, vagy bitva.

¹⁾ Csallóköz történeti vázlata, 90 lap.

²⁾ A közgazság törvénye Magyarhonban I. 149 lap.

³⁾ Szalay Magyarország története I. 119. 120 és 297. lap.

⁴⁾ Horváth Mihály: I. 227 és 357. lap.

⁵⁾ Pauler Tivadar: Büntető jogtan, II. köt. 168. 169. lap.

⁶⁾ A premontreiek szerzőnek névtelenül megjelent történelmi tanul-mányainak I. kötetének 320. lapján.

széles körben, oly soká és behatólag uralkodott a viszonyokon, elutasíthatlanul követeli, hogy helye legyen a történetben.

Hazai forrásaink e tárgy méltánylására nem kevés anya-got szolgáltatnak, de legnagyobb része érthetetlen marad, ha azokat a külföld intézményeivel egybe nem hasonlítjuk.

Az összehasonlítás azon tapasztalásra fog vezetni ben-nünket, hogy a bajvivások keletkezése szintén a keresztény korszakot előzi meg, — a mi igen természetes. A legtöbb po-gány nemzeteknél külön hadisten létezett, és ha róla azt tet-ték fel, hogy a háborúk sorsát intézi, könnyen jöhettek azon gondolatra, hogy ha két ember egyéni jogáért harczol egy-mással, az istenség közvetlenül fogja kimutatni, kinek részén áll az igazság. Ezen eszmével annál inkább barátkoztak meg a népek, minél harcziab szellem lelkesíté őket.

Az istenitéleti bajvívás fogalmához lényegesen tartozik, hogy a felek egymás iránt támaszthatni vélt jogukat ne önha-talmilag és titkon, ne törvényen kívül, vagy törvény ellenére, hanem bírói ítélet és jóváhagyás után nyiltan, a törvényszék színe előtt, bizonyos szabályok szerint fegyveres mérkőzéssel avagy viadal által érvényesítsék, — ez úton egyenlitsék ki viszályukat, bizonyítsák ártatlanságukat, és viseljék a fegy-veres eldöntés következményeit.

E szerint a bajvívás és a „Fehde“ közt is lényeges kü-lönbség volt, mert az előbbi nem bosszúvágyból, gyűlöletből támadt, hanem egy emberi belátás által ki nem nyomozható igazság érdekében az isten ítéletére hivatkozott, és ha az nyi-latkozott, a két fél közt fenforgó ügy örökre letéttett, és új vitára soha sem került, mert isten akarata szólott benne. A „Fehde“ ellenben magán személyek örökös harca volt, ellen-séges indulatból támadt, pusztítással, vérengzéssel, öldöklés-sel addig folytattatott, míg az egyik fél meg nem semmisítte-tett, vagy meg nem aláztatott. Mindegyik félhez csatlakoztak a rokonok, kik azt képzelték, hogy az ellenfélen valami meg-boszólni valójuk van.

Ily értelemben a bajvívás már a scytháknál fordul elő, minthogy Lucianus az ő Toxaris-ában azt írja: „A scythák-nál annak, ki a bajvívásban legyőzetik, bünteteskép jobb

karját elvágják ¹⁾). Bodin János is a scytháknál vélto felfedezni a bajvívások eredetét ²⁾).

Némely régibb írók azon állításai, hogy a bajvívásokat a görögök is ismerték, és hogy nevezetesen Mantinaea azok hazája, a miért is a régi harcziöltözöt Mantinica-nak nevezte-tett volna, alig érdemel czáfolatot. Sem a görögök, sem a rómaiak nem végeztek el magánviszályaikat törvénykezési bajviadalban, bár mint erőlködjenek túlbuzgó tudósok ellenkező állításuk támogatására nyomokat kimutatni. És midőn Arpe, a *cimberok* igazságszolgáltatási modorát leírván, azt állítja, hogy fontosabb ügyekben a viszály, kivált nemesek közt „a rómaiak régi szokása szerint“ bajvívás által végeztetett el, ezen állításnak semmi fontosságot nem lehet tulajdonítani ³⁾).

A régi *kelták*, Livius tanúsága szerint, a bajviadalhoz nem annyira azért folyamodtak, mintha benne bizonyítéki eszközt láttak volna, mint inkább azért, hogy isten ítéletét előre megtudják, — és azért a csaták kezdete előtt már egyes vitézek összecsaptak.

Noha a bajvívások szokása csak oly régi, mint az ordaliák bármelyik más neme, annak eredete mégis többnyire a skandináv félszigeten kerestetik ⁴⁾), hol ezen szokás még az ősi mythológiával vegyül, és hol I. Frotho király (I. Friedleif fia) Krisztus születése idejében törvényt hozott, mely szerint minden viszály bajvívás által volt eldöntendő ⁵⁾). Az Eigilsága

¹⁾ *Du Fresne*: Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. II. kötet. Duellum ezikk. Toldalék.

²⁾ Híres munkájában: De republica, IV. könyv 742 és 796. lap.

³⁾ *Arpe*: Themis cimbrica, sive de cimbrorum et vicinarum gentium antiquissimis institutis commentarius, Hamburgii 1737. 69 lap.

⁴⁾ *Dr. Dakn Felix* szerint minden ordalia, egyedül az urvaesora és feszület próbáját kivéve, a german pogányság tulajdona. (Studien zur Geschichte der germanischen Gottesurtheile. München 1857).

⁵⁾ *Otto Jósef*: Geschichte des Zweikampfes. 226 lap. — A L'art de vérifier les dates, csak a X. századnál kezd a dán és svéd királyok folytonos nővsorát. *Saxo grammaticus* sehol sem teszi ki az események idejét, — ily módon ő, ki több századdal élt Istvánffy előtt, azt stylus szépségében tökéletesen elérte, babonáságánál fogva Istvánffynál alantabb áll, chronologia tekintetében annál nem jobb. — Wagner Dániai Eraő Dánia törté-
ben azt mondja, hogy II. Frotho körülbelül 380. évben Kr. sz. után lépett a dán kormányra. Megjegyzendő egyébiránt, hogy azon Frotho király, ki

szerint, Atle visszatartóztatá az Eigil feleségét illető jószágokat, és midőn Eigil őt törvényszék elé idéztette, 12 ember által bizonyítani akará, hogy e jószágokról mitsem bír. A viszálykodók először gerelyekkel rohantak egymásra, ezután kardjaikhoz nyúltak, de midőn erre sem állt be az eldöntés, Eigil kardot, paizst eldobván, ellenfelére rohant, és gégejét harapta el, úgy hogy régtön szörnyet halt. E bajvívást Eigil azzal fejezte be, hogy az áldozati bikát szarvainál fogván, a levegőbe röpíté, úgy hogy nyakát szegte ¹⁾).

Frotho bajvívási törvényei ezek: Minden viszály bajvívás által döntessék el, úgy vélekedvén, hogy illőbb dolog fegyverekkel (viribus), mint nyelvvel harcolni. Azon vivó, ki vivás közben lábával a körből kiszoríttatnék, meggyőzöttnek tekintessék. Ha közember harczos emberrel (a Saxo-nál előforduló „pugil“ szót Wagner Kriegernek fordítja) viszályba keverednék, az előbbi teljes fegyverzetben jelenjék meg a harcztéren, az utóbbi pedig csak rőfnyi bunkóval. (Saxo Grammaticus 77. lap. Wagner, dániai története 67—68 lap. Arpe: Themis cimbrica 125 lap).

Római írók nem ritkán tesznek czélzást a germánok istenitéletoire. Tacitus, mint régi szokásról szól arról, hogy a germánok a háború kezdete előtt egy ellenséges harcztot fogtak, kit egy germánnal vivni kényszerítettek. Ha ilyenkor az ellenséges harcztot meggyőzöttet, ez kedvező előjelül vétetett a nemzeti harc folytatására nézve. A mit azonban Tacitus (mores Germaniae cap. 24.) a germánok harcztias erkölcséről ír, hogy t. i. meztelen ifjak játék és tréfa közt él-

mint törvényhozó kitünt, és a bajvívást törvényes intézménnyé emelte, Saxo Grammaticusnál nem I e néven, — mint Wagner írja Guthrie és Grey-nál, — hanem harmadik. A kit Saxo I. Frothonak nevez, az Hading fiának mondatik, és sokkal korábban kormányzott. III. Frotho dán király házasságra kívánván lépni, a hun király magasztalt leányát kívánta elvenni. Fényes küldöttséget menesztett a hun királyhoz: Westmar, Colo és Gothwara-t; végre sok baj után Hamundát, a hun király leányát nőül vette. (Saxo 62—63 lap). Később Saxo ugyanezen III. Frothóról írja, hogy Hun nevű hun királylyal háborúba keveredett. Látszik, hogy itt a mese javában virágzik. Behamb III. Frothónak tulajdonítja a bajviadali itéletek behoza-talát. (Notitia Hungariae antiquo moderna. Argentorati, 1676. II. 221 lap).

¹⁾ *Otto Jósef*: Geschichte d. Zweikampfes 185. lap.

nek kardjaikkal, épen azért, a mi benne nincs, azon gondolatra vezet, hogy az ő korában még nem ismerték a bajvívást mint istenítéletet, különben e helyen ki nem kerülhetne volna felemlítését.

Ezen homályból legelőször a burgundi törvények ragadnak ki bennünket, melyek annyira irányt adók, hogy a későbbi századok szabályaival és tétéleivel igen sokban megegyeznek. A burgundi törvény, miként Lindenbrog közli, a hamis tanúságot elfojtani akarván, rendeli, hogy ha azon rész, kinek az eskütétel ajánlatott, esküt letenni nem akarna, hanem ellenfelét igazságának bizonyítékául fogyverrel legyőzhetni véli, ha mindkét fél nem tágít, a párviadal engedélye meg ne tagadtassék. Továbbá, hogy a tanúk egyike, ki az eskü ajánlására eljött, isten bíraskodása alatt megvívjon, mivel igazságos, hogy megvívni ne kételkedjék, ki állítja, hogy az igazságot tudja. Ha az esküt felajánlott fél tanuja ezen viadalban elbuknék, valamennyi tanú, ki eskütételre ajánkozott, büntetésül 300 solidot tartozzék fizetni. Ellenben ha az, ki a hitletételt visszaütasította, a viadalban megöletnék, vagy onaból a győzelmes fél kármentesíttessék, hogy inkább az igazságban gyönyörködjenek, mint a hamis esküben.

Ezen törvény még a IX. században is divott, Agobard lyoni püspök egy iratának tanúsítása szerint, melyben azon tévedését árúlja el, mintha Gundobald volna a bajvívások behozója. Gundobald burgundi király (uralkodott 472—516) inkább szabályozta a bajvívásokat, hatásukat körülírta, és ez által a barbar népek törvényhozói sorában tekintélyt és hírnevet nyert, de az általa, mint látszik, 502. évben hozott törvény maga érteni engedi azt, hogy a bajvívások az igazságszolgáltatási eljárásban már ő előtte gyakorlatban voltak.

Burgundiát 534. évben a frankok foglalták el, miből következett, hogy a bajvívások szokása a frankokra átszármaszott, mely nemzet ezt annyira átvette vérébe, hogy midőn Chlodowig alatt a kereszténységre tért, a bajvívás nem csak hogy el nem enyészett, sőt inkább maga a keresztény papság által is felkaroltatott.

De nem csak a frankoknál, hanem a többi német fajoknál is nagy tetszést aratott Gundobald törvénye, minél fogva

azt a bajorok, longobárdok, alemanok, frizek, normannok, thüringiak és más germán fajok csakhamar elfogadták, azonban lényeges változtatással. Míg a burgundi törvény t. i. csak a felperesnek adott engedélyt, hogy a bajvívást bizonyítékul választhassa, addig az allemanok már a vádlottnak is megengedték, hogy ahhoz folyamodhassék saját igazolására. Ezen utóbbi elv némi következetességgel tartotta fenn magát, úgy hogy Montesquieu mondhatá, miszerint minden nép, mely a tagadó bizonyítékot elfogadá, a törvényszéki bajvívást is megengedte.

A saliai frankok törvényei Kr. sz. u. az ötödik század elején gyűjtettek. Ha Zschokke Henrik, és Rogge azt állítja¹⁾, hogy ezekben a bajvívások nem említetnek, — ezen megjegyzés szerintem csak annyiban helyes, a mennyiben a saliai törvények első gyűjtésére vonatkozik. Wilda F. E. jeles német tudós Rogge fenebbi állítását szintén megtámadván, megjegyzé (Ersch és Gruber Encyclop.-ban), hogy tán észre nem vette a „lex salica 16. titulusának 1. §-át, mely így szól: „Qui terram suam occupatam ab altero dixerit, adhibitis idoneis testibus probet eam suam fuisse, si occupator contradixerit, campo dijudicetur.“ Ez elég világos volna, de noha a saliai törvények három kiadását forgattam, az idézett helyre nem tudtam akadni. A való e kérdésben az, hogy a „Pactus legis salicae“ ismeri ugyan az ordaliák más neveit, és például az 56-ik cikkelyben „De manu ab aeneo redimendo“ cím alatt arról szól, hogy a ki tüzes vas vagy forró víz próbájára volt ítélve, miként válthatja meg kezét, — de a bajvívásra semmi czélzás nincs; ezen utóbbi ordalia csak a saliai törvények toldalékjaiban fordul elő, és először nevezetesen a 819. évi capitularéban²⁾, melyből kiviláglik, hogy ha a felek tanúi ellenkezőleg nyilatkoznak, kettő közülök —

¹⁾ Zschokke: Bairische Geschichten I. k. 111 lap. avagy: Histor. Schriften 6-ik kötet. Montesquieu azt írja: La loi salique ne permettait point la preuve par le combat singulier; la loi des ripuaires et presque toutes celles des peuples barbares, la recevoient. (L'esprit des loix, Tom. III. chap XIV).

²⁾ Eccard György J. Leges francorum salicae et ripuariorum 1720 folio 186 lap.

mindegyik pártból egy-egy — bajvívás által döntse el, kinek nyilatkozata volt igaz, kié hamis.

Rogge egy tagban azt is állítja, hogy a nyugati góthok és szászok sem említették a bajvívást ¹⁾. Ezen vélemény alaptalanságát lesz alkalmaam értekezésem további folyamában föltüntetni.

Nagy Károly és Kegyes Lajos a capitularékban már közelebb meghatározzák azon eljárást, mely az ordaliák ügyében szem előtt tartandó. Bernard pedig azt írja Kegyes Lajos életében, hogy különös esetben a bajvívás *more Francis solito* intéztetett el, mi arra mutat, hogy a bajvívás ordaliája a frankoknál már általános szokássá lett, — sőt tán azt is jelenti, miszerint elfelejtvén, hogy e szokást a burgundoktól örökölték, ezt eredeti frank szokásnak nézték.

Tovább folytatván a szemlét azon nemzetek felett, kiknél a bajvívás intézménye elfogadást talált, meg kell említeni, hogy az a dánoknál, svédeknel, longobardoknál, és Umbria lakosainál már nagyon korán volt ismeretes ²⁾, de a góthoknál a Kr. sz. u. 450 év előtt nem volt még. A *keleti góthoknál* Nagy Theodorich († 526) tiltá el, mi másként azt jelenti, hogy azelőtt divatozott ³⁾. A *nyugati góthoknál* Chindasuinde [máskép Chindasvinde] († 653 vagy 652) és Recesvunde († 672) királyok törvényeiből a papi befolyás folytán a bajvívás minden nyoma elmaradt, — de itt ellenkezésben lehetett a törvény a közérzülettel, mert a Bera barcenoni gróf és bizonyos Sunita közt végbement bajvívásnak emlékezete fennmaradt, — mindkét vivó pedig góth vala ⁴⁾.

Sajátságos, hogy némely középkori író, mint Münster Sebestyén, a bajvívási szokások egyes ferdeségeiről azt állítja, hogy ezek közösök valának a *húnoknál* és a góthoknál, azt is vetvén hozzá, hogy a bajviadalok törvényei ezen utóbbi két nemzettől származának ⁵⁾. Ezt ugyan alig fogja valaki

¹⁾ Rogge: Gerichtswesen der Germanen, 204. lap.

²⁾ Otto: Geschich. der Zweikämpfe 226 lap.

³⁾ Cassiodor: Varia III, 24.

⁴⁾ Montesquieu: Esprit des lois III k. 184. 185. lap.

⁵⁾ Beham: Notitia Hungariae antiquae modernae 233 lap.

bizonyíthatni, de megelégednénk, ha ez adat legalább annyit jelentene, miszerint a hunok, kiknek bizony alig volt kedve és alkalmá európai szokásokat adoptálni — a bajvívások szokását ismerték, és az igazságszolgáltatás ezen útján ázsiai jogfogalmaikkal szintén jártak.

II. Childebertnek (uralk. 575—596) egy rendelete, — tehát oly forrás, mely a kereszténység felvételéhez a frankok által igen közel áll, — határozottan állítja, hogy a bírói bajvívás a pogány korban az egyetlen megengedhető bizonyítási módszer vala, melylyel *szabad* férfiak magukat védelmezheték.

Rotharis király, ki 643-ik ében szerkesztette és hirdette ki a *longobárd* törvényeket, a bajvívási szokást megszorítja, „quia grave et impium (vagy mint más helyen mondja: injustum et absurdum) videtur esse, ut talis causa sub uno scuto per pugnam dimittatur,“ — de egészen nem törölte el. Liutprand király († 744), úgy látszik, tovább akart menni, de bevallani kénytelen, hogy a bajvívási istenítéleteket megszüntetni nem képes „propter consuetudinem gentis suae Longobardorum.“ Alig mult el egy század, és már a conciliumok is minden hatalmokat vetették latba, hogy ezen, a népek erkölcsiében támaszt nyerő szokást megszüntessék.

A szász császárok korszakából nevezetes adatunk van, hogy mily nagy tekintélyben állott már akkor a bajvívások istenitélete. Nagy Ótto császár t. i. (935—973) azon helyzetbe jutván, hogy ítéletet mondjon arról: vajjon a nagyszülök örökségénél versenyezhetnek-e az unokák a még élő gyermekekkel, — a kérdés eldöntését bajvívásra bocsátá. Ezen viadal a császár és báróinak színe előtt, Trierben, valóban végbe is ment.

II. Thassilo bajor herceg rendelete (763—772 országgyűlésen), mely szerint a bajvívásoknál arra ügyelendő, ne hogy azoknál bübájosság alkalmaztassék, „ne forte . . . machinis diabolicis vel magicis artibus insidiantur“ — — öntudatosan látszik ezen ordalia pogány eredetére czélozni.

A XI. században Hódító Vilmos alatt Angolországban az istenitéletek teljes virágzásban voltak. Akkor kezdtek ott végyőlni angolszászok és normannok. Mindkét nemzet az ő

törvényszékénél isten ítéletére hivatkozott; de a *normannok* megvetették az angolok tűzpróbáját, és saját törvénykezelésüket, mely bajvívásra utalt, mint szabad férfiak és harcosokhoz illőbbet inkább kedvelték. A király mind a két részt kielégíteni igyekezett. Ha a perlekedő felek belföldiek voltak, megengedte, hogy hazai törvényeiket kövessék. Külföldiek mint vádlottak a bírói bajvívást ajánlhették, vagy el nem fogadás esetében, a maguk és tanúk esküjével a normann törvény szerint igazolhatták magukat. Ha azonban a vádlott belhoni volt, választására hagyatott, hogy vagy bajvívást ajánljon fel, vagy az ordaliákra hivatkozzék, vagy védelmére a törvényes compurgatorok szokásos számát kiállítsa ¹⁾.

Még II. Richard a XIV. század végén a bajvívást az igazolások minden nemeiben kívánta alkalmazni, sem koraak, sem egészségi gyengeségnek nem engedvén elnézést.

II. Henrik normann herceg 1150. évben Rouen polgárait felmenti az alól, hogy fizetett viadonnal küzdjenek. Ellenben Károly *flandriai* gróf 1121-ben a vinoxbergeni apátság javára adott chartájában a viador általi helyettesítést megengedi.

A *szlávok* majdnem annyira szerették a bajvívást, mint a román és germán faj. Igen régi szokás vala a *wagriai* ²⁾ tartomány szláv lakosainál, hogy viszályaikat a kardordaliával elintézzék; a *lengyelek*-nél is korán gyakorlatban volt ez eljárás, és fentartá magát a palatinusok idejében. Később még a szász törvény is hozatott be Boleszláv által, melylyel élni különösen Krakó városának volt megengedve, míg Sándor király (1501—1506) a pápa javaslatára ezen szokást el nem törle. A *ruthenok*-ról azt írta Bodinus (in *Politicis*) hogy, miként a magyarok, csak akkor folyamodtak bajvíváshoz, ha az igazság más módon ki nem volt deríthető. Az *orosz* törvénykezés sem zárta ki a bajviadal próbáját.

¹⁾ Lingard: Angolország történetének I. köt. 422 lap. Vilmos király egy ide vonatkozó törvénye így hangzik: Si Francigena appellaverit Anglum de perjurio aut mundo etc. se defendat, per quod melius voluerit, aut iudicio ferri, aut duello. Si autem Anglus in firmis fuerit, inveniat alium, qui pro eo faciat.

²⁾ Wurgia hajdan a holsteini hercegség északkeleti csücskét képezte, melyben most Oldenburg városa fekszik.

Honosítást nyert a bajvívás intézménye a *csehek*-nél és *morvák*-nál is. A mi Ausztriát illeti, I. Frigyes császár az ezen tartomány számára 1156. kiadott szabadságlevelében, az osztrák hercegeknek megengedi, hogy magok helyett viadort állítsanak ki a bajvívásra. Ezen adat minden esetre oda mutat, hogy maga az ország fejedelmére nézve is döntő érvénnyel bírt a bajvívás kimenetele ¹⁾.

Saxo Grammaticus (megh. 1204), ki *Dánia* történetét 1186. évig megírta, munkájának 5-ik fejezetében e tárgyat említi. Dívatozott *Cataloniában*, *Castiliában*, sőt Rodericus Toletanus Spanyolország történetének 6. könyv 26. fejezetében a bajvívások szokását egész *Spanyolország* tulajdonának mondja, és így ha Ildefons király 1187. évben *Arragoniában* hoz törvényt az ordaliákra nézve, tudhatni, miszerint azokban a monomachia is foglaltatott.

Eljutunk így haladva a szokásbeli törvények azon becses gyűjteményeire, melyek a *Sachsenspiegel* és *Schwabenspiegel* név alatt ismeretesek; melyek elseje 1218, a másik pedig 1268—1282 közt szerkesztetett. Sok van azokban oly érdekes részlet, mely a tárgyat felvilágosítja, és összehasonlításra készíti a többi népek rokon intézményével.

Még csak azt kívánom érinteni, hogy I. Károly *siciliái* király (uralk. 1266—1285) kéziratot statutumainak 135. fejezetében azt rendeli, miszerint a viadorok ez iránt, hogy a vívásban semmi fűveket vagy boszorkányságot nem használndnak, esküt tegyenek le. Végre — hogy hiú kísérletet tenni ne látszassam a tárgy kimerítésére, — még azt, miszerint II. Dávid *skót* király (uralk. 1342—1347) statutumai 28. fejezetében a bajvívást szabályozza.

A hűbéri rendszer ott, hol létezett, lényegesen befolyt a bajvívási intézmény alakítására, mert a „Fehde“ és bajvívás képezték a hűbériség pöreljárását; de a hűbérrendszer a bajvívást nem teremté elő, miként ezt eddigi közléseim kétségen felül helyezik. Mint minden ordaliának, úgy a bajvívások leg-

¹⁾ Az ordaliáknak korábbi példája van Ausztriában, és pedig 1134. év tájáról, — nevezetesen a forró vas própája Sz. Lipót és Hartmann klosterneburgi prépost idejéből.

eredetibb forrása a népek hite, miszerint isten közvetlenül intézi dolgaikat, sőt az igazságszolgáltatás pillanataiban egyenesen nyilatkozik az ártatlan mellett, és a vétkes ellen. Ezen, már a pogány századokban ismeretes eszme, midőn a kereszténység harcziás, daliás korszakát élte, magasztossága, emelkedettsége által valóban megragadó volt. De egyúttal párhuzamosan jár vele az ármány szelleme, mert miként nincs emberi törekvés, emberi érzület elég magasztos, elég szent, hogy azzal visszaélés ne történt, és ez által átokká ne fajult volna, úgy a történelem borzasztó példáit jegyezte fel annak, mi módon és mennyire ostromoztatott azon eszme nevében az emberiség, mely eszmének alapja az istenben vetett bizalom.

Az albingensi háború azt a korszakot jelöli, melyben a régi nyugati góth pöreljárásai rendszer az újabb francia eljárásai modorba átment. Arnold citeauxi apát volt az, ki Albigeois lakosai ellen a legvérengzőbb, legvadabb harc furiáit kiereszté. Midőn a parancsaitól függő pápai sereg 1209. évben Beziers várost rohammal bevette, 7000 ember pörzsöltette meg a Magdolna templomban, és mintegy 20,000 ember kor és nemének különbsége nélkül agyonveretett. Az öldöklők jól tudták, hogy a bevett városban nem csak úgynevezett eretnekék, hanem igaz hitűek is vannak. Arnold apát katonái kérdezték tőle, miként lehetne az utóbbiakat felismerni, és a vérengzésből kivonni, mire azt válaszolá: „Agyon kell verni valamennyiöket, az úristen megismeri az ő hiveit.“

Valencia érseke 1602-ben III. Fülöp spanyol királynak egy emlékiratot nyújtott be, melyben azt vitatja, miszerint minden szerencsétlenség, mely eddig Spanyolországot érte, onnan támadt, mert ez ország még mindig türi a maur nemzet maradványait keblében. Javasolja tehát, hogy a király valamennyi moriscost a hazából kiűzzön, néhányakat kivéve, kiket gályarabságra, másokat pedig, kiket rabszolgául az amerikai bányákba lehetne küldeni. A hét éven alóli maur gyermekekről úgy vélekedett az érsek, hogy ezek veszély nélkül Spanyolországban megmaradhatnak. Az utóbbi tételnek élénken ellentmondott a toledo érsek, Spanyolország primása, Ő nem tűrheté a veszélyt, hogy a keresztények tiszta vére a hitetlenek által bemocskoltassék, és az akará,

hogy mindnyájan férfiak, asszonyok, gyermekek egyszerre kardra bányassanak. Ezt Bleda, a híres domonkos szerzetes is ohajtá, — és midőn megjegyeztetett, hogy századok folyama alatt sok maurus a keresztény hitre tért, nem tágitott, és azt mondá, hogy minden moriscónak Spanyolországban gégéjét el kell vágni, mert lehetetlen tudni, kik közülök igaz keresztények. Ezt tehát istenre kell bízni, ki az ő hiveit megismeri, és kik valódi katolikusok voltak, a túlvilágon jutalmazni fogja. — A következtést tudjuk; 1609. évben a határozat végrehajtatott kebellázító barbársággal. Spanyolország legiparosabb lakóinak mintegy milliója, mint valami vadállatok, az országból kiűzetett. Átszállíttatásuk alkalmával Afrikába a hajók legénysége féktelenkedett az asszonyok ellen, lekasabolta a férfiakat, tengerbe dobta a gyermekeket, a kik pedig ezen sorsot kikerülvén, az afrikai partokra értek, nem sokára a pasztákban éhen és nyomorban veszték el. Egyik expedíció 140,000 mór átszállítására volt megbízva, ezek közül csak néhány hónap után 100,000 veszett el a legkegyetlenebb nyomorban ¹⁾.

A skótok még a 17-dik században általánosan hitték, hogy az isten közvetlenül avatkozik az emberek pöreibe. Papot valamely polgári, vagy büntető pörnél elmarasztalni, fogságra tenni, igen veszedelmes dolog volt, mert isten soha sem mulasztá el boszút állani azon hivatalnokon, ki az elfogatást végrehajta, és még inkább azon, ki azt elrendelte. Bizonyos Fraser James 1665-ben jelentékeny pénzösszegért, melylyel apja jószágá után tartozott, törvényszék elé idéztetett. A vádlott tagadott, és mivel ő fiatal ember volt, ki predikátori pályára készült, magasabb oltalomban állt, és azért tilos volt neki kellemetlenséget okozni. Fraser maga állítja, miszerint a helyett, hogy adósságát megfizette volna, az Isten megóvta számára az ő vagyonát, és ellenfeleit megbüntette, az egyik képtelenné válván a törvényszék előtt megjelenni, a többiket mindenható kezével halálra sújtván ²⁾.

¹⁾ Buckle Henrik Tamás: Angolország művelődésének története. Ford. Ruge Arnold. Második kiadás, II kötet. 58—60 lap.

²⁾ Buckle: Geschichte der Civilisation in England, II. k. 346, 347 l.

Ezen nézetek is az ordaliákkal közös forrásból származnak, de szomorúan meg kell vallani, hogy azért, mert újabb keltű nyilvánulásuk is előfordúl, ezek semmivel nem emberibbek, semmivel kevésbé istenkáromlók, mint a hol szorosán véve ordalia alakjában előnk állanak. Nem lehetetlen, hogy még egy ideig amaz eszme, isten közvetlen intézkedéseiről, igazságmondásáról fog taníttatni, és a köz- és magánéletből szedett példákkal — természetesen modernizált köntösben — az emberiségnek szívére köttetni. De a kik azt teszik, bizonyára kevésbé őszinték, mint azok, kik a középkori ordaliákban az istenséget hagyták megszólaltatni.

A bajvívás az ordaliák minden nemei közt legtovábbig tartá fenn magát, mert aránylagosan legézszerűbb volt, család legkevésbé férhetett hozzá, és habár Dante Alighieri lelkesült ítéletét ez intézményről, melyet 1324-ik évben írt, magamévá nem tehetem ¹⁾, de azt bizvást állíthatni, hogy az legnemesebb ága volt azon terebélyes fának, melynek magva századokkal a keresztény korszak előtt volt vetve, és melynek utolsó száraz leveleit még a jelen nemzedék látta a felvilágosodás fuvallata által tovább sodortatni.

¹⁾ Dante Alighieri, De monarchia II. könyv.

II.

A BAJVIVÁS TÖRVÉNYEL.

A bajvívás szabályai, melyek a középkor kapuit nyitó nemzetek törvényeiben gyakran nagy részletességgel körülírvák, a magyar Corpus jurisban tökéletesen ismeretlenek, mind a mellett hogy az istenítéletek ezen neme a nemzet mivelődési történetében és igazságszolgáltatási rendszerében jelentékeny szerepet játszik. Ezen körülmény abban találja magyarozatát, hogy a szokás törvénye Magyarországon már a 13-ik században felette kifejlődött, és szigorúan megtartatott úgy hogy minden eltérés attól csak a király különös kegyelme útján volt eszközölhető! Csak egyszer van ezen intézményről tüzetes emlékezés törvénytárunkban, és pedig épen akkor, midőn Mátyás király és II. Ulászló annak eltörlését határozták el.

Ha tehát ezen intézményt ismerni akarjuk, úgy miként ez magát a magyar közéletben érvényesíté, az arról szóló okmányokat kell tanulmányoznunk és az azokban szétszórt adatokat összeállítanunk. Ezen okmányok tárgyunk majdnem egyetlen forrásait képezik, azokból jelentékeny okulást méríthetünk; de a hol némely jelenség kevésbé volna érthető, ott a külföld szokásaitól kérünk felvilágosítást, mely arra szolgáló adatokkal bőségesen kínálkozik.

A bajvívásoknak semmi liturgiájuk nem volt, és hazai forrásainkban sehol sem olvastuk valamely szertartásos ünnepély leírását, mely a harczot megelőzte volna. Külföldön említnek néha egyes eseteket, melyekben a vívók magukat az úrvacsora által stb. a harczra előkészíték. Ha ezt a viszályok itt ott elrendelték, bizonyára lényeges dolognak nem tartott. Az őskorban, meglehet, a bajvívások nem mentek végbe vallási szertartások nélkül, de ezek a keresztény korszakban

Ezen nézetek is az ordaliákkal közös forrásból származnak, de szomorúan meg kell vallani, hogy azért, mert újabb keltű nyilvánulásuk is előfordul, ezek semmivel nem emberibbek, semmivel kevésbé istenkáromlók, mint a hol szorosán véve ordalia alakjában előnk állanak. Nem lehetetlen, hogy még egy ideig amaz eszme, isten közvetlen intézkedéseiről, igazságmondásáról fog taníttatni, és a köz- és magánéletből szedett példákkal — természetesen modernizált köntösben — az emberiségnek szívére köttetni. De a kik azt teszik, bizonyára kevésbé őszinték, mint azok, kik a középkori ordaliákban az istenséget hagyták megszólaltatni.

A bajvívás az ordaliák minden nemei közt legtovábbig tartá fenn magát, mert aránylagosan legészszerűbb volt, család legkevésbé férhetett hozzá, és habár Dante Alighieri lelkesült ítéletét ez intézményről, melyet 1324-ik évben írt, magamévá nem tehetem ¹⁾, de azt bizvást állíthatni, hogy az legnemesebb ága volt azon terebélyes fának, melynek magva századokkal a keresztény korszak előtt volt vetve, és melynek utolsó száraz leveleit még a jelen nemzedék látta a felvilágosodás fuvallata által tovább sodortatni.

¹⁾ Dante Alighieri, De monarchia II könyv.

II.

A BAJVIVÁS TÖRVÉNYEL.

A bajvívás szabályai, melyek a középkor kapuit nyitó nemzetek törvényeiben gyakran nagy részletességgel körülírvák, a magyar Corpus jurisban tökéletesen ismeretlenek, mind a mellett hogy az istenítéletek ezen neme a nemzet mivelődési történetében és igazságszolgáltatási rendszerében jelentékeny szerepet játszik. Ezen körülmény abban találja magyarázatát, hogy a szokás törvénye Magyarországon már a 13-ik században felette kifejlődött, és szigorúan megtartott úgy hogy minden eltérés attól csak a király különös kegyelme útján volt eszközölhető! Csak egyszer van ezen intézményről tüzetes emlékezés törvénytárunkban, és pedig éppen akkor, midőn Mátyás király és II. Ulászló annak eltörlését határozták el.

Ha tehát ezen intézményt ismerni akarjuk, úgy miként ez magát a magyar közéletben érvényesíté, az arról szóló okmányokat kell tanulmányoznunk és az azokban szétszórt adatokat összeállítanunk. Ezen okmányok tárgyunk majdnem egyetlen forrásait képezik, azokból jelentékeny okulást méríthetünk; de a hol némely jelenség kevésbé volna érthető, ott a külföld szokásaitól kérünk felvilágosítást, mely arra szolgáló adatokkal bőségesen kínálkozik.

A bajvívásoknak semmi lithurgiájuk nem volt, és hazai forrásainkban sehol sem olvastuk valamely szertartásos ünnepély leírását, mely a harcot megelőzte volna. Külföldön említnek néha egyes eseteket, melyekben a vívók magukat az úrvacsora által stb. a harcra előkészíték. Ha ezt a víszabályok itt ott elrendelték, bizonyára lényeges dolognak nem tartott. Az őskorban, meglehet, a bajvívások nem mentek végbe vallási szertartások nélkül, de ezek a keresztény korszakban

egézen háttérbe léptek, és a papság csak a főbbi ordaliák vezetését vette keze alá. Szászországban Nagy Károly idejében a barátok római dallamokat énekeltek a tűz-, víz-, izzóvas-próbák és a bajvívások lefolyta alatt. Ily kísérletek alkalmával a papok az ítélő felek mellett állottak, s mindenik csapat a maga hőséhez illő éneket mondott ¹⁾. Az ó-francia bizonyítéki eljárás szerint a viszálykodó felek esküje képezte a bajvívás bemenetét. Először esküszik a vádló a bibliára, hogy ellenfele ezt vagy amaz tette, mire a vádlott vádlóját hazugnak hirdeti, és térdenállva leteszi ellenesküjét. Ezen eskü után a viszálykodók egyformán egy másodikat tesznek le, oly értelműt, hogy becsületes fegyvereket, büvösség nélkül használnak ²⁾.

Ily szokásnak hazánkban semmi nyoma, és midőn Roland nádor 1253-ban azt írja, hogy Ethuru és a karcsai várnépek viadorai a bajvíváshoz kezdvén, magukat Isten oltalmára bízták (iudicio summi iudicis committentes), ez nem a vívás egyik szabályát képezte, nem ima formában vehető, hanem az isten ítéletére való hivatkozás által, általános jellemét kívánta jelezni a megindítandó harcnak.

Azon képesség, hogy valaki az ő jogát személyes harc által igazolhassa, a fegyverviselési jogot tételezi fel, ez pedig csak a szabad embereket illette. De minthogy az igazság ezen próbája kétoldalú vala, ennél fogva a tevőleges és szenvedőleges harcjjog közt némileg különbség tétetett. Valakit bajvívásra szólítani (kämpflich grüssen), rendesen csak a szabad ember dolga volt. A szenvedőleges harcjjog tekintetében nem uralkodtak oly szigorú nézetek. A kevésbbé szabad ember vissza nem utasíthatta a bajvívást, ha erre felszólított, de ily eset egy könnyen elő nem fordult. Nem-nemesek közt azonban a bajvívás csak bunkós-botokkal folyt. Felsőbb rendű emberek csak hasonló rangú vádlóval ereszkedtek bajvívásba. Így olvashatni Gregorius de Tours-nál Guntchram Boso herczegnek ezen szavát: „At si aliquis *similis* est mihi, qui hoc crimen

¹⁾ Budapesti Szemle XX. kötet. 392 lap.

²⁾ Stein L.: Geschichte des französischen Strafrechts und des Processes. Basel 1846. 229 lap.

impingat occulte, veniat nunc palam et loquatur. Tu o rex piissime, ponas hoc in Dei iudicio, ut ille discernat cum nos in unius campi planitie viderit dimicare.“ Ezen szellem uralkodott a segédeskűvés rendszerében is, és egy alsóbb rendű ember, főrangú ellen csak nagyobb számú eskük által bizonyíthatott ¹⁾. Az utóbbi áll Magyarországról is. Például szolgálnak az „ars notarialis“ szerzőjének ezen szavai: „cum eisdem coniuratoribus suis, videlicet duodecim(o) se Nobilibus *sibi similibus* adversus P. sacerdotem juraverunt“ ²⁾.

A vádirat (libellus), melylyel hajdan a felek a bíróhoz fordultak, hogy nekik bajvívás által legyen megengedve viszályukat elintézni, Németországban következő minta szerint volt szerkesztve: „Bíró úr! Én Péter stb. Állítom, hogy jelenlevő Márton, hamis és áruló ember, ki károsodásomra egy szögcsinű lovat elrabolta, mely homlokán csillagozva volt, ha azt bevallja, kérem őt mint rablót e tárgyban elítélni. Ha ellenben tagadná, hasonló fegyverekkel vívandó bajban fogom őt kényszeríteni annak nyílt bevallására saját ajkaival egy ön által kijelölendő mezőn, vagy legyőzőm őt, vagy halva elejtem azon harctéren. A nevezett bajviadalra nézve ime átadom zálogomat vagy keztyűimet (pignus meum, vel chyrothecas meas) a ti színek előtt, és ígérem, hogy mihelyest a viadalra általatok kitűzendő bajtérre lépek, esküdni fogok, hogy sem büvös füvekkel, sem babonázással ³⁾, sem bármi mással nem éltem, a mi gonoszságot vagy boszorkányságot okoz, vagy okozand. És hogy akkor Márton ugyan erre hasonló esküt tegyen le, azt töletek kérem, bíró úr. Ha Márton az említett rablást tagadná, a bajviadal kijelentethessék, ítéltethessék, és szükségkép végbemenjen köztem és közte, ki a fenforgó viszály miatt a baj elfogadására ítélet által utaltassék, hogy a viadal az igazságot felderítse ⁴⁾.

¹⁾ Zöpfl: Deutsche Rechtsgeschichte 279—280 lap.

²⁾ Kovacsich: Formulae solennes, 101 lap.

³⁾ Így értem az eredeti szöveg ezen szavait: quod ego non habeo herbas, nec breves coniuratores, — mert I. Kanut angol király törvényeiben a conjuratio szó adjuratio, az az exorcizatio értelemben fordul elő.

⁴⁾ De Bare Herman: de forandis libellis; — in tractatu tractatum, edidit 1535. nagyrét, 158 lap.

A régi magyar törvénykezés korából ily vádirat példánya ránk nem maradt, de tartalma a magyar bajvívások szokásaival annyira megegyezik, hogy bizvást fel lehet tenni azt, miszerint hazánkban is ily alaku vádiratok előzték meg a bajviadalok többi mozzanatait. Különbség csak a kihívás symbolicájában létezett, mint alább láthatni.

A viszálykodó felek, kik ügyeiket bajvívásban akarták végezni, Magyarországon bizonyos jegy átadása által szólíták ki egymást, a jegy elfogadása, a bajvívás elfogadását jelenté; — okmányaink szerint: „Signum duelli porrexit.“ Minthogy a bajra kihívó jegyet vissza is lehetett utasítani, következik, hogy maga a bajvívási tény a felek közös beleegyezésétől függött. Már Szathmármegye törvényszéke egy bünyenyítő esetben 1321-ben a bajvívást csak a felek beleegyezése következtében rendelte el, (*partibus volentibus et sponte assummentibus duellum pedestre iudicavimus*¹⁾. Így Fülöp nádor 1325. évben Felnémethy Györgynek, János ot-tani részbirtokos ellen vivandó bajvívást akkor rendel, mikor György bajvívásra hívó jegyet adott át Jánosnak, és a bajvívásban mind a két fél megegyezett. (*Georgius exhibito signo duelli duellum porrexit Johanni memorato, qui quidem Johannes recepto signo duelli, ipsum duellum acceptavit, . . . quare partibus assummentibus, volentibus stb.*²⁾. Fertes fia János 1329-ben Halagos Domonkosnak, ki azt állítá, hogy Fertes 20 évvel ezelőtt Domonkosnak Baecaz nevű testvérét megölte volna Halagoson, párviadali jegyet nyújtott, a melyet Domonkos azonnal el is fogadott (*porrecto signo duelli . . . praedicto Dominico signo duelli in eodem instanti acceptante*). Ez már megtörténvén, Miklós alnádor a viszálykodó feleket *partibus volentibus* bajvívásra ítélte³⁾. Ugyan ezen Miklós alnádor már 1323. évben Uz fiait és István fiait *partibus volentibus* Visolyba idézi viszályuk bajvívás általi kiegyenlítésére⁴⁾, és noha ez alkalommal a bajvívási jegy átadása és elfogadása világosan nem említetik, nem kételkedem, hogy

¹⁾ Botka : De duellis Hungarorum litis decisoris. 46 lap.

²⁾ Fejér : Cod. dipl. VIII. 5 k. 153 lap.

³⁾ Fejér : VIII. 3 k. 391 lap.

⁴⁾ Fejér : VIII. 2 k. 490—491. Botka : De duellis 47 lap.

a felek ilyennel éltek, és hogy ez egyszersmind az első eset, melyben a felek önkéntes beleegyezése ezen istenitéleti viadalba ily úton kiemeltetett. Panyola Péter, ki magát a Kállay nemzetségből származottnak állítá, 1347-ben jegyet nyújtott Kállay Jánosnak, melyet ez, nem tekintvén testvéreinek és többi rokonainak az övével egyező nézetét, saját személyére és sorsára önként elfogadott¹⁾. Nagymártoni Pál országbíró a Pobur, Myke fia, és a györödi nemesek közt fenforgó pörben 1334-ik évben a pörlekedő feleket újra meg újra felhívta miszerint sorsvetéssel döntsek el, vajjon eskütét vagy bajvívás által kívánják-e a kölcsönös viszályt kiegyenlíteni, mire Jakab györödi nemes szabad akaratból a bajvívást választotta, melyben Pobur is megnyugodott, és a kihívást szintén önkéntesen elfogadta. (*Causam praenotatam unius duelli certamine, eodem Pobur benevole acceptante, praelegerat terminare*²⁾).

Van példa arra, hogy még a pör folyamában viadorokkal jelentek meg a felek a törvényszék vagy bíró előtt, és azok által szólíták fel egymást bajvívásra. Galatzi János például, mint a véthi várnagyok ügyvéde 1478-ban Pongrácz László özvegye Jusztina elleni vádja igazolására a felperesek viadora által nyújtott át bajvívási jegyet a vádlott özvegy viadorának. A vádlott fél ügyvéde pedig a bajvívási jegyet, midőn erre szokás szerint három ízben a bíró által felszólított, készséggel elfogadta. (*Procuratores Actorum signum Duelli de pugili eorumdem Actorum pugili ipsius in causam attractae dimicaturus porrigebat; . . . Procuratore . . . Dominae in causam attractae in signum eiusdem innocentiae, ipsum signum duelli, nobis ternaria vice, ut moris est requirantibus, benevole acceptante*³⁾). Csak ezen előzmény után rendelte el Kendi Antal erdélyi alvajda a véthi várnagyok és Pongrácz Jusztina viadorai közt véghez menendő bajvívást.

Ezen okmány szépen világosítja fel Mátyás királynak

¹⁾ Fejér IX. I. köt. 546—550 lap. Botka de duellis 55 lap.

²⁾ Botka : De duellis 50 lap. Fejér VIII. 3 k. 760 lap. Több tekintetből felette érdekes okmány. Hogy a benne előforduló „sortiuntur“ szó sorsvetés, és nem választás értelmében veendő, kitészik az alább használt „praelegerat“ szóból, melynek különben értelme nem volna.

³⁾ Botka : De duellis 62 lap.

egy évvel korábban (t. i. 1477). kelt intézkedését, mely a Hajnóczy J.-féle levéltárból hézagosan jött reánk, és mely a bajvívás menetét, és befejezése rendjét oly modorban írja le, miként ezt Kendi Antal alvajda ítéletében olvastuk. Ezen utolsóból Mátyás király rendeleteinek hézagai ki levén igazíthatók, megtudjuk, hogy a Debrenthei Mihály és Althi Benedek közt egy, Vese Miklós közt más részen folyt pörben, a felperes viadora bajvívási jegyet adott át a vádlott ellenfél viadorának, a vádlott pedig ezen jegyet a királyi bíró háromszoros felszólítása után szívesen elfogadta ¹⁾.

Mennyire egyforma volt ama korban az ordaliai törvénykezés ezen szakbeli eljárása, mutatja gúthi Ország nádornak több tekintetből érdekes ítélete, mely Budán kelt 1478-ban november 24-én. A pör tárgya valamely hatalmaskodás, melyet néhai Mindszenthi János tíz évvel azelőtt elkövetett a királyi szolgálatban elfoglalva volt Szerecsen Györgyön, a kit ő Kölesden saját házában fegyveres kézzel megrohant, kifosztogatott, megkötöztetett, és foglyul magával elvitt, fogva is tartatta a pécsi várban Báróczi Pál és földvári Zubor János által, a meddig neki tetszett. Mindszenthi János már nem lévén az élők közt, a pör annak testvére Mindszenthi Miklós ellen intéztetett Szerecsen György által; ennek ügyvédekül Geredei István, a vádlottnak ügyvédeként Bercsényi Miklós említették, ki is annak jeléül, hogy a vádlott Mindszenthi Miklós mind abban, mit a vádló ellene felhordott, tökéletesen ártatlan — a nádornak *háromszoros és törvényes felszólítása* következtében a bajra kihívó jegyet jószántával érte elfogadta, (ad nostram ternariam et legitimam requisitionem benevole recipiebat pro eo). A vádló viadorának bajvívásra szólító jegyet (signum duelli) kezében tartván Szerecsen György ügyvéde, azt Mindszenthi Miklós viadorának átnyújtá, a vádlottnak ügyvéde ellenben, a vádló fél viadorának kihívó jegyét a vádlott Mindszenthi Miklós viadora helyett elfogadta ²⁾.

¹⁾ Botka n. o. 58—59 lap.

²⁾ Hazai okmánytár III. 435 lap. Kiadják Szopori Nagy Imre, Pauer Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső.

Az itt említett ügyvédek (procuratores) azt a szerepet játsszák mint az advocati (gyámok) az ó bajor törvényekben, kiknek közben járása szabályszerűen megkivántatott, valahányszor a nők vagy papok saját vagyonukról rendelkezni akartak.

Miből állt azon kihívó jegy, melyről itt több ízben szó volt? Erre is megfelelnek okmányaink. Ezek szerint az, ki akár ellenfele bűnét vagy saját ártatlanságát bizonyítani akarta, a törvényszék előtt megjelenvén, ellenfelének daczosan (amarifico corde) *faczöveket* ¹⁾ nyújtott át a kihívás jeléül, „in corroborationem dictae suae propositionis ligneum claviculum, vulgo *Cemiek* vocatum“ ²⁾; egy másik esetben: „in signum suae innocentiae absque aliquali intermissione quendam ligneum claviculum vulgo *chewek* vocatum coram nobis porrexit causatori supradicto pluries acclamando, ut ipse per certamen duelli se expurgare velit“ ³⁾. A kihívó átadván a vádlottnak a *faczöveket*, kéri a törvényszéket, miszerint a bajvívadalt engedélyezze: „petens nos“ — mondja a Kovacsich által közölt vármegyei ítélet mintája — pluries hoc replicando, ut nos iuris de rigore ad personale duellum ipsos iudicantes permitteremus: Et quia ambo partes non coacti, nec etiam compulsi, sed sponte obligaverint, seu voluerint, ut ad tale duellum perficiendum nos eisdem permitteremus“ az engedély megadatik ⁴⁾.

Láthatni ezen adatokból, hogy a felek szabad beleegyezése a bajvívásba többnyire élenken kiemeltetik, mind a mellett bizonyos, hogy a kihívott, ha csak jogi czíme nem volt a visszautasításra, ezen *faczöveket* elfogadni kénytelen vala, mire a bírák a bajvívás helyét, idejét és fegyvereit meghatározzák. A visszautasítás nehézségére vonatkoznak az „Ars no-

¹⁾ Jerney: Magyar nyelv kincsekben, Czövek ezikk alatt írja: Chewek 1300 körül „Quendam ligneum claviculum, vulgo Chewek vocatum.“ E szó Fejérenél „Cewiek“ alakban is fordul elő.

²⁾ Ars notarialis formularia, Kovacsichnál 8 lap.

³⁾ Kovacsich n. o. 36 lap.

⁴⁾ Kovacsich: Formulae solennes styli 8 lap, és utána Fejér Cod. dipl. IX. 7 k. 97 lap, ki ez alkalommal az okmányt 1349. évre teszi, mi Kovacsichnál elő nem fordul.

tartalis²⁾ névtelen írójának következő szavai: Et quia saepe dietus actor a receptione *dicti signi* in certamine duelli Juris de rigore nullomodo se poterat praeavere, ideo nos, una cum assessoribus, belegeyztünk a viadalba¹⁾).

Mik lehettek a bajvívás teljes visszautasításának okai, hazai emlékeinkből ki nem tűnik. A frank és német népjogok gyűjteményei szerint a szabad férfiak legelső osztályában levő vádlottak csak akkor tartoztak bajvívásra kiállani, ha vádlójuk hasonrangu volt³⁾. De a visszautasítás hazánkban igen ritkán is fordúlhatott elő. Egyik ilyen eset, hogy midőn a nagypadányi nemesek 1434-ik évben a Bendő szigeten rajtuk elkövetett erőszak miatt Várkonyi Amadét pörbe idézték, és panaszuk igazolására nevezett Amadénak a bajvívást felajánlák, Amadé a bajvívás próbáját el nem fogadá, és arra kéré a királyt, miszerint neki más igazolási utat engedjen. (...orum accionem . . . adversus dictum Homodeum duellari dimissione mediante, se probare velle, ipso Omodeo huiusmodi duellum non acceptante, sed sibi aliud Judicium in premissis preberi potente). Ennél fogva Zsigmond király oda utasítá Amadét, hogy 12 nemesnek esküje által a pozsonyi káptalan előtt bizonyítsa meg azt, hogy a miről vádoltatott, abban ártatlan³⁾).

Itt meg kell kissé állapotodnom, hogy kísérletet tegyek azt kimagyarázni, vajjon honnan származik a felek feltételes belegeyzési joga a bajvívásba, mely a özvegyek visszautasításában egyfelől, a „partes volentes“ megemlítésével más felől formuláztatott.

A hűbériség fogalmához tartozott, hogy a zászlós urak birtoka souverain volt, és nem létezett absolut kötelesség, hogy magát más ember bíróságának alávesse, egy ilyen alávetés nem csak az álladalmi, hanem a magánjogi függést is jelentette volna, mert valakinek bírója szükségkép annak ura is volt. A souverain szabadság eszméje mindenkiben élt, minélfogva a törvényszékek azon elvet fogadták el: hogy a bárók közt

¹⁾ Kovacsich u. o. 36 lap.

²⁾ Dr. Zoepfl : Deutsche Rechtsgeschichte.

³⁾ Hazai okmánytár II köt. 254 lap.

előforduló vizályok alkalmával, minden alávetés egy törvényszék alá, csak a legteljesebb szabadság cselekvénye, és a törvényszékre való hivatkozás, és annak elismerése egyedül a felek szabad akaratától függ¹⁾).

A magyar államélet soha sem ismerte ugyan a hűbéri rendszer azon intézményét, mely a koronázott fejedelmet majdnem hasonló függetlenségű vazallokkal környezte, és azon szerkezet is még csak kevésbé volt kifejlődve, mely az örök tulajdoni jogot a birtokra nézve elvetvén, azt egy hatalmasabb úr mint tulajdonosnak adományozásától tette függővé, a hűbérnöki kötelességek tarka sorozatát kapcsolván hozzá. De mind a mellett azon törvénykezési elvben, mely szerint a vitás felek szabad begeyzése első sorban kívántatott a viadalra, a hűbéri rendszer árnyékát látom, melyet a hazánkban túl annyira virágzó intézmény saját állami életünkbe vett. És feltűnő, hogy a felek szabad begeyzése, a özvegyek átnyújtása bajvívási kérdésekben épen csak Robert Károly ideje óta pendítettik meg igazságszolgáltatási rendszerünkben. Ezen király volt az, ki a hűbériség jelképeit legbövebben kezdte használni, maga előtt hírnököket járatott, címereket, arany sarkantyúkat osztogatott kitüntetéskép, a sz. György vitézeinek társaságát alakítá, a királyi hatalom teljességére hivatkozott rendeleteiben²⁾, és a mi fő, a törvénykezést alaposan reformálta, kivált a francia intézményeket tartván szem előtt. Ezen átalakított törvénykezési rendszer befolyásának tulajdonítja sok írónk az ordaliák megszüntetését hazánkban, mi mellett csakugyan azon körülmény szól, hogy a bajvívásokat kivéve, a többi istenítéleteket azóta nem említik történeti forrásaink. Robert Károly alatt leginkább kezdte a várépítés a hűbér jellegét magára venni, mint azt a szakértők beismerik, és visszamutat a király eredetére, déli Olaszországra, hol a normann nemzet uralkodása alatt a hűbériség

¹⁾ Warnkönig : Französische Staats- und Rechtsgeschichte. Basel 1846. III. köt. 188 lap.

²⁾ Franciaországban úgy tartják a francia írók, Szép Pülöp király volt az első, ki leveleiben ezen formulát használta : p. o. la plénitude de la puissance royale. Azonban élnek már az úrpádkori magyar királyok is némelykor vele.

meghonosult, a donjon-ok építése is elterjedt. Róbert Károly a báróknak nevezete alatt oly főnemeseket kezdett érteni, minőket a hűberadományt ismerő külföld, — bárókat t. i., kik vazalljaiknak csapatjával a királyt harcba követik. Ő fejlesztette ki a banderialis rendszert, melynek sajátosságához tartozott, várjobbágyoknak és kisebb nemeseknek egy zászlós úr iránti hadkötelezettsége, a milyen hadrakötelezettek avagy banderialisták egy 1352. évi okmány szerint, melyet Bartal György a leleszi levéltárban talált, clientesek, az az védenczek néven fordulnak elő ¹⁾, oly kifejezés, mely francia kútfőkben nem egyszer vazallus értelmében használtatik.

Ha még megemlítem, hogy a fenérintett elv, mely szerint a zászlósok közti vita alkalmával a törvényszék iránti alávetés csak a felek szabad akaratának kifolyása, — valamint minden állapot, mely ezen elvre fektettetett, Németországba is csak a 13-ik században származott át Franciaországból ²⁾, tán nem teszok merész összevetést, midőn a magyar törvénykezés hivatkozásában a bajvivők szabad beleegyezésére hűbéri kisarjadzást látok, mind a mellett olyant, mely álladalmi rendszerünkben oly kifejlődésre, mint a nyugati nemzeteknél, nem juthatott.

Eddigelé azt láttuk, hogy a perlekedő felek önkényt ajánlhattak egymásnak a bajvivást, mi vagy a párviadali jegy, vagy szóbeli megegyezés által történhetett, és pedig a pör kezdeténél szintúgy, mint annak folyamában, vagy vége felé hajlásában. A szokás e részben nagyon pongyola volt. Bizonyosság erre a vivásra szólító jegyek többszörös említése, vagy a bírónak azon kijelentése, miszerint a perlekedők a bajvivásba beleegyeztek; némelykor mind a két modor is említetik az illető okmányokban.

Azonban ennek véget vetett Mátyás királynak 1486-ik évi törvénye, melynek következtében — ha nem is tartalmánál fogva — szigorú büntetés alatt megtiltatott, miszerint valaki a törvényszék engedélye előtt ellenfelének bajvivási je-

¹⁾ Bartal: Commentaria ad histor. Status iuris publici Hungariae III. köt. 44—45 lap.

²⁾ Stein L.: Geschichte des französischen Strafrechts und des Processes 189 lap.

gyet átnyujtson. Ily módon többé nem a perlekedő felek jóakaratától, hanem egyedül a törvényszék ítéletétől függött, valamely bajvivás megtarthatása. A katonai királyi udvari bíróság eljárási szabályai szerint ¹⁾ azon fél, mely be nem várva a bírák rendeletét, ellenfelének a hazai nyelvünkben *Chevek*-nek nevezett kihívási jegyet ajánlaná, mutatná, vagy nyujtaná, már ez által elbukott és pörvesztes volna, mert önkényleg saját magát ítélte a bajvivás próbájára.

Mátyás királynak egy 1477-dik évi ítéletében Vese Miklósról vonatkozólag olvassuk, hogy a vádló a signumot, t. i. a bajviadalra hívó czöveket átnyujtotta, és a vádlott Vese Miklós, ki magát a bünvizsgálati eljárásnak alá vetni nem akarta, „ipsium signum duelli nobis trina vice ut mos est, requirentibus, benevole acceptabat“ ²⁾, azaz, a bíró háromszori felszólítása után, *mint szokásban volt*, a czöveket átvette. Hogy a vádlott a signum duelli-t a bíró *háromszoros felhívása* után (ut moris est) jószántával elfogadta, kitetszik egy 1478. évi levélből is, valamint azon részlet is, hogy az illető ügyvéd a vádló viadorát oda utasítá, miszerint a másik fél viadorának nyujtsa át a signumot ³⁾. Ezen adatok a kihívásnál szokásos eljárás egy újabb részletét tüntetik fel.

Az Anjou-k kora előtt a czövek használata elő nem fordul, de arra sem fordul elő eset, hogy a bíró a bajvivásra ítélet a felek beleegyezésétől tétellezte volna fel, vagy azok e részbeni akaratát figyelembe vette volna. Az 1226 ⁴⁾, 1228 ⁵⁾, 1231 ⁶⁾, 1238 ⁷⁾, 1239 ⁸⁾, 1246 ⁹⁾, 1258 ¹⁰⁾, 1270 ¹¹⁾ és 1281 ¹²⁾.

¹⁾ Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris, kilenczedik pontjában, a Törvénytár mellékleteiben.

²⁾ Botka 58—59 lap.

³⁾ Botka 62 lap.

⁴⁾ Fejér III. 2 k. 93 lap. Botka 24 lap.

⁵⁾ Fejér III. 2 k. 146 lap. Botka 26 lap.

⁶⁾ Fejér III. 2 k. 223 lap. Botka 28 lap.

⁷⁾ Fejér IV. 1 k. 142 lap. Botka 30 lap.

⁸⁾ Fejér IV. 1 k. 170 lap. Botka 31 lap. és Fejér IV. 1 k. 149 lap.

Botka 33 lap.

⁹⁾ Fejér IV. 1 k. 401—409 lap. Botka 40 lap.

¹⁰⁾ Fejér IV. 2 k. 461 lap. Botka 42 lap.

¹¹⁾ Cornides kézirataiból, Botka 44 lap.

¹²⁾ Fejér VII. 4 k. 183 lap.

évi esetek tanusítják, hogy az árpádházi királyok idejében a perlekedők akarata az eljárásra nézve soha szóba nem jött, és hogy a bíró hivatalos hatalmánál fogva rendelte mindig el az istenitéleti párviadalt, ha az igazság tanuk által felderíthető nem vala.

Van ugyan két példa, mely fennebbi állításomat gyengíteni látszik. László nádor t. i. egy IV. Béla által 1244-ik évben megerősített ítéletében, Márton és Bertalan veszprémi megyei birtokosokat, kik a királyi udvarnokok által rablásról és tolvajlásról vádoltattak, arra ítéli, hogy önmaguk által választott 40 tanu által igazolják magukat, ha ezen 40 tanu a vádat esküvel megerősítene, a vádlottak minden vagyonukat elveszítsék, megkíméltetvén életük, de úgy, hogy a nádor őket fogságra ítélje; ha pedig ezen ítélet kedvükre nem volna, bajvivásra bocsáttassanak a felek, melyet mindkét rész gyakorlatlan viador által vivathat. Ha ezen viadalban a vádlottak viadora elbuknék, vagyon- és életvesztésre legyenek kárhoztatva ¹⁾. — Egy másik eset szintén IV. Béla korából való, a midőn t. i. egy 1268. évi kir. okmány szerint Ressel német kalandor lovag, és Udvard birtokosa, ki egy nagyszombati polgárt megölt, a Nagyszombat város bírája által neki ajánlott bajvivást elfogadta, (per villicum et civis de Tyrna . . . nobis judicantibus fuit a parte altera duellum oblatum, et ab eo (Ressel) susceptum ²⁾). Czövek átadásáról egyik esetben sincs szó. Az első esetben a nádor Márton és Bertalannak három napi meggondolást engedett, hogy ezen két ítélet közt válaszszanak. Harmadnapra csakugyan megjelentek, és a viadorok általi bajvivásra bízták ügyük eldöntését. Ebből láthatni, hogy a bíró a feleknek alternatívát állított ugyan, de ezen kettő közt a perlekedőknek választani kellett. A másik esetben ámbár érintetik, miszerint egyik rész a bajvivást ajánlotta, a másik pedig elfogadta, mégis annyira mellékesen, hogy nem merném állítani, miszerint a felek elhatározása a bajvivásra oly szabad akaratból, és oly jogi alapon történhetett, miként a későbbi két században.

¹⁾ Botka 37—38 lap.

²⁾ Fejér IV. 3 k. 439 lap.

De ha tapasztaljuk, hogy a felek beleegyezése a bajvivásba a XIV. és XV. században szabálylává nőtte ki magát, a bajvivás egyes mozzanatainak meghatározása a bíró avagy törvényszék ítéletétől függött, és abban senki a perlekedők közül változást nem tehetett. A bíró tűzte ki a bajvivás határnapját és helyét; ő rendelte, vajjon a perlekedők személyesen e vagy viadorok által, gyalog vagy lóháton, ügyes vagy ujoncz viadorok által, fegyveresen-e vagy meztelen vivjanak; és ha a felek egyezkedni akartak, az csak az ő engedélyével történhetett.

Annak biztosítására, hogy a bajvivásra kötelezett felek az illető határnapon a harcztéren csakugyan meg fognak jellenni, *zálogok*, sőt *túszok* adattak a bírónak. Nálunk ezen intézkedésnek okmányos nyoma nincs, de azért korábbi századokban hihetőleg nem volt ismeretlen. Tinódi Sebestyén, midőn krónikájában a Kapitány György és Hubjár török aga közt 1548. évben folyt párviadalt leírja, túszokról is emlékezik:

Tanácskozáván ő zálogot adának

Hogy valamely partúl né csalatának:

Onnan deli Csetőt, deli Husszaint;

Innét Hanvay Albertot, Toldy Jánost.

A zálog és czövek adása egészen más természetű, mert az utóbbi kihívásnak volt jelképe, és ezt a felek nem, miként a zálogot a bírónak, hanem egymásnak adták át ¹⁾.

A bajvivás határnapján azok, kik egymással vívni készültek, magukat a bírónak felfegyverkezve bemutaták. A bemutatás ott, hol a hűberadományozás, és vazall-rendszer dívott, a hűbéresek ura előtt történt, ki mindenek előtt a fegyverkezést vizsgálta meg. Ha valaki jobban fegyverkezett mintsem illeté volna, nem csak fegyvereit veszté, és azokat urának átengedni tartozott, hanem a harcügyelő által levétköztetett, és ellenfelével egyedül csak ingbe ruháztatva

¹⁾ A gages de bataille-ról azt mondja Montesquieu, hogy a meddig szokásban voltak, a törvénykezési eljárás nyilvános vala, ezután titkossá lőn. (L'esprit des loix, III. köt. 240 lap.)

kényszerült vivni; ki gyengébben fegyverkezett fel, az pótlólag jobban nem vértézhetette magát, jobb fegyvereket nem használhatott ¹⁾).

Magyarországban ezen bemutatás az illető törvényszék vagy bíró előtt történt a küzdőterén; a felek szintúgy, miként a viadorok ott jelentkeztek, az ügyvédek pedig, hol közbenjártak, odavezették a fogadott viadort.

Erre megtörtént a vizsgálat, vajjon a vivás szabályainak és bírói ítéletnek elég lön-e téve mindenkép. Vajjon a személyek, lovak, hadiöltözet választásában nem sértettek-e meg a törvények; nem használtak-e mérgezett nyilak a küzdelemben (tela veneno corrupta ²⁾).

A régi bajor törvénykönyv nagy gondot fordít arra, ne hogy a Wehadine = azaz bírói bajvivás előtt a fegyverek elbűvöltessenek ³⁾; ezen okból ha a viadorok sorshuzás által osztattak el az ordaliai próba alá vetendő felek közt, a viadorok csak a megtörtént elosztás után fegyverkezhetek föl, — oly törvény, mely ezen viadalok mysticus természetét tanúsítja.

Mind azon körülmény megvizsgálására, mely a viadal szerencsés vagy ellenkező menetére befolyhatott, legnagyobb szigor fordítottatott.

A gondoskodás, mely kifelé irányult, abban állt, hogy minden kapu bezáratik, minden torony, erőd, és sáncz megszállva tartatik, az utcák vaslánczokkal elrekesztetnek. Minden nő személy, vagy 13 éven aluli fiu a nézéstől oltatatik, a közönség pedig komolyan intetik, hogy minden mozgástól, jeladástól, zajtól ovakodjék ⁴⁾, — az e tekintetben vétkezőkre szigorú büntetés, sőt halál is várakozott, ha hibájuk miatt

¹⁾ Stein L. Gesch. des franz. Strafrechts 229 lap.

²⁾ Botka 89 lap. Másutt ezen utóbbi pontot nem olvastam.

³⁾ Lex Bajuvar. Tit. XII. Cap. 8. — Soldau: Geschichte der Hexenprozesse, 89 lap. Thassilo bajor herezeg (de legibus popularibus C. V. — Heinecciusnál Corp. Jur. Germ. antiq. 319 lap) rendel: De pugna duorum, quod wehadine vocatur, ut prius insortiantur, quam parati sunt, ne forte carminibus vel machinis diabolicis vel magicis artibus insidiantur.

⁴⁾ Müllers Reichstagstheater I. köt. VII. fejt. 37 §.

a küzdelem eredménye megzavartatott. Bajhelyül egyenlő lapályos térség választatott, mely a pornak, szélnek ki nem volt téve. A nap világosítása egyformán osztatott meg a vivók között.

Létezett-e Magyarországon hasonló intézkedés, minden forrás hiányában nem állíthatom. De a küzdő felek fegyverei, öltözete és lovaik minden vizsgának lőnek alávetve, melyet az ügy fontossága követelt.

Bajvivó fegyverekül említettnek okmányainkban: a dárda, kard, bot (baculus), tör (cultellus), továbbá nyilak, bolgár bunkó (clavae bulgaricales, Fessler fordítása szerint bulgarische Keulen) és kelevéz, avagy framea, milyent Tacitus szerint a régi németek viseltek, és nem volt egyéb, mint rövid szűrő eszköz, keskeny vassal ellátva. Nyilakról sehol sincs említés. Védszerűl szolgált a paizs. A vivók mindegyike két-két karddal élhetett. Így Csiba fia Achilles, ki mint viador Hector gróf ügyét istenitéleti harcban volt kivivandó, rajta árulóvá lett, és magától minden hadifegyverét, közte „mindkét kardját“ eldobta. Nagy Lajos is egy honarúási esetben a feleket bajvivásra ítélvén rendeli, hogy mindkettő legnagyobb élességű két karddal jelenjék meg a küzdőterén, (duobus acutissimis ensibus) élethalálra küzdvén egymással.

A két kardra nézve Bél Mátyás, midőn Csiba fiának esetét elmondja, megjegyzi, hogy a kardok egyike hosszabb, a másik rövidebb szokott lenni ¹⁾. De a tételt jobban fogjuk érteni, tekintetbe vévén azt, hogy a nyugati népeknél minden harcász két kardot hozott magával azon gondoskodásból, hogy az egyik eltörhetnék ²⁾.

Lovas bajvivók előbb kópját törtek egymással, aztán kardjaikhoz fogtak.

A fegyverekre nézve IV. Béla 1255. évben a besztercebányai polgároknak kiváltságot ad, hogy ha a vivók beszercei emberek, vagy a szász nemzetből valók, vagy szász szabadalmakat élvezők, minden pörben, mely a bajvivásra bocsáttatik, a baj szász módra kerek paizsszal és karddal

¹⁾ Bél M.: Notitia Hungar. III köt. 98 lap.

²⁾ Otto: Geschich. d. Zweikampfes 187 lap.

vivassék, ellenben ha a vádló idegen, a vívás módját a király határozza meg ¹⁾).

Hogy a lovas fegyverci különböztek a gyalogvivők fegyvereitől, természetes; de vajjon a viadornak korlátoltabb fegyverhasználási joga volt-e, mint annak, ki személyesen vivott, fel nem találom jegyezve, sőt ellenkezőleg minden adataink hasonló fegyverzetben léptetik fel a viadort, mint bár ki mást. Ennélfogva az sem tehető fel, hogy a fegyverviselésnél különbség lett volna nemes és polgári rendű bajvívó közt. — Németországban szélteben a viadorok csak paizszal és bunkósbottal mehettek a küzdterre ²⁾, Franciaországban pedig csak gyalogvi vás volt nekik megengedve.

A már említett bajvívásban, melyet Mátyás király 1477. évben Debrenthei Mihály és Vese Miklós közt rendelt, a viadorok *lovaiikat* előmutatták. (Pugilem incongressum armis militaribus indutos, erectis tentoriis, et equis eorum ostensis ³⁾). Hogy ezen elővigyázat a küzdelem megindulása előtt szükséges volt, mutatja a Bory Mihály bakabányai vitéz, és Ibrahim palankai török lovasvezér közt Érsekújvár vidékén folyt és megzavart párviadalnak esete 1589. évi május havában. Ibrahim t. i. igen vad természetű lovon jött a küzdterre, mely pátái rugásával és harapással az ellenséget üldözte, annyira hogy a mi fogai közé került, még az ellenfél és lovának tagjait is, azt csak rongyokká szakítva lehetett onnan megint kitépni. Az ellenfélnek e szerint nem csak egy emberrel, de a lóval is kellett volna egyszermind küzdeni, mely körülménynél fogva Bory a párviadalt elutasítá, ha csak Ibrahim más lovon nem száll vele szembe. Erre a török vezér ráállani nem akarván, a küzdteren megjelent magyar és török csapat hátat kezdett egymásnak fordítani, és elvált. A mieink

¹⁾ Fejér IV. 2. köt. 297 lap. Némileg más helyes írással a M. Sionban I. 536 lap. Lásd Telekit is: Hunyadiak kora VI. köt. 311 lap. Bizonyosan ezen helyet érte Schröer Gyula, midőn állítja, hogy Zólyomban (in Sol; Beszterezobánya t. i. Zólyom megyében fekszik) a bajvívás kerek paizszal és karddal vívatott. (Sitzungsberichte der k. Academie der Wissenschaften. Philos. histor. Klasse XXV Band. 217 lap.)

²⁾ Du Cange: Glossarium mediae latinitatis. II köt. 106 lap.

³⁾ Botka 59 lap. a Hajnóczy-féle levéltárból.

mind a mellett megrohanták a törököket, és ezen hitszegő támadás alkalmával a nagyon megtizedelt ellenség tömkelegéből Ibrahim gesztenyeszinű vad lovát is elfogták. Midőn néhány nap múlva Pálffy, a dunántúli részek főhadvezérének parancsára Draskovits János e lóra rászállt, és egy másik lovaggal párviadalt vívott, ama harczos állat ellenfelét első lábai segedelmével lováról leverve, fogainak iszonyú harapásával ott rögtön összemorzsolta, Draskovits a gyepők visszarángatásával és erős öklözéssel ettől hiába ügyekezvén lovát visszatartóztatni ¹⁾).

Micsoda személyek végezték a fegyvervizsgát, milyen volt állásuk? ezt ma már nehezen mondhatnók, de alig tévedek, midőn ezen ügyet azon személyek kezére vélem bízottak lenni, kiket a későbbi kor *igazlátóknak* ²⁾ nevezett. Minthogy ezek csak magántekintélynél fogva szerepeltek, Botka Tivadar szerint ezek nem más, mint a mai párviadaloknál igénybe venni szokott segédek, avagy secundansok volnának ³⁾. De az akadémiái nagy szótár az igazlátót bírónak, t. i. ítélő személynek, ítélő bírónak nézi, a kárlátó hasonlatára, ki voltakép a károkban ítélő személy. Bíróilag felállított igazlátóról még eddig nem találtam példát. A mit Tinódiból az igazlátó jellemzésére felhozhatunk, abban áll, hogy az igazlátók a vívó felek által választottak, az igazlátók ügyeltek, hogy a vívás feltételei megtartassanak; így például, hogy a bajvívó társát meg ne ölje, hanem — ha így ki volt kötve, — élni hagyja; hogy a ló meg ne sértsék, és végre, ha ők közbeszóltak, a párviadalt meg kellett szüntetni.

Ordaliai bajvívás eredetére egyedül azon körülmény mutat a Tinódiból idézett párviadalban, hogy ott zálogot vagy inkább tuszt adnak egymásnak a vívó felek.

A vívás előkészületeihez tartozott a *sátorok* felállítása a

¹⁾ Istvánffy: Historiarum libr. 26-o, az 1589. évhez.

²⁾ Szlemenics Pál, a sz. István király törvényeinek II. könyv 16-ik cikkében először előforduló arbiter, és mediator-okra alkalmazza az igazlátó és közbenjáró kifejezést. (Törvényeink története az Árpádok alatt. Az akadémiái évkönyv VI. kötetében).

³⁾ Botka 89 lap.

viadal helyszínén. Ezen sátorok alatt a vivásra kelendő felek bevárták a másik részt, pihentek, és várták a harcra szükséges fegyverek előkészültét és megvizsgálását ¹⁾. A sátorokat emlegetik Mátyás király, Ország Mihály nádor, Báthory István országbíró és Kendy Antal alvajda.

A bajvivó az *estiharang megszólalásáig* vala kénytelen bevárni ellenfelét; a mely rész a kitűzött óráig meg nem jelent, ügyvesztettnek nyilatkoztatott. Az alkonyat idejét némelykor „usque horam legitimam“ (például 1334. évben Pál országbíró), Mátyás király 1477. évben, Báthory István 1476, Ország Mihály nádor és Kendi alvajda 1478. évben „ante pulsum vespertinum“ kifejezés alatt emlegetik. Vigyáztak természetesen, hogy a viadal ne akkor kezdessék, mikor már beesteledett. Azért Mátyás király, Ország Mihály nádor és Kendi azt rendelték, hogy a bajviadal ne alkonyat idejéig halasztassék, (ne ipsius duelli dimicatio ad noctis crepusculum differatur) és hogy az illetők már korábban megjelenni tartoznak. IV. Béla 1244. évi levele szerint bizonyos királyi udvarnokok viadora, midőn az ellenfélnek, a rabló Márton és Bertalan viadora egész nap hiába váratott, minthogy már beesteledett, a vivás küzdteréről győző gyanánt kivezettetett, (judicis praesentem ex area duelli ceu victorem educebant). Azon bajvivásra, melynek 1332. évben Sáros városában kellett volna végbe mennie, Synka fia Péter, és Ethele fia Márton közt, az utóbbi meg nem jelent, az előbbi pedig a nap leteltéig várta ellenfelét: (horis diei illius completis legitime expectando ²⁾).

Azt sehol sem találtam feljegyezve, mit Botka a magyar nép szokásául említ, mintha a magyarok csak az esti alkonyat után, midőn már nagyon szürküllett, vívtak volna párviadalokat, sőt ez állítás egyenesen ellenkezik Báthory István, Mátyás király és Kendi Antal fentidézett rendeleteivel. Botka Tivadar az általa említett szokást onnan származtatja, hogy midőn a felek meztelen bajvivásra voltak ítélve, ez által a nézőknek a vivás alatt botrányt ne okozzanak, és

¹⁾ Botka, 89 lap.

²⁾ Fejér VIII. 3 k. 711—712 lap.

illetlen látványt elrejtsek ¹⁾. Az olyan ítélet, mely a bajvivásra meg nem jelenés miatt hozatott, oly végleges volt, mint ha a bajvivás valósággal létre jött volna, — a pör meg nem volt újítható. „Talis pars, t. i. mely elmarad, mondja Mátyás király levele, — contra partem alteram, praemissa suo modo exequentem pro parte in ipso duello succumbente convinci mereatur, et convicta remaneat eo facto.“ Az erdélyi alvajda 1478. évben e tárgyban így szól: „talis pars contra partem alteram praemissum certamen exequentem (t. i. azon fél irányában, mely a bajvivásra kiállt) pro parte in ipso duello succumbente *convincetur, et convicta remanebit eo facto*“ ²⁾.

A tüzes vas próbájánál a vádló és vádlott tartozott megjelenni, ha akármelyike közülök elmaradt, az istenítéletre kitűzött határidőn túl még 8 napig váratott; ez alatt a tüzes vas próbája végre nem hajtatott; ezentúl azonban az elmaradó fél a rendes bíró által ügyvesztettnek ítéltetett elmaradása miatt.

A német szokás szerint a bajtéren magasabb emelvény állítatott a bírónak, és vele együtt beléptek a tanácsosok, kikkel a baj kimeneteléről ítélt, a rokonság, és azok, kik máskor valamely bajviadalban győzelmeskedtek. Rendesen a vádló lépett legelőször a sorompóba. Ha földbirtokért, vagy látható tárgyért folyt a viszály, a pörös tárgy némely része, csomója stb., mely a bíró kezén volt, a küzdter közepébe tetetett. A vivók megjelenvén, mindenek előtt kardjaik élével a pör ezen jelképét megérinték, és a mellett istenre hivatkoztak, kérvén, hogy annak nyújtsa a győzelmet, kinek ügye igazságos.

A szász és sváb népjog azt kívánta, hogy a viadal még délelőtt vegye kezdetét.

Ha a bajvivás valósággal létre jött, ez a személyekre nézve maga a sértő és vádló közt mehetett végbe, vagy fogadott helyettesek, azaz viadorok által vivotott; vagy mindkettő ujoncz, vagy mindkettő harcban jártas, vagy úgy, hogy ujoncz és jártas szembe szálltak. Végbe ment lovas küzde-

¹⁾ Botka u. o. 88. lap.

²⁾ Botka u. o. 64 lap.

leben vagy gyalog, fegyveresen, vagy — miként Nagy Lajos a velenceiekkel honárulási viszonyban levő nemeseeknek, és vádlójának meghagyá, — csupán ingben öltözve.

A *lovas viadalra* van példánk a már idézett Halagos Domonkos és Fertős Jánosban, kik lovas bajvivásra idéztettek Visolyba; ilyen lovas viadal volt, mely Panyola Péter és a Kállay nemések közt támadt. Az utóbbi esetben a felek személyesen tüzték össze, az elsőben szabadságukra hagyott, hogy vagy személyesen, vagy viadorok által vivjanak. Nem szenved kétséget, hogy lovas küzdelem viadorok által is folyt, miként a Vitéz Lőrincz és Perényi Miklós közt 1351-ben, a Debrenthei Mihály, valamint Althi Benedek, és Veso Miklós közt 1477. évben; a véthi várnagyok és Pongrácz László özvegye közt 1478-ban bíróilag tárgyalt peres ügyek csakugyan lovas viadorok harcaira, és ezek döntvényeire utaltattak. Míg a magyarok a lovas bajvivást annyira megkedvelték, ezen szokás Európa más országaiban nagyon gyér lehetett, legalább Majer kételkedik, vajjon előfordultak-e hajdan ordaliai lovas bajviadalok ¹⁾. Azonban van emlékezet arról, hogy a góthoknál a lóhátoni bajvívás nagyon korán divatos volt. (Quia uterque gothus erat, equestri praelio congressus, — olvassuk: Vita incerta Ludovici pii).

Sokszor a felek *meztelen* kénytelenítettek egymással vívni, ily esetben főbenjáró bűn forgott fenn, és távol sem lehet elfogadni Sabellicus véleményét, mintha a gyalog bajvivók mindig meztelen harczoltak volna, egyedül csak szemérmeiket fedvén el ²⁾. IV. Béla 1246. évben Fulkust Simeon fiát ki a király kijelentése szerint hűtlenségért, felségsértésért, pénzhamisításért, és sok egyéb, országszerte tudott bűneiért a halált érdemelte volna, az ország régi szokása szerint, meztelen vivandó bajvivásra ítélte, (nudum iudicavimus ad duellum, prout super huiusmodi criminibus Regni nostri *consuetudo antiqua* requirit ³⁾). A hivatkozott okmány hallgat arról, ki

¹⁾ Majer Frigyes: Geschichte der Ordalien, insbesondere der gerichtlichen Zweikämpfe in Deutschland. Jena 1795. 266 lapon.

²⁾ Behamb: Notitia Hungariae antiquo modernae. Argentorati 1676. I. kötet. 233, II k. 221 lap.

³⁾ Botka: de duellis 41, 42 lap. Fejér IV. I k. 402. és 403 lap.

legyen a felségsértőnek ellenfele, és miként legyen felfegyverkezve. Ezen körülményből Botka Tivadar azt a szabályt magyarázza ki, hogy a társaság elleni főbűnösök és felségsértők meztelenül szálljanak ki fegyverzett viadorok ellen. Ezzel kétségtelenül csak az szándékoltatott, hogy a győzelem soha se kedvezzen a bűnösnek, és az isteni befolyás annál bizonyosabban deríttessék ki amannak elbukásában ¹⁾. A fenebbi ítélet végre nem lön hajtva soha; de 1323. évben meztelen gyalog viadorok vívtak Visolyban Uz fiai és István fiai részére, hogy a testvérük gyilkos halálára vonatkozó kételyt istenítéletével eldöntsék ²⁾. Említendő még, hogy Nagy Lajos 1348-ban valamely főnemest hazaárulásért pusztá ingben éles kardokkal haláláig vivandó (in solis camisiis) bajvivásra ítélte. E két kifejezés gyakorlatilag egyforma következtést von maga után. (Lásd a bajvívás bírái).

A müncheni udvari könyvtár szláv kéziratok közt Dudik B. Morvaország történetirója egy 14. századbéli codexet talált, melynek 115 pompás miniaturjai közt egy bajvívás is ábrázoltatik. Az előtérben két férfi küzd egymás ellen karddal, paizszsal, de fejevéd és vért nélkül, minthogy csak kurta kék mez (ing), mely nyaktól térdig ért, fedi testük meztelenségét. A lábakon bokacsontig érő apró kék topánkát viseltek ³⁾.

A vívás csak *alkonyatig* folytatott, a ki addig ellenfelének ellenállt, győzelmesnek tekintett. Így harczolt alkonyatig (ad noctis crepusculum) 1347. évben a leleszi prépost viadora, de végre ellenfele által legyőzetett ⁴⁾. A legyőzött fél ugyanazon büntetéssel lakolt, melyet a törvény az általa elkövetett bűnre szabott. De azon fél is, mely alkonyatig bevért, meg nem jelent a vívtéren, olybá vétetett, mintha a bajvívásban elbukott volna. Ily ítélet következtében vesztik el jószágukat 1244-ik évben bizonyos Márton és Bertalan, — jószágukat a király örök áron eladatta, árából a vádlottak által

¹⁾ Botka, 88 lap.

²⁾ Botka 47 lap.

³⁾ Dudik: Mährens. allgem. Geschichte. Brünn 1865, IV k. 329 l.

⁴⁾ Fejér IX. I k. 563 l.

megkárosított kir. udvarnokok kármentesítették ¹⁾. Így veszik el minden jószágait, bár hol legyenek, a győródi nemesek, kik 1334. évben a bajvívásra meg nem jelentek Póbur ellen, ki azok egy harmadát nyerte, míg a bírónak két harmad jutott.

Ha a két fél közül, mely bajvívásra utaltatott, csak az egyik jelent meg a küzdőtéren, ez az esti harang megcsendüléseig a sátor alatt várván ellenfelét, a bíró előtt tiltakozott az elmaradás ellen, és a bíró a történt tiltakozásról az illetőnek bizonyítványt (litteras protestatorias) állított ki, melyben határozottan kiemeltetett, hogy a tiltakozó készen várta ellenfelét a vívásra ²⁾. Ilyen *tiltakozási bizonyítványt* adott Báthory István országbíró, miként Mátyás kir. kancellariájának codexéből kitűnik, melyet Nyirkállói Tamás 1476. évben összeírt ³⁾.

A meg nem jelenő ellen különben *elfogatási rendelet* adatott ki. Erre legalább bizonyoságul szolgál 1281-ben János nádor és sopronyi gróf, ki miután bizonyos Valther a bajvívásra meg nem jelent, a bajviadalban legyőzöttként elítéltetett, (decrevimus ipsum pro convicto, prout in duello succubisset); de ezután is megjelenésre több ízben idéztetvén, sem maga nem jött, sem helyettest nem küldött, a mi okból oly rendelet bocsáttatott közre, hogy bárhol és bárkinél nevezett Valther találatnék, azonnal elfogattassék, és bírójának kiszolgáltassék ⁴⁾.

Magyarországon a *papok és nők* soha sem személyesen jelentek meg a *küzdőtéren*; azonban Európa más államaiban az utóbbiak nem ritkán maguk szálltak ki az ellenféllel. Ilyenkor a harczképesség egyforma ereje és aránya különféle módon hozatott egyensúlyba. A wolfenbütteli törvénykönyv szerint a férfi kerek és elég tágas gödörben állott övéig, honnan ki nem jöhetett, de a gödör szélére sem támaszkodhatott kezeivel, hacsak győzelemvesztesnek nem akart

¹⁾ Botka 36—40 és 52 lap.

²⁾ Thomae de Nyirkálló Stylus Cancellariae Mathiae Regis Kovachich-nál: Formulae solennes styli 322 lap.

³⁾ Ezt idézi Botka, de Báthory neve az illető helyen elő nem fordúl.

⁴⁾ Fejér VII. 5 kötet. 452 lap.

nyilatkoztatni; jobb kezében buzogány vagy szekercze volt, melylyel az asszonyra igyekezett ütésekkel mérni. — Maga részéről az asszony a buzogány hosszúságával egyező fátyolt tartott, melynek végére néhány fontnyi kő lön kötve, — ez levén az asszony fegyvere, a férfit megkerülve azon igyekezett, hogy hátul suhinhasson fejére. Ha a férfi a fátyolba kötött kő ütését buzogányával elhárítani kísérelte, a fátyol könnyen körültekerődzék a buzogányon, és az asszonynak alkalmá nyílék a férfit ily módon a gödörből kihúzni, vagy buzogányát kirántani. Ha a férfi szabad balkarjával a nő ütéseit elháríthatá, a fátyol a férfi karja körül tekerődzik, és a férfi a gödörbe ránthatja a küzdő asszonyt, vagy fejére állíthatja. Ezen sajátságos harc a frank, a góthai, az augsburgi és más törvényekben talált helyet, és nagyon el lehetett terjedve, minthogy közéletben erre czélzó példabeszédek soká fenmaradtak ¹⁾. Divatozott a nők harca a longobardoknál is, és nevezetesen Rotharnak a saliai törvénynél már jóval felvilágosodottabb törvénye a bujálkodás és varázslás vádjára a bajvívás próbáját rendeli, egyszersmind büntetést szabván azon nőre, kire a vád bizonyodik ez úton ²⁾. Mint említém, a viadal ezen neme hazánkban teljesen ismeretlen volt, és egyik bizonyosága annak, hogy a magyarok az ordalikai harcot éppen nem vakon másolták a többi nemzetektől.

A mi a papok viadalaival illeti, felette ritka eset ugyan, hogy személyesen vívtak, de mégis előfordult, kivált Angolországban. (Lásd a VII. fejezetet).

Az alatt, míg a viadorok a harctéren küzdöttek, azok kiknek érdekében a bajvívásba mentek, *elzárva tartattak*, hogy a vívókat ne láthassák, és ha főben járó bűn forgott fenn, *kötelet fűztek a képviseltek nyaka körül*, hogy azt felakasszák, kinek viadora (avoué) a bajvívásban elbuknék ³⁾. Így volt ez Franciaországban, ezt rendeli a régi bajor törvény is. Nehezen létezett Magyarországon hasonló törvényes

¹⁾ Schlichtegroll: Gerichtliche Zweikämpfe 33 lap.

²⁾ Soldau: Geschichte der Hexenprocessé, 89 lap.

³⁾ Stein L. Geschichte des franz. Strafrechtes 229 lap. Du Cange; és Montesquieu: L'esprit des loix III, k. 202 lap.

szokás. Okleveleinkből megértjük, hogy a király udvarnokai kiknek a lator és tolvaj Márton és Bertalan birtokosokkal bajvivást kellett volna küzdeni, a maguk viadorát a küzdőterre elvezették, és ott ellenfelüket egész nap elvárták, (udvornici Domini regis una cum Comite suo, Pugilem suum adduxerunt). Továbbá, hogy Miklós alnádor az általa bajvívásra ítélt feleknek 1323. évben meghagyja, miszerint Uz, valamint István fiai, harezban még nem próbált viadort elhozni tartozzanak, (pugilem in congressum adducere tenebuntur). Nagymártoni Pál országbíró 1334-ben világosan kijelenti, miszerint Myke fia Pobur az ő jól felfegyverzett lovas viadorával a hareztéren megjelent és ott vele együtt a törvényes óra lejártáig bevárta ellenfelét ¹⁾). Kovacsich említ Mátyás király korából is esetet, hogy a bajvívásra ítélt fél az ő viadorával jelent meg a hareztéren ²⁾). Ellenkezőre, hogy t. i. a vádló vagy vádlott azalatt, míg az ő viadora harezolt, elzárva lett volna, Magyarországon nincs példa, még azon esetekben sem, midőn olvassuk, hogy a perlekedők ügyvédei nyújtották és fogadják el a bajviadali kihívást ³⁾, vagy főben járó ügy forgott volna szőnyegen.

Ha *becsületbeli kérdésekben* bajvívásra került a dolog, és azon fél, mely eddigelé bizonyos állításokat fentartott és a viadal napjáig állhatatosan erősített, most ellenfelének hatalma által kényszerítve ezen állításokat visszavonná és magát a győző félnek megadná, a győzőnek meg nem engedtetik, hogy a másik félt többre kényszerítse, vagy testén tovább sértegesse. Ily esetben megkegyelmeztetik ugyan a legyőzött életének, becsületét azonban veszteni szokta, olyannak tekintetvén, ki a viadalban elbukott ⁴⁾.

A bajvívások természetéhez tartozott, hogy azon *pör*, melyben ezen istenítéletre történt hivatkozás, *véglegesen legyen eldöntve*, és semmi szín alatt meg *ne legyen újítható*. Ez oly élénk gyakorlatban volt, hogy midőn Hector gróf 1231.

¹⁾ Botka: de duellis 51 lap.

²⁾ Formulae solennes styli 322 lap.

³⁾ Botka 62. 64 lap.

⁴⁾ Observationes processus causarum militaris curiae regiae, in facto honoris, usu receptae, a 10-ik pontban.

évben jogát a dunai halászatra viadorának a bajvívásban legyőzötése miatt elvesztő, az illető ítélet különösen kijelenté, hogy ha jogának védelmére Hector gróf a neki Imre király által adott kiváltságot valaha előmutatná, ez érvénytelen legyen, sőt maga a kiváltságos levél ízekre szakíttassék azonnal ¹⁾.

Ezen elv külföldön is volt érvényben, a bajvívás ott is véget vetett a pörnek, kivéven ha „a gages de batailles“ annak csak egyik mellékpontja, például a közbeszólás vagy a tanúk ellen voltak felajánlva, a mely esetben ugyauazon polgári pörben egynél több bajvívás is fordulhatott elő.

Kivételes esetnek lehet mondani azt a *pörujútást*, mely IV. Béla korából említetik, a midőn t. i. valamely ügy, mely bizonyos Motmer és Keresztély közt bajvívás által már el volt intézve, Motmer anyjának közbenjárása folytán, a király által 1225. évben újabb bajvívásra utasított ²⁾.

Ilyen eshetőségeket mindenkorra megszüntetett a bajvívási intézmény, miként ezt Mátyás király 1486-ban átalakítá, ki ez időben azt rendelé, hogy a felek válaszai alapján hozott ítélet becsületbeli kérdésekben megmásíthatlan, és sem a királyi kegyelem, sem az ügyvédek visszahívása vissza nem adhatja a becsületet annak, ki azt ezen pöreljárás után elveszté; — az eredmény tehát gyógyíthatlan seb marad, (est enim insanabile et irremedicabile vulnus ³⁾).

A becsületvesztes, Verböczy szerint (II. rész, 30 cím, § 2. 3. 4.) nem csak jószágaitól fosztatik meg örökre, hanem a társadalmi jogoktól is; panaszszal ő senki ellen fel nem léphetett, vele mindenki vádlóként elbánhatott. Kénytelen volt továbbá élte fogytáig kirívó ruházatban (disparibus vestibus indutus, — az Observationes írója: discoloribus), kender zsinogot teste körül kötven, hajadon fővel és mezitláb járni.

Ezt figyelembe véve, megítélhetjük Mátyás király a

¹⁾ Fejér III. 2 k. 224 lap.

²⁾ Kereselich: Not. Praelim. 189 lap, és Histor. Episcop. Zagrab. 329 lap.

³⁾ Az idézett Observationes írója, szabályainak 12-ik pontjában. Utána Botka 90 lap.

bajvívásokra vonatkozó rendeletének egész szigorát, mely hogy a magyar nemzetben elfojtsa a szerinte csalárdságra okot szolgáltató bajvívások iránti hajlamot, ezen istenitélettel azon eshetőséget kívánta összekötni, hogy annak útján az összekoczezanók becsületüket visszahozhatlanul elveszítsék.

A győzelemre éppen nem kívántatott, hogy az ellenfél a harc közti megöletessék, meggyőzve volt az, kinek vére legelőször festé a földet, (okmányaink is használják e kifejezést: usque ad effusionem sanguinis), ki bizonyos sorompókon átlépett, ki erővesztés vagy fegyvereitől való megfosztás következtében tovább küzdeni nem képes stb. Azonban a ki alkonyatig magát védelmezte (usque ad crepusculum vespertinum) a nélkül, hogy legyőzöttetnék, az ellene emelt vád alól felmentetett. E részben tehát hazánk és a külföld szokása egészen egyforma volt. Főfontosságú kérdésekben halálra is szólt a vívás (usque ad punctum mortis), miként Nagy Lajos is egy honárulási esetben ítelt, hogy a felek mindegyike két éles karddal addig vívjon, míg az egyik el nem esik ¹⁾. Hűtlenségre mindig *halálos bajvívás* volt kimondva; de gyakran alig fordulhatott elő, mert mint Kovacsich mondja, kebellázító lehetett nézése és hallása ²⁾. Elöttem csak egyetlen ily élet-halálra szóló viadal ismeretes.

Tárgyunkkal összefügg a *segédesküvők* (conjuratores, compurgatores, Eideshelfer) szereplése, kikkel már a merovingi korszakban találkozunk, a midőn is az a szokás volt gyakorlaiban, hogy ha valamely vádló hat segédesküvővel támogatta a panaszt, a vádlott csak istenitélet által tisztázhatta ki magát; ez így volt Childebert idejéig, a midőn a vádlottnak engedtetett, hogy tizenkét kéz általi esküvel igazolja ártatlanságát ³⁾. A XIII. századbeli büntető eljárás szerint Németországban a vádló eltilthatá a vádlottat az eskütételtől, ha annak bajvívást felajánlott, de a vádlott nem tartozott a bajvívást elfogadni, ha ártatlansága mellett tanu-

¹⁾ Kovacsich: Formulae solennes styli, 9 lap. Fejér IX. 5 k. 631 l.

²⁾ Kovacsich, u. o. 8 lap. Különben elég komolyak lehettek azon viadatok is, melyeknek nézői a királynék valának.

³⁾ Zöpfl 937 lap.

kat hozhatott fel. Ha pedig a vádló állításának bizonyítására tanukat vagy segédesküvőket elő nem hozhata, tőle a vádlott tagadhatta meg az eskütételt, ha bajvívásra késznek nyilatkozott ¹⁾.

A saliai frankoknál a vádlott megjelent bizonyos számú emberekkel: szülői, szomszédjai, barátjai társaságában, 6. 12. 50. 72, sőt némelykor század magával, kik eljöttek belső jó hiszemiséggel bizonyosságot tenni és esküdni arra, hogy a vádlott azt nem tette, miről vádoltatik. Más esetekben a sértett fél jelent meg az esküvőkkel. A velük való érintkezésben sem tanuk kihallgatása, sem vitatkozás, sem a tényálladék megvizsgálása nem fordult elő. A segédesküvők egyszerre azt jelentették ki hit alatt, hogy az, mit a vádló mondott, való, vagy hamis; ezt pedig nem mint szemtanúk, hanem mint belső meggyőződésüket, a dolog állásáról vagy azon személy — kinek részére álltak, — igazságszeretetéről állítják.

A segédesküvők ritkábban említetnek a saliai frankok, mint más barbar nemzetek, például a ripuarii frankok törvényeiben, de kétséget nem szenved, hogy a segédesküvők közreműködése a polgári- és büntetőpör eljárásaiban nagyon el volt terjedve, minthogy a büntettek felderítésére ez volt a leggyakrabban használt segédmod, és ez képezte a barbar törvények általános rendszerét a büntető eljárásnál ²⁾. Míg azonban a saliai törvények ritkán szólnak a segédesküvőről, a ripuarii azoknak nagy tért engednek. Törvényeik 58 cikkben tárgyalják ezen intézményt és minden alkalommal szabályozzák az esküvők számát, megjelenésük módját stb. igen nagy részletességgel.

A magyar törvénykezési eljárás azt egészen a bíró ítéletétől függesztette fel, hogy hány segédesküvő jelenjék meg. Se több, se kevesebbnek nem volt helye ³⁾. Bizonyos Poneth gróf 1239. évben hat személy eskütételét felajánlá annak bizonyítására, hogy Pósa és Lőrincz testvérek bizonyos föld-

¹⁾ Zöpfl 962 lap.

²⁾ Guizot: Histoire de la civilisation en France 1864. Tome I. 281 — 282 lap.

³⁾ Kitionieh: Directio methodica processus judiciarii, C. 6. quaest. 21.

ket tőle elsajátítának, de az esküre kitűzött határnapon a felek egyességre léptek, a Szent Jog conventjének bizonyítása szerint, melynél az esküt kellett vala letenni ¹⁾. A Pobur és a győri nemesek közti viszályban 1334. évben az eskütelés mint a bajvívás alternatívája ajánlatik fel. Nevezetes még egy később más oldalról megismertetendő okmány IV. Béla király korából, melyben a vádlottnak meghagyatik, miszerint ártatlanságát 40 segédesküvő által igazolja, vagy különben bajvívásra álljon ki. Hogy hazánk ezen intézménye a frankok törvényes szokásaival függ össze, világos és szembeötlő.

Nem szenved kétséget, hogy a meddig az ordaliai bajvívások gyakorlatban voltak, élénk volt azon érzés is, miszerint általuk a tények valóságának felismerése, és a személyek igen nagy veszélyben forognak; ezen körülménynek tulajdonítom azon törekvést, hogy a viszálykodó felek kibékítsenek. Midőn a harezi készültek már megtörténtek, midőn a vivók már a küzdőterre indultak, sőt midőn a viadal már hevében folyt, keletkeztek a békéltetők közbenjárására *egyezkedések*, melyek aztán új ítélet alapjául szolgáltak, de a bíró beleegyezése nélkül létre nem jöhettek. Hasonló elv divatozott a tűzes vas próbájánál is, és a váradi regestrum 23. §-ban olvassuk: Mihelyest Váradra megérkeztek, kieszközöltetvén a király és a törvényszék engedélye, kibékültek, és a békét kölesönös eskü által megszilárdíták. A 337. §-ban pedig azt: Midőn nevezett István már indulna, hogy a tűzes vasat emelje, köztük ilyen egyezkedés jött létre.

A francia bizonyítéki eljárás szerint a törvényszék a bajvívási próba minden stadiumaiban közbeszólhatott, ezt, midőn már javában folyt, félbeszakíthatá, felszólítván a vitaközöket az egyezkedésre. Ilyenkor aztán a vivók állása és helyzete szigoruan fentartatott, miután kényszeríteni a feleket nem lehetett az egyezkedésre; és ha ez létre nem jött, a küzdelem

¹⁾ Botka: 32 lap. — Achyn, Sagan fia 1264. évben a szegszárdi convent előtt 32 tanja által készült esküt letétetni, miszerint joga van Geronás falura, de a szándék létre nem jött, mert a felek közt egység köttetett. (Fejér IV. 3 k. 247 l.)

folytatott, míg el nem döntetett ¹⁾. Azonban az egyezkedés sem jöhetett létre a bíró engedélye nélkül, ha a kihívó jegy átszolgáltató, és a hűbér adományozó avagy bíró kényszeríthette a feleket a bajvívás folytatására; a mi az urakra nézve nem volt szabály ²⁾.

Egyezkedési példákat találunk majdnem minden korszakból, — fel akarom azokat említeni, miként okmányainkban találhatunk: A garamelléki szent Benedek apátsága és a barsi jobbágyok közti bajvívási ítélet végre nem hajtatott, mert 1226-ban a bajvívásra kitűzött napon a felek barátságosan kiegyezkedtek. Vajjon a bíró engedélyével történt-e ez, nincs érintve ³⁾. A dunapentelei apát és az Andornak nemzetség bajvívással tartoztak volna igazolni azt, hogy Péter, Pósa gróf fia, Andornak vár bizonyos földjét erővel elfoglalta. Azonban a felek 1238-ban egymással megegyeztek és a bajvívás elmaradt. Miklós alországbíró az egyezkedést ítéletbe foglalta, de nem mondja, hogy az egyezkedésre az ő akaratára és hozzájárulására kikéretett volna ⁴⁾. Midőn a jászói prépostság Supch nevű földet, azaz, a mai Zsúp-Apátit, a Hernád partján tulajdonául magának követelte, holott ezt Sepus és testvérei a maguk örökös birtokának lenni állítanak, hosszas viszálykodás után a pör bajvívás általi eldöntésre került. Azonban István ifjabb magyar király, mint a jászói szent János egyháznak kegyura közbeveté magát és azt rendelé (nobis medianibus et ordinantibus) 1261. évben, miszerint Supch földje megmaradjon a prépostság tulajdonául, e helyett Sepus és testvéreinek a prépostság egy más birtoka engedtetett át örök jogon ⁵⁾. Láttuk eddig is, hogy midőn egyházi érdekek utasítottak a bajvívás kimenetére, a vitaközö felek gyakran még jókor kiegyezkedtek. István kir. herceg levelében azon-

¹⁾ Stein: Geschichte des französ. Strafrechts 230 lap.

²⁾ Du Cange: Glossarium mediae latin itatis II. köt. 1670—1671 l.

³⁾ Botka: 25 lap.

⁴⁾ Botka: 30 lap.

⁵⁾ Fejér IV. 3 k. 51 lap. Tévedett tehát Fuxhoffer, midőn azt állítja, hogy a IV. Béla által magának és utódainak fentartott kegyúri jog, soha, kivéve csak Nagy Lajos által vétetett volna igénybe, — feltéve, t. i. hogy nem csupán a prépost kinevezésében találja a kegyúri jog gyakorlatát. (Fuxhoffer: Monasteriologia, Czinár kiadása II. k. 27 lap.)

ban feltűnik, hogy a felek előleges benyugvását az egyezkedésbe elhallgatja, valamint azt, vajjon a jászói prépostság viadort szállított-e szembe a vele perlekedő nemesekkel ¹⁾.

Ebed fiai 1267-ben a Buzád nemzetség két tagjával bajvivást tartoztak volna vivni István ifjabb magyar király színe előtt, de még mielőtt a viadorok összecsaptak volna, egyezkedés jött létre. Itt sem említetik a bírói beleegyezés, a közbenjárókról, békéltetőkről is hallgat az okmány, talán azért, mert egész terjedelmében nem közöltetett ²⁾.

Megértjük szintén István ifjabb magyar király egy 1270. évi leveléből, hogy Fülöp esztergomi érsek, és Domonkos sárosi főispán oda utasítottak, miszerint pörüket bajvivásban viadorok által végezzék. A bajvívás napján és helyén azonban, midőn a viadorok már hosszabb ideje egymással verekedtek, a király, a bírák és sok mások közbenjárására (Nobis et baronibus nostris ac aliis quam plurimis mediantibus... tehát nem beleegyezés) szintén létre jött az egyezkedés ³⁾.

Nagy Lajos az egyezkedéseknek általában kedvező törekvésének előzményeit már sokkal korábban találjuk Slavóniában; a Máté bán által 1273. évben kiadott statutumai a tótországi törvénykezésről ugyanis azt rendelik, hogy ha bármely ügyben a vádló bajvívásra vagy eskü tételre ítéltetik, a felek pedig egyezkedésre hajlanának, akkor a bíró az egyezkedési díjon túl semmit nem kívánhat. A perlekedési rendszer továbbá azt hozta magával, hogy ha a vádló a vétkesnek

¹⁾ Téved Fuxhoffer, midőn azt írja, hogy István ifjabb magyar király a jászói prépostot Zsup (Supch) falura nézve igazságtalan cserére kényszerítette, és hogy ennél fogva IV. Béla 1263-ban azt hagyta volna meg az egri káptalannak, miszerint Zsup földje a jászói prépostságnak visszaadassék. (Monasteriologia II. köt. 23 lap. Czínár kiadása). Hogy a dolog másként történt, az idézett békéltetési okmányból tűnik ki. A mit Fuxhoffer állít, nem Zsup helységgel, hanem Perecho nevű birtokkal történt, mely azelőtt a prépostságé volt, de melyet István ifjú magyar király kívánságára a kevesebb értékű Kerch földért becsereelni vala kénytelen. Ezen sérelmet jóvá teendő IV. Béla 1263. évben azt rendelte, hogy Perecho a jászói prépostságnak visszaadassék, — ez alkalommal Zsup határai is megállapíthatnak. (Fejér IV. 3 k. 191 lap.

²⁾ Fejér VII. 1 k. 343 lap.

³⁾ Botka 45 lap.

vagy a vétkes a vádlónak esküt felajánlott, a bíró a feleket bajvívásra nem ítéltette, és a pört eskü útján kellett végezni, hacsak a felek önként nem kívánák bajvívással eldönteni az ügyet (nisi partes examen duelli assumperint spontanea voluntate ¹⁾).

Az egyezkedés jogkövetkezményeit, mely a bajvívásnak elejét vette, vagy a viadalt félbeszakította, nem csak az egyetemes egyházi rend, hanem a társadalom minden osztálya, maga a királyi család is saját ügyeire nézve ismerte el.

Így történik említés 1268. évben egy somogy megyei birtokpöréről, mely egyik részről György gróf, Iharos fia közt és a királyné Berényben — ma Iharos-Berény — levő emberei közt egy hét szántónyi terjedelmű területre nézve folyt. György gróf ezen birtokot iharosi örökösödési földje czimén a berényiektől visszakövetelvé, a feleknek jogaik igazolására bajvívás lön bíróilag megítélve. A felek viadorai azonban (in area duelli) már küzdvén egymással, a további harcznak békéltetők közbejárásával egyezkedés vetett véget oly formán, miszerint György gróf a vitás földet a berényieknek átengedje, 20 márka ezüstöt fogadván azoktól az egyezkedés díjával. Mária idős magyar királyné később jónak látta az ily módon jogos tulajdonába esett birtokot ugyanezen gróf Györgynek visszaadni, a 20 márka ezüst kiadását is elengedni, szolgálatai jutalmául, melyeket a király, a királyné és Béla slavóniai herceg hűségében kitüntetett, a kiknek jóváhagyása is hozzájárult az iharos-berényi föld visszaadományozásához ²⁾.

Tamás országbíró 1354-ben szerdán Orbán pápa ünnepe előtt lovas viadorok által végzendő bajvivást rendelt bizonyos verekedésért Nagysejényi Istvánnak, és Bereczk, másnév Kántor nevű birtokosnak. A kitűzött határidő előtt Tamás országbíró meghalt, és Drugeth Miklós lépett helyére. A viadal a király színe előtt vala végbemenendő. A felek által fogadott viadorok már lovaikra szálltak, dárdákat fogták, hogy egymásra rohanjanak, ekkor a pörös felek jobbat gondolván, az országbíró engedélyét kinyervén, és

¹⁾ Endlicher: Rerum hung. Monumenta Arpadiana. 538—539 lap.

²⁾ Fejér IV. 3 k. 462—463 lap.

számos nemés ur közbevetvén magát, abban egyezkedtek meg, hogy köztük minden irigység, harag, viszály és gyűlölet megszűnjék, és a legazobb béke uralkodjék fölöttük. István feloldja Bereczket (kántort) és testvérét Lorándot az ellene emelt vád alól. Ellenben Kántor fizet Istvánnak három részletben 45 budai ezüst márkát, de ha mind a három határnapot elmulasztaná, a bajvívás próbájára lesz ítélve ¹⁾.

Nem mindig sikerült a közbenjáróknak a békét helyreállítani, és akkor természetesen a bajvívás sorsa döntött a felmerült kérdésekben. Tudjuk Roland nádor 1253. évi leveléből, miszerint Ethuruh és a karsai várnép közt, midőn viadoraik már szemben álltak egymással, a békéltetők hiú kísérletet tevének, hogy a viadal helyszínén a békét helyreállítsák, (nec *probis viris* mediantibus pax aliquomodo inter partes reformari potuisset), ennél fogva a vívás elkezdődött, és Ethuruh viadora az ellenfél harezosát tökéletesen leverte ²⁾.

Páratlan azon egyezkedés, mely a kapornaki convent 1280. évi hites levele szerint a bajvívásra utasított Dénes és Farkas mester közt létre jött és pedig a békéltetők (probi viri) közbejárásával. A sz. Jakab napja utáni héten tartandó bajvívásra szóló ítélet visszavonatot (revocato duello), ellenben Dénesnek határnap tüzetett ki, melyben Farkas mesternek egy darab *posztót* — unam peciam ³⁾ panni de dorni ⁴⁾ — tartozék adni a convent előtt. E kötelesség teljesítésére sem a király, sem a királyné, avagy bárók felmentő levelei ne adhasanak halasztást, sőt inkább, ha a *posztót* az illető határnapon át nem szolgáltatná, a bajviadalban legyőzöttnek tekintessék ⁵⁾. Találunk tehát már oly korán példát, hogy bajvívási kérdésben esetleges ítéletét, mely a jelenlegitől eltérne, a király maga semmitérvének nyilatkoztatja. *Posztó* mint a kiegyezés ára, avagy az ítélő bíró díja, régi törvény-

¹⁾ Fejér IX. 2 k. 356—358 lap.

²⁾ Árpád kori új okmánytár II. köt. 243. lap.

³⁾ A pecia szóból lett a francia pièce. Nevezetik petia-nak minden bizonyítéki okmány is, mely a régi pörökben előfordult.

⁴⁾ Azt hiszem Doornick avagy Tournay értendő itt Hennegauban ugyan, de Flandria déli határszélén.

⁵⁾ Fejér VII. 5 k. 451 lap.

kezési eljárásunkban nem ismeretlen. Így Konth Miklós nádor bírság fejében négy pertikát betkényi posztóból (vagy betkenposztót) követelhetett a pörvesztes féltől (quatuor perticis pannis virgulati, Betken vocati), azonban a nádor 1345. évben kiadott bizonyosság levele szerint, megelégedett három pertikával, — a negyediknek átszolgáltatását az illetőnek engedvén ¹⁾. Nem lesz érdek nélküli megjegyzés, hogy a posztó vadium és zálog értelemmel is birt Flandriában és Franciaország több részeiben. (Pan ou gage, — pannum vel vadium denegatum stb.) Magyarországon pedig az első századokban rendszeresített 72 megye főispánja évenként a királynak 100 márkát adott ajándéknak. A királyné és a királyi hercegek szintoly módon nyertek ajándékot ezüstben, *posztóban*, selyemben, vagy lovakban ²⁾. Jutalom és ösztöndíj is szolgált, mire egyik érdekes példa az, hogy István, ifjabb magyar király 1263. évben Jolántának a solmár-gróf leányának három fertot, és egy darab finom posztót (unam peciam fini panni) a királyi Dunaszigetről, azaz, Csepel szigetről ajándékozott azért, mert az ő leányát versenyfutásban és táncban felülhaladta. Egy magyar királyleány futásban versenyezve! mily érdekes kép a hajdan erköléseiből! Tán egy keleti Brunhild lappangott benne, és csak a költők hiányoztak, kik őt egy magyar Nibelungen-énekben megörökítsék ³⁾.

De térjünk vissza előadásunkhoz.

Azon bajvívást, mely 1281. évben az István, File bán fia, és Péter erdélyi püspök közti viszályt vala eldöntendő, egyezkedés szakította félbe, melyre a király, a királyné és a bárók (revocato duello) beleegyeztek, — addig azonban a viadorok már soká döngették egymást kemény harcban. Az egyezkedés megállapítása szerint az István által Gyönd tartozékául követelt föld Tasnád részeül, és így az erdélyi püspök birto-

¹⁾ Fejér IX. 6 k. 13—14 lap. A pertica ugyan többnyire földtér mérésére szolgált, és 7 lábtól 30 lábíg változott különféle tartományokban. Itt posztóról levő szó, valószínűleg a legkisebb mértékű pertica értendő. (v. ö. Du Cange glossariumát).

²⁾ Status Regni Hungariae sub Béla III Rege. Endlichernéi: Rerum Hung. Monumenta Arpadiana 246 lap.

³⁾ Lásd a Nibelungenlied hetedik kalandját.

kául ismertetett el, — úgy látszik, nem jó hajlammal István részéről, mert megkérve sem jelent meg a püspök birtokba vezetésére ¹⁾).

¹⁾ Mily nagy óvakodással kell használni Fejér Györgynek különben eléggé meg nem becsülhető okmánytárát, arra szolgáljon példát az éppen felhozott birtokra vonatkozó jogvita. Fejér közöl okmányokat, melyek szerint István gróf, Fyle bán fia a bajvivási téren védelmezte jogait egy bizonyos középszolnoki falura nézve az erdélyi püspök ellenében, — és pedig gyalog viadorok által, melynek vége az lett, hogy István gróf egyezkedésre lépett, és földjét átengedte az erdélyi püspöknek, miként ezt Olivér alországbíró bizonyítja. Csak is annyiban egyeznek egymással az okmányok; de létezik e tárgyra nézve sok különbség is. A legnagyobb az, hogy Oliver királyi országbíró egyezkedési bizonyítványa egyszer 1281. (Fejér VII. 4 k. 183 l.) másszor 1381. évszámmal közöltetik; és hogy a nagyváradi káptalan a nyomban követett statutióról 1282 és 1382. év alatti okmányban tesz jelentést. (Fejér VII. 4 k. 181. és IX. 5 k. 614.) Azonban az 1381. év tökéletesen elvetendő, mert az okmányban nevezett egyének éppen egy századdal korábban éltek. Ettől eltekintve, az alországbíró egyezkedési bizonyítványa kelt 1281. szeptember 17-én, és kétszer közöltetik, egyik közleményben az erdélyi püspök Jánosnak (Fejér VII. 4 k. 183), másikban Péternek (Fej. IX. 5 k. 549) nevezetik. A váradi káptalan aztán bejárja a birtokot, melyet — mint az eredeti kifejezés szól, — az erdélyi püspök *bajvivás által szerzett*, őt bevezeti, és Olivér levelét átírván a statutióról jelentést tesz 1282. évi február 22-én. Ezen jelentésben is az erdélyi püspök egyszer János (Fejér VII. 4 k. 185) másszor Péter néven fordul elő, (Fejér IX. 5 k. 614.) harmadik ízben, oly szöveget veszünk, melyben a püspök neve csak P. kezdő betűvel jelöltetik. (Fejér V. 3 k. 141 lap). Az erdélyi püspök jóságá, melyről az invasio történt István gróf birtokára, majd Tasnádnak, majd Tusanádnak iratik, a birtok, mely iránt a vita folyt Gyond, Gyönd, Syod és Syou alakban fordul elő, (Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch, a fennebbiek mellett a Syöd alakot is közli a nélkül, hogy fölismerné, melyik helységre vonatkoznak ezen nevek) mire Fejér ismételve is magyarázólag közbeveti, hogy itt Sibó falu értendő. (VII. 4 k. 183. 186. lap); nem esuda tehát, hogy Czinár Mór is a Fejér-féle okmánytárhoz készített jeles indexében Sibóról és Gyondról mint két különböző faluról szól. Mellőzvéen némely más eltéréseket, még csak azt említem, hogy míg a nagyváradi káptalan jelentésének záradékában a főpapok nevei 1282 alatt két helyen azonosok, addig egy harmadik helyen 1382 (helyesen 1282) év alatt a préposté, és csak is az övé változik. Tudjuk ugyan másonnan, hogy 1281. szeptember 30-án még Botur vagy Bátor volt prépost, avagy erdélyi kancellár, 1282. február 22-én már Mátyás, de itt nem az ezen időhatár közt történt személyváltásról van szó, hanem arról, hogy a káptalan levelének különféle példányaiban majd Bátor, majd Má

Róbert Károly alatt 1335. évben Mindszent napja utáni szombaton a cseh Ugodi Chenyk mester egy részről, és Ebergöczi István, meg testvére más részről bajvivást tartoztak volna vívni, azonban a nemesek és békéltetők közbenjárván (*amicabili compositione nobilium et proborum hominum interveniente*) a nádor engedélye pedig kieszközöltetvén, a király előtt egyezkedésre léptek ¹⁾. Az, hogy az egyezkedésre a nádor beleegyezése kívántatott, mint ki a feleket bajvivásra ítélte, az egyezkedés mégis a király előtt jött vala létre, figyelmet érdemlő körülmény.

Egy másik esetben, midőn 1337. év december 2-ka elkövetkezett, a mely napon Róbert Károly ítélete szerint Somosi Egyed és Kajul Dömötör bizonyos határvillongás miatt bajvivásban lett volna összeütközendő, harcz helyett egyezkedés jött létre a király jelenlétében sok nemes és előkelő férfi közbevetésére (*per compositionem et ordinationem plu-*

tyás indítja meg az egyházi kortársak névsorát. Mi lehet a szöveg ezen megbízhatlanságának, hitlenségének oka? Nem más, mint hogy Fejér György soha sem látta a gyulafehérvári káptalannál őrzött okmány eredetijét, hanem egyszer Kaprinai, másszor gr. Kemény József gyűjteményét másolta, avagy a Károlyi grófok levéltárában levő átirat után indult. Az általam kimutatott zűrzavar daczára mindenki könnyen felismerheti a bajvivásra bocsátott tárgy azonosságát a különféle okmányokban. Azonban figyelembe veendő, hogy a váradi káptalan levele kelt 1282. február 22-én (*in dominica, qua cantatur reminiscere*) és akkor — még János lett volna erdélyi püspök; de már márczius 21-én ugyan ez évben Péter ülte a püspöki széket Erdélyben, és tartotta elfoglalva a század végeig. János csak rövid ideig volt méltóságában, birta azt azonban 1281. év végén, nevezetesen szeptember 17-én, a midőn Olivér gróf levele kelt, (*Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens 121—127 lap*). Ezen tétel csak feltételesen áll, ha t. i. az illetők jól olvastak, mert az erdélyi püspökség névtára (XII lap) az általam fejtegetett korban János nevű püspököt nem ismer, és Pétert tünteti fel azzá 1270—1307. évig, miként az okmányok szintén ama kétes János *előtt* is Pétert említenek erdélyi püspökül. Így aligha nem az idézett püspökségi névtárnak lesz igaza.

Hogy Gyovd, Sybou stb. nem egyéb, mint Gyöngy, kiténik fekvéséről Tasnádhoz éjszakra, valamint hogy Szalaacs is közel esik nyugotra, melynek papja a váradi káptalan részéről ki volt küldve, hogy egy királyi emberrel együtt a püspököt új birtokába vezesse.

¹⁾ Hazai okmánytár II. köt. 65 lap.

rium Nobilium et discretorum virorum, . . . coram nobis) ¹⁾. De ki is volt mondván, hogy azon fél, mely ezen barátságos egyezkedés határozmányaitól elállana, mint bajvivásban elbukott (in poena succubitus potentialis duelli) fogna azonnal elítéltetni.

Nevezetes azon *egyezkedés* is, 1351. évről, mely Vitéz Lőrincz és Perényi Miklós gróf közt jött létre, midőn már Vitéz Lőrincz és ellenfele személyesen jelent meg viadorával a király színe előtt, sőt a két pörös fél viadorai már hatalmasan csaptak egymásra. Szécsi Tamás országbíró engedélyt ad a kibékülésre, és ez alkalommal ugyanazon szavakkal él, melyekkel három évvel később (1354) az ő utódja Drugeth Miklós országbíró is, a midőn t. i. Nagysejnyeni István és Bereczk közt a Szécsi Tamás által elrendelt bajvivást kiegyenlítette, meghagyván, hogy a felek közt minden irigység, harag, viszály és gyűlölet megszűnjék, és örök békének gyönyöre fűzze őket össze ²⁾. Ezen ítélet kelt harmadnapra a bajvivásra kitűzött határnap után — Budán.

Megütközünk némileg, ha ezen évszámot tekintjük, mely alatt ezen engedély kelt. Emlékeznünk kell ugyan is, hogy Nagy Lajos az 1351. évben alkotott 24. törv. czikkelye által a perlekedőkről rendeli, hogy ők, ha egyezkedni akarnak, bár mi nagy fontosságu és érdekü tárgy forogjon fenn, abban a bíró által nem akadályoztathatnak ³⁾. Miután a törvény kivételt nem tesz, azt vélem, hogy a bajvivási esetekre is kiterjeszkedett. Pedig ime Drugeth Miklós három évvel később engedélyt ad, — mely pedig felesleges, ha meg nem tagadható, — az egyezkedésre, a törvényhozó király pedig elnézte a nélkül, hogy az eljárás okát sejtethetők.

Még két egyezkedési esetet kívánok felhozni. Egy 1349. évben bíróilag rendelt bajvivásnak (melynek szereplőit az okmány nem nevezi) szintén egyezkedés vette elejét, melyhez

¹⁾ Fejér VIII. 4 k. 216. 218. lap.

²⁾ Fejér IX. 6 k. 224 lap. v. 3. Fejér IX. 2 k. 357 lap.

³⁾ Causantes enim in quacunq[ue] maxima et ardua causa, si concordare voluerint, iudex prohibere non possit.

a birói engedély hozzájárult, a békéltetők is közreműködtek (amicabili compositione proborum virorum). Az egyezkedés természetét alább fogom közelebb felvilágosítani ¹⁾. Végre az esztergomi keresztes vitézek conventje 1353. évben bizonyosságot tesz, hogy azon felek, melyek hontmegyei Nádasd és Látas határai végett bajvivásra készültek egymás ellen, nemes békéltetők közbejötté által viszályukat egyezkedés útján intézték el. (per compositionem et ordinationem proborum virorum nobilium ²⁾).

A *békéltetők*, a *probi viri*, oly gyakran előforduló szereplése két századon át azt bizonyítja, hogy itt nem esetlegesen beavatkozó békéltető személyekkel, hanem az ordaliai bajvivásokkal járó intézménnyel van dolgunk, mely azon tudatból vehette származását, hogy a fegyverek sorsára bízott eldöntés többnyire előre nem látható, a rendes jogi elvek gyakorlati alkalmazásától eltérő, és így netáni ferdeségeinek ellesulyozására óvszert igényel, bizonyítja továbbá, hogy ezen elnevezés nem önkényleg van választva, hanem az istenítéletek éppen egy ellenkező oldalának jellemzésére alkalmas és jelentős.

A *probi viri* (proud'homes) hivatásának megértésére, szabad legyen a majorcai törvényekre hivatkozni, hol Jakab király oly rendeletet adott ki kis országa törvényszékeinek: Adassék meghívás nyolcz békéltetőnek (octo probos viros idoneos) Majorcából, a ki minden gyanutól ment; a mennyire lehet, legyen kettő közüle jogtudós. Ezen férfiakról eskü vétessék, miszerint jó, törvényes és igazságos tanácsot fognak adni a törvényszéknek legjobb lelkiismeretük szerint. Meghagyatik a bírónak, hogy a peres eseteket mindig közöljék a békéltetővel, és tanácsukat, a felek kirekesztésével, kihallgassák. Ha a bírák és békéltetők véleménye egyezik, az

¹⁾ Fejér IX. 5 k. 635—636 lap.

²⁾ Fejér IX. 2 k. 194 lap. — Per arbitrium et ordinationem proborum et nobilium virorum, — mondja egy 1339. évi oklevél Fejérnél X. 8 köt. 444 lap. A bajor és még inkább a longobárd törvénykezési gyakorlatban ismeretesek a *boni homines*, feddhetlen férfiak, ezek szabad föld birtokosai voltak, és bizonyos pörös ügyekben egyedül csak ők lehettek törvényes tanúk.

ítélet kimondásával nem kell késni, ha pedig a bírák és békeltetők külön-külön véleményen volnának, azt rendeli a király, hogy a bírák más nyolcz békeltetőt hívjanak meg, és az ítélet hozatala előtt ezek tanácsát kérjék ki. Ezen második tanácskozmányt végezvén, a törvényszék ne késsen ítéletet mondani a szokás és törvény értelmében ¹⁾

Micsoda állást foglaltak el a *probi viri*, a magyar igazságszolgáltatás rendszerében, erre felvilágosítást nyerünk Kovacsich egyik pörirata mintázatából, mely esetleges emberölést vesz alapul. A perlekedő felek *propter bonum pacis et concordiae unionem* magukat *arbitrio proborum virorum* vették alá oly formán: hogy bár mit fogna a négy békeltető (*quatuor probi viri*), melynek ketteje az egyik, a másik ketteje a másik fél által választatnék e célra, bizonyos határnapon egy külön megnevezendő káptalan vagy prépostság előtt, kihallgatván a felek állításait, és megtekintvén az ugyanazok által ott előterjesztendő okmányokat, istent és igazságát szem előtt tartva, elrendelni vagy vélekedni, azt mind a két fél elfogadni és elviselni tartoznék. Ha pedig a felek egyike az *arbiter*-eket a megnevezett helyre el nem küldené, vagy az általuk hozott ítéletnek meg nem felelné, akkor az illető megmarasztaltassék, mintha erőszakoskodásért vívott bajban elbukott volna (*in succubitu facti Duelli potencialis*). Az *arbiterek* pedig megintetnek, hogy az *arbitrium* helyéről előbb el ne fusanak, vagy vissza ne vonuljanak, míg a pörös tárgyról nem nyilatkoztak ²⁾.

Ezen „*probi viri*“ mint közbenjárók ³⁾ ott is szerepelnek, hol bajvívás nem forgott fenn. Ily esetben a bíró, midőn valamely tárgyban megjelenési napott tűzött ki a perlekedőknek, azt szokta hozzá tenni: hogy ha időközben ezen perlekedők a békeltetők véleményezése (*juxta arbitrium et compositionem proborum virorum*) folytán meg tudnak egyezkedni, jól leszen, különben a felek okvetetlenül jelenjenek meg

¹⁾ Du Cange: Glossarium I. köt. 1227 lap.

²⁾ Kovacsich Márton György: Formulae solennes styli 124 lap.

³⁾ Egy 1270. évi okmányban: *mediantibus probis arbitratoribus*. (Esztergomi okmánytár II. 99 lap.)

a törvényszék előtt ¹⁾. Valami malomról folyván törvényszék előtt a per, ez *juxta arbitrium et compositionem proborum virorum* fizetési köteleesség kimondásával intéztetett el ²⁾. Egy másik mintázatban a közbenjáró békeltetők befolyása ily szakban körülíratik: a béke javáért és egyetértés közösségeért, közbejövön nemes békeltetőknek, az atyafiságnak, és ama vidék társalakosainak rendelete és barátságos kiegyenlítése, nevezetesen az ő nemes rokonaiknak *arbitriumja*, a felek közt egyezkedés jött létre ³⁾. Ebből kitetszik, hogy a *probi viri* nem állandó hivatalnokok, vagy bírák voltak, hanem inkább a peres felek szomszédjai, a vidék lakótársai, kiknek a középkori jogeljáráásban különben is oly fontos szerep jutott, mint azt a falu, a nép közvádloi minőségének ismertetésében még alább fogom érinteni.

Midőn a Korlátfalvaiak Fygydi Miklóst, Korlátfalvai Jakab megöletéseért törvényszék előtt keresték, a pör folyamában egyezkedésre léptek a felek *compositionem proborum et nobilium virorum*, és magának Jakabnak kivánsága szerint. Ki volt kötve, hogy ha ezen egyezés meg nem tartatnék, akkor annak megszegői a bajvívásbani legyőzésre szabott büntetést szenvednék ⁴⁾.

A magyar törvénykezési eljárásban, a *probi viri* nem voltak valóságos bírák, hanem oly személyek, kik mindenkor a békés megoldás szószólói voltak. Ha bajvívás folyt, azt félbeszakítani igyekeztek egyezkedési javaslataikkal; más viszályokban az ő egyezkedési pontjaikat a felek úgy fogadták el, hogy a ki ellenük vét, bajvívásra keljen ki, de a békésebb szellemü elintézését ott is előmozdíták, hol bajvívási ítélet fenn nem forgott; határnapai hosszabításokat igyekeztek a vádlónak kieszközölni, ha a vádlott a részleteket pontosan nem

¹⁾ Kovacsich u. o. 25 lap.

²⁾ Kovacsich u. o. 26 lap.

³⁾ *Propter bonum pacis et concordiae unionem interveniente etiam ordinatione et amicabile compositione proborum virorum Nobilium proximorum et conprovincialium suorum stb.* Kovacsichnál: *Formulae sol.* styli 63 lap.

⁴⁾ Fejér IX. 5 k. 345 lap.

fizethette ¹⁾, a családok közti boszú szellemét szelidíték; a kárpótlásokra való igényeket mérséklék, stb.

Németországban a törvényszékek bebizonyíthatólag folyvást még a XVII. században is abban fáradoztak, hogy a felek közt Theidigung (Sühne, amicable compositio) jöjjön létre, vagy az ügyet választott bírakra bízták, kiknek nyilatkozatát a bűnösök esküvel köteleztettek elismerni, és magukat alávetni. Ezt kivált akkor igyekeztek a bírák létre hozni, ha a büntett valamiképp menthető, vagy a vád tökéletesen igazolható nem volt. Büntető pör ügyeiben a Theidigung létre nem jöhetett a törvényszék engedélye nélkül ²⁾.

Súlyosabb bűnhődéssel és *bírsággal* mint más ordalia járt a kardviadal, vagy bajvívás, azért még mielőtt a küzdelem megindult volna, a vagyoniállapot vétetett vizsgálat alá, az ó frizeknél például 7 szomszéd által. Csak vagyonos emberek igazolhatták tehát jogukat karddal a bajvívó téren, és a mint látszik, ez eljárás több tartományban divatozott, de semmi jel nem mutat arra, hogy a magyaroknál is gyakorlatban lett volna.

A viaskodók a bajvívási igazságszolgáltatásért a harc végén *követség* czímen bizonyos díjt tartoztak fizetni ³⁾. Ezen díj elnevezése, — Jerney szerint — a bírói követelés vagy megkövetéstől származott. Hasonló természetű volt kétségkívül azon pördíj, melyet a XIV. században *bírság* neven (birságium pacis duelli) fizettek ⁴⁾, és mely a pörvitelért járt. (judicii pretium).

Jeles buvárunk Botka Tivadar azt állítja, miszerint a bajvívási bírói eljárásnak a *követség* (judicium dupli) nevű díjt azon fél fizette a bírónak, mely a viadalban meggyőzöttet,

¹⁾ Kovácsich: Formulae 66 lap.

²⁾ Zöpfl: Deutsche Rechtsgeschichte 967 és 913 lap. — Kachelmann János a Theidigung szót tárgyalás értelmében használja. (Geschichte der Ungarischen Bergstädte. II. 167 l.)

³⁾ *Judicium dupli* (nem duplici, mint Botka egy helyen) quod vulgo kovetsegh (Botkánál: Kowetsegh) dicitur. (Fejér III. 2 k. 147 lap. Botka 27 lap).

⁴⁾ Jerney: 1316 Dominus Rex Karolus . . . super facto exactionis judiciorum seu birsagiorum tale statutum fecit. — 1239: X. marceas pro birsagio solvat. (Fejér IX. 1 k. 551 lap. Botka 56 lap).

ha azonban a viaskodó felek a bajvívás kezdete előtt, — természetesen a bíró beleegyeztével, — barátságos egyezkedésre léptek, és ennél fogva az elrendelt bajvívás visszavonatik (revocato duello), az ily esetben mindkét fél egyforma mértékben járul hozzá a bírság (birságium pacis duelli) fizetésére ¹⁾. Fessler úgy vélekedik, hogy a bajvívásban meggyőzött fél fizette a pénzdíjt, mely *bírságnak* nevezetett, ha egyszerű volt; *követségnek* pedig (judicium dupli, Abfertigung) ha kétfős mértékben ki vala szabva ²⁾. E szerint ezen utóbbi szót nem a megkövetéstől származtatja, hanem a „kettő“ számnévből. Az ars notarialis írója is ily fokozatát mutatja a bírságoknak: ha a felek az első terminust elmulasztanak a fizetéssel, a büntetés lesz cum Judicio (azaz, egyszerű, miként értelmezem), ha a fizetés a második terminusban is elhanyagoltatik: cum poena dupli vel tripli itéltessenek el ³⁾.

A mi a bírsággövetelhetés jogát illeti, erre nézve Máté, egész Slavonia bánja, 1270. évben azt rendelé, hogy bármely ügyben legyen a vádló bajvívásra ítélve, ha a felek akár eskütételt, akár egyezkedést ajánlanának, a bíró egyebet ne követelhessen, (ultra formam compositionis nihil quaerat) mint a mi az egyezkedés díjával szokott megállapítva lenni. És ezen határozat mint fenebb láttuk, az 1273. évi statutumokba is átment.

A középkorban, a büntetési és pördíjak általán véve igen magasak valának, mi által hihetőleg az ezéloztatott, hogy a viszálykodás szelleme megfékeztessek. A *bajvívási bírság* ebből legkevésbé sem volt kivétel, sőt oly részről emeltetett az ellenpanasz, melyről legkevésbé várná valaki. Nagy Lajos király jónak látta az egyezkedések díját mérsékelni, és az 1351. évi 24-ik t. cz. egyetlen § ban rendeli, hogy a felektől (de judicio pacis) három márkánál többet megvenni ne lehessen ⁴⁾.

A fennebbi állításokat számos történeti adat igazolja.

¹⁾ Botka: De duellis 91 lap.

²⁾ Fessler: Gesch. d. Ungern II. köt. 797 lap.

³⁾ Kovácsich: Formulae sol. Styli 61 lap.

⁴⁾ Szalay: Magyarország története II. k. 206 lap. a „judicium pacis“-t így fordítja: békebírság. Azt vélném „békebírságot“ akarhatott mondani. Különben a halotti beszédben, az „extremum judicium“ *bírságnap*-jával fordítatik e helyett: bíróságnap. (Toldy: Magyar nemz. irodalom története I. 83).

Káthai Poneth panaszt emelt Pósa és Lőrincz ellen 1239. évben, miszerint ezek Csengeren, a Szamos mellett 2 hold földet maguknak jogtalanul elsajátítának. Állításának igazolására 6 tanu segédesküjjét ajánlá föl Poneth, a szentjóni apát-ságban ezt letenni kívánván. Az eskütétel napja elkövetkezvén, a felek közt egyezés jött létre, mely szerint Pósa és Lőrincz a csengeri földeket Poneth grófnak átengedik, de ez amazoknak 14 márkát fizessen. A fizetés határideje azonban még le nem járt, a mint Pósa és Lőrincz lopás végett Rekan Bolosey-val vívott bajban legyőzettek, minélfogva mindennemű vagyonuk résziut a győző, résziut a bíraskodó Dénes nádor kezére esett. Ez nem elég, még azon 14 márka is, melyet Poneth gróf Pósa és Lőrincznek lett volna fizetendő, egy részben a bajvívásban győző félnek íteltetett oda, két harmada pedig ezen összegnek a nádornak, mint bírónak tulajdonává lett ¹⁾.

Hogy a bajvívásban vesztes fél vagyonának két harmada a bíróra szállt, ezt egy századdal később is találjuk. Mert midőn 1334. évben a györödi nemesek azon bajküzdelemre meg nem jelentek, melyet Pobur, Myke fiával vívniok kellett volna, ez utóbbi pedig viadorával őket napleszálltig bevárta; Pál országbíró a györödieket minden nemesi jószágaik vesztésére ítélte, és ezen vagyonból egy rész Poburnak, két harmad pedig az országbírónak jutott, — manibus nostris judiciariis juris ordine adprobatis svadente ²⁾. És miután a papság is alá volt vetve a bajvívások eldöntéseinek, Nagymártoni Pál országbíró 1347. évben ítéletet mondott a Balázs premontrei leleszi prépost, és az agárdi nemesek közt viadorok által végzett bajvívás alapján, és a viadalban vesztes prépostságot 10 márka, azaz 40 arany bírság (in iudicio duelli 10 marcas faciente) fizetésére, és a pörös földek átengedésére itéli ³⁾.

A bírság fizetésétől felmenthette az illetőt a király vagy

¹⁾ Fejér: IV. 1 k. 170 lap.

²⁾ Botka: De duellis 52 lap. Fejér: VIII. 3 k. 762 lap.

³⁾ Szirmai: Notitia Comitatus Zempléniensis 311 lap, és Fejér IX. 1 k. 563 lap.

nádor jó akarata. Így II. András király Hector grófot és Márton mestert „királyi kegyelemből“ a bírság alól fölmenti, kijelentvén, hogy sem az egyik, sem a másik fél ne tartozzék követséget, vagy bármely nevű pördíjt fizetni. Miklós nádor pedig Panyola Péternek, ki a bajvívási bírságnak egy harmadát tartozott volna fizetni, de abból csak egy márkát fizetett a nádornak, eze a bírság hátrálékját „isten nevében“ (propter Deum relaxando) elengedi ⁴⁾.

⁴⁾ Botka: u. o. 56. 57 lap

III.

A VIADOROK.

Nem minden esetben, midőn a törvényszék a vádlót és vádlottat a bajvívás próbájára utasítá, vívtak a felek személyesen egymással, hanem nagyon elterjedt, és a nép helyeslésére talált jogi szokás volt az ordaliai viadalt erre rendelt, erre fogadott vagy ajánlkozó egyénekre bízni, kik vagy a vádló vagy a vádlott érdekében a sorompóba kiálltak, és megbízójok helyett harczoltak azzal, a kivel szembe állították.

Az ilyen helyettesek az ordaliai párviadalok történetében nem valami későbbi fejleményt jeleznek, mert elég meglepőleg már a VII. században tűnnek fel, és azóta folyvást különféle nevezet alatt; az azonban valószínű, hogy e szokás felmerülésének idejében, a helyettesítés csak kevés esetre szorítkozott.

A *viadorok neve* régi törvényekben: Camphio, campio, conductus (mind három néven például Liutprand longobard törvényeiben) duellator, gladiator, athleta, és pugil — és ez utóbbi elnevezést használják folyvást hazai kútforrásaink. A campio név pedig megfelel a német Kämpe szónak¹⁾.

A viadorok azon szolgálatért, hogy más személyért a küzdőterre kiálltak, és ott egy harmadik fél ügyét fegyverük sulyával védelmezték az ellen, ki azt megtámadá, *pénzbeli jutalmat* vettek attól, ki őket fogadá; és ezen jutalom tetemes lehetett, mert VI. Kelemen pápa az 1344. évben Nagy Lajos királyhoz intézett intő levelében nem sajnálja azt említeni, hogy a főpapok, egyházi személyek és helyek jogai mennyire

¹⁾ Azok, kik a bajvívást a czimberektől eredeztetik, a viador német Kimber, Kemper, vagy Kempfer nevét a czimber nép névvel hozzák kapcsolatba. Vajjon helyesen-e? Ítéljék meg a német nyelvészek.

nem csorbíttatnak, hacsak igazságos ügyüket valamely viador bajvívására nem bízzák, kit nagy *költséggel* és veszélylyel kell fogadniok¹⁾. A közönséges viador tekintélye, ki mindenkint szolgált, a ki fizette, nem lehetett nagy, sőt foglalkozása azon kor fogalma szerint éppen meg nem engedé, hogy más polgárokkal egyforma becsültetésben részesüljön. A fogadott viadorok jogtalan személyeknek tekintettek, kiket minden Wehrgeld fizetése nélkül lehetett megölni. Liutprand longobard király törvényeiben ezen viadorok „*pravae personae*“ néven czimeztettek, daczára annak, hogy éppen a longobardoknál általános szokássá vált, a bajvívásokat ily viadorok által végeztetni. *Rendesen* a bajorok sem szoktak személyesen vívni az ordaliai bajban, és méltán mondhatni, hogy a viadorok általi bajvívás a bajorok legsajátságosabb ordaliája vala. A viadorok azonban náluk sorshúzás által jutattak a perlekedő feleknek, és nem bíztak az utóbbiak szabad választására, — oly szokás, melynek nálunk legkisebb nyoma sincs. A magyarnak csak a viadornak gyakorlott vagy nem gyakorlott fegyverforgatására nézve szabott határt a bíró, de különben a felek tetszésére volt bízva a viador választás, és annak a küzdőterre küldése. (Quemcunque meliorem, vagy: quos meliores et agiliores invenire possent). Divatosak voltak ezen kívül a viadorok a frizeknél, angoloknál, skótoknál, siciliaiaknál, normannoknál stb., de a german népek egynémelyike a helyettes bajvívást nem vette fel a Volksrechté kbe, mint például az alemannok.

A fogadott helyettesek közt, úgy látszik nékem, lényeges különbség létezett, a mennyiben a viadorokat előforduló esetben bár ki valamely ügy bajküzdés általi eldöntésére fogadhatta, vagy a mennyiben ezek csak bizonyos előkelő férfiak vagy testületek rendelkezésére, és hivatalában álltak. Legalább ezen utóbbiakra nézve merném azon állítást kockáztatni, hogy a társadalomban annak idején saját osztályt képeztek.

A bérelt viadorok polgári állását a középkorban nem igen kedvezőleg lehet festeni. Még mielőtt a küzdőterre léptek,

¹⁾ Theiner: Monumenta Hungariae I. köt. 677, 678 lap.

a szerzetesek módjára hajaik körülnyirattak, különösen a füleknél bizonyos modorban jeleltettek ¹⁾). A legtöbb törvény, miként a friz, a magdeburgi, a Sachsenspiegel *becsteleennek* tekinté a viadort, másutt meg a keresztény egyházi temetkezést tagadták meg tőle ²⁾; ha valaha bajvívásban legyőzetett, Sziciliában többé oly ordaliára nem bocsáttatott. Viador, ki valamely nő ügyét védte, és a viadalban legyőzetik, bitófára kerül, míg a nő máglyán megégettetik. A saliai törvényekhez 819. évben csatolt additamentában mondatik, hogy azon viador, ki a bajvívás előtt hamis tanúságot tett, ha a harcban legyőzetik, jobb karját veszítse. (Et campioni, qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugnam commisit, dextera manus amputetur ³⁾). Beaumanoir általában minden esetben a karvesztés büntetését alkalmazottnak mondja, melyben a viador legyőzetett. Ez pedig azért történt, hogy a viadornak érdekében legyen minden erejét megfeszíteni a győzelem elérésére ⁴⁾. Sokszor fejükket is lakoltak, ha főben járó bűnről volt vádolva az, kit a bajvívásban képviseltek.

A sok példa közül, csak a fennebbieket hoztam fel, annak érintésére, hogy mily lenézett, sőt becstelen volt a viadorok osztálya Európa legtöbb tartományaiban. Kevesebb is elég lett volna csudálkozásra gerjeszteni bennünket, hogy miként találkozhattak emberek, kik ily körülmények közt testi épségüket, életüket, sőt becsületüket kockáztatták idegen érdekekben. Mind a mellett nemes emberek is álltak ki, mint bérelt viadorok.

A távolabbi középkor különönségei közé tartozott, hogy midőn a viadort becstelennek tartá, a *hóhért* (Scharfrichter) nem csak hogy oly rossz szemmel nem nézte, hanem a törvénykezési eljárásban nagy befolyást is engedett annak. A hóhér német nevei Scherge, freie Mann (később és a jelen kor-

¹⁾ Du Cange, Ersch és Gruber.

²⁾ Raimand, domonkos szerzetes ily verset ír:

Pro mercede Pugil iniens cum fure duellum,
Si cadit in pugna Pugil, extra nos tumuletur.

³⁾ Eccard, *Leges francorum salicæ* 186 lap.

⁴⁾ Montesquien: *L'esprit des loix* III. 201. lap, amsterdami kiadás.

Freimann) és Nachrichter törvényszéki bírót jelentenek. A Scherge-nek döntő szavazata volt minden büntetőtörvényi esetben, és akadályoztatása esetében teendőit egy tanácsos végezte. Az elnöklő bíró a freie Manntól kérdezte, hogy egy bizonyos előadott esetre milyen büntetés alkalmazandó, és ez így volt még a XV. századbeli büntető törvény (Malefizrecht) szerint is. Végre a Nachrichter azelőtt egészen hasonló rangban állott a többi törvényszéki bírakkal, és a XIII. századbeli okmányokban, mint tanú nemesek közt, tehát mint azokkal egyrangú jelenik meg, minthogy teendői valóban egyformák a bíróéval. A hivataloskodás ezen összehasonlításából kitűnik, hogy a később oly gyűlöletessé vált végrehajtás haldan tekintélyes egyéniségek tisztí köréhez tartozott, kik nem tartották méltóságok alóli dolognak az általuk kimondott, és megerősített ítéletet sajátkezüleg végre is hajtani. Mily változás azóta a fogalmakban és közérzelemben!

Ezen vonások a viadorok állásáról a társadalomban kirekesztőleg a külföld törvénykezéséből és gyakorlatból vannak véve: hazai okmányaink legkisebb adatot sem szolgáltatnak azon véleményre, mintha a viadorok Magyarországon más országokban lévő társaival hasonló mostohaóságban osztoztak volna; sőt ellenkezőleg azt kell következtetni, miszerint helyzetük kedvezőtlen nem lehetett.

Eltekintve attól, hogy maga a papság, mint az értelmiség és erkölcsiség hivatott-képviselője, pörös ügyei eldöntését viadorok fegyvereire, és harcias ügyességére bízta, — és mely tárgyról még tüzetesen szólni fogok — némely okmányos adalékra kívánok hivatkozni. Achilles Csiba fia (1228) csak azon árulás következtében, melyet mint Hector gróf viadora annak ügyén, fegyvereinek eldobása által elkövetett, íteltetett nejével és gyermekeivel örökös szolgaságra, — a mi tehát azt jelenti, hogy az árulás elkövetése előtt a haza szabad polgárai közt foglalt helyet. De birtokos is volt, minthogy az idézett ítélet szerint Achilles minden ingó és ingatlan vagyona az általa elárult Hector tulajdonába bocsáttatott. Olvassuk továbbá, hogy IV. Béla 1262. évben János viadornak Zágór vár földéből Batina nevű birtokot adományozza: „János viador, János fia magas személyünk elé közeledvén,

igen nagyon esedezett, miszerint Zagoria vár Batina nevű földjét . . . neki adományozták. Mi tehát, tekintetbe vévén az ő szolgálatait, stb. „Ebből egy részt az tűnik ki, hogy a viadorok hazánkban nem lehettek becstelének, különben a király egy viador szolgálatait felemlítésre és örökös földbirtok általi jutalmazásra, melylyel nemesi kiváltságnak is járúlni kellett, nem találhatta volna érdemesnek; de kitűnik továbbá az is, hogy a viadorság állandó foglalkozásként fordult elő, mert egy mellékes helyettesítésből a bajvívásban nem származhatott volna cím, és társadalmi jellemzés ¹⁾. — Azon birtokesere alkalmával, mely 1389. évben Belsey földre nézve Belsey Illés és János közt egy részt, más részt Heym gróf közt történt, háromszor említetnek Maglan viador (prope Maglanum pugilem) földjeinek, mint szomszédnak határai ²⁾. Azt hiszem itt is, hogy nem említethetnék valaki okmányosan „pugil,” néven, ha a viaskodás neki rendes mestersége nem volna, — nevezetesen mikor éppen párviadal nem forog szóban, hanem békés birtokesere.

A régi magyar törvénykezési eljárás állandó viadorokat is ismert, olyanokat t. i. kik a király, valamely testület, vagy tán főúr szolgálatában álltak. Legnagyobb érdekű pedig, miszerint a viadori hivatal egy magyar nemes családnál örökös volt, és hogy ezt okmányosan be lehet bizonyítani. Még IV. László király 1274. évben Budafalvi Pétert és testvéreit a harczó udvarnokok fiai sorsából (de con ditionatu filiorum Comitum Vdornicorum) ³⁾ kiveszi, és az ország nemeseinek sorába emeli, kik a király saját zászlója alatt szolgálnak. (in coetum et consortium regni nostri nobilium, sub vexillo nostro famulantium). A nemesítő okmányban a király Budafalvi

¹⁾ Árpádkori új okmánytár III. köt. 16 lap. Fejér VII. 3 k. 42 lap.

²⁾ Fejér X. 1 k. 550—552 lap.

³⁾ Id. Bartal György, a Commentariák I. köt. 229. lapján úgy vélekedik, hogy a „filii Comitum udornicorum“ czímen lovas legénységet kell érteni, melynek feladata volt polgári rendű társait (contribules suos civilis conditionis) férfiasan védeni. Ugyancsak Bartal az említett kifejezést, mely Zsomboky Mátó nádor 1232. évi levelében előfordúl, a magyar szövegben így fordítja: harczó udvarnokfiak, harczó udvarnokok fiai. (Csallóköz történeti vázlata, 49 lap).

Pétert az ő személyes viadorának nevezi (noster pugil specialis, és még két ízben: noster pugil), kinek azonkívül hogy a csehek elleni hadban magát kitüntette és veszélyesen megsebesített, nagy érdemeit rovatik fel, miszerint „a király parancsára“ tizenegy ízben szállt bajvívásra, és mint bátor viador harczólván, mindannyiszor fényes diadalt aratott. (Petrus filius Beter de Budafalva noster pugil specialis, undecies se in area certaminis nostro ex mandato, ut pugil strenuus preliando, triumphum laudabilem, et optatum obtinuisse) ¹⁾. IV. László ezen adomány-levelét 1333. évben átirta László kalocsai érsek, és Tamás erdélyi vajda, Simon mester javára, ki a nemességet szerző Budafalvi Péter fia volt, de már a Veremes melléknevet viselte.

Budafalvi Péter érdemeiről, mint viadorról két, IV-ik László által kiadott oklevél is szól: az egyik 1274. a másik 1275. számmal, mind a kettő kelt kormányának harmadik évében — regiminis anno tertio, 6 to idus septembris. Ámbár Fejér kétszer közli, különféle évszámmal, mégis csak egyetlen okmány nyúl van dolgunk, mert az idézett okmányos közlemény szóról szóra egybehangzik. De nevezetes benne az, hogy Budafalviról az mondatik, miszerint az Ottokár cseh király elleni harcban, a March folyó mellett részt vett, a mely harcban Ottokár meg is öletett volna. Köztudomás, hogy a March melletti csata, melyben Ottokár elesett, 1278. évben történt, és így IV. László fennebbi levelét 1278. évre áttenni könnyen lehet valaki hajlandó, a mint csakugyan elhamarkodva tette Hormayr az ő Archivjának 1826. évi folyamában, nem vévén észre, hogy 1278. évben az ország főméltóságai, mint az esztergomi érseki és nádori már más kezekben voltak, mint a kik birták, és neveztetnek IV. László idézett okmányában. Át kell tenni tehát László levelét 1274. évre, mely augustus elsejétől fogva csakugyan kormányzása harmadik éve volt ²⁾. Budafalvi pedig az 1273. évi hadjáratban szerez-

¹⁾ Fejér V. 2 k. 211 és 263 lap.

²⁾ Az 1274. évre teendő királyi oklevél után sorozott jegyzetben Fejér Gy. azon kiáltó anachronismust, hogy abban már Ottokár a March folyónál történt halála említetik, az oklevél későbbi átírójának tulajdonítja, ki ezen szavakat: „eodem rege Bohemorum in dicto prelio inter-

hette érdemeit, a melyben Ottokár Magyarországra tört, és azt a Vág és Rába folyóig elfoglalta ¹⁾. Dr. Lórenz Ottokár történetirő, a bécsi egyetem tanára Ottokár esch királyról és koráról írt munkájában ²⁾ írja, hogy Ottokár 1273. év Szent Jakab napja körül roppant sereget gyűjtött a March mezőn. Henrik németujvári gróf, ki előbb Ottokárhoz pártolt, de nem rég a magyar király hűségére visszatért, még mielőtt Ottokár a maga seregét teljesen szervezte volna, egy magyar csapatot a March folyón átkelt, és Dürrenholz Ulrikot, a vitéz karintiai országkapitányt megtámadta, elejtette, csapatait pedig a magyar lovassággal szétverte.

Ugy látszik, hogy Budafalvi Péter ezen hadi kirándulásban szerepte érdemeit, mely aligba nem ezen hadjárat egyetlen fénypontja volt, mert Ottokár nem sokára Magyarországra tör, és a Vág és Rába közti vidéket elfoglalja, hazánkat pedig a nélkül, hogy a Vág folyón átlépni mert volna, vagy őt a mieink megtámadnák, csak akkor hagyja el, midőn az általa elpusztított vidék seregét már nem élelmezhetette, az ő hűbérnokjeinek szolgálati ideje is lejárt, a miért hadseregét elbocsátani kénytelen vala.

Ezen kis kitérésre szükség volt annak feltüntetésére, hogy a királyi viador hivatala közel egy századig ugyanazon család tagjai mellett volt, a mely ezt e szerint hihetőleg örökösen birta. Támogatja e nézetet azon körülmény, hogy Nagy Lajos király 1356-ban a budafalvi Vermes család nemességét elismervén, ama levélben a király Vermes Miklóst „pugil noster“-nek nevezi, megjegyezvén egyszersmind, hogy a nevezett viador apjának Róbert Károlynak igen kedves embere

emto, seu mortuo“ tudatlanul beleszúrta a szövegbe, — a milyen közbeszárás példái egyébként sem hiányzanak.

¹⁾ A magyarok már korábban is álltak szemben Ottokárral a March mezőn. Így 1260. év június 26-án itt verték meg a magyarok, különösen Csák Máté és Péter testvérek Ottokár esch-osztrák seregét; de ugyan ezen év július 12-én ugyanitt, Croissenbrunn mellett nagy csatát vesztek. Megveretvén Ottokár 1271. év május 21-kén Mosony és a Rába közt, a magyarok a March mezőt elözönlítették, és az ellenséget üzübe vették.

²⁾ Dr. Lorenz: Geschichte König Ottokars II von Böhmen und seiner Zeit. Wien 1866. Braunmüller Vilmosnál 340—342 lap.

volt ¹⁾. Ily kijelentés után lehetetlen feltennünk, hogy Magyarországon a viadorok társadalmi állása a többi osztályokhoz képest, és a közintézmények vagy közvélemény folytán kevesebb becsültetést igényelhetett, és élvezett volna.

De mi feladata lehetett a királyi viadornak? E kérdésben a sejtelennél tovább nem igen juthatunk. Botka Tivadar — nem tudom mi alapon — azt véli, hogy midőn a közálladalom érdeke veszélyeztetett, és a bűnöst a bajvívás próbája által kívánták megfenyíteni, a bűnöst a királyi viadonnal állították szembe a harci sorompóban. Volt azonban gondoskodva a kimenetelről, mert a vádlott csak meztelenül vivhatott a fegyverzett viadornal ²⁾.

Az angol történeti kútfőkben egy Campio Regis című hivatalról tétetik említés; nevezetesen I. Henrik angol chartáját 1100. évben aláírja: Robertus de Bajocis, Campio Regis ³⁾. Ezen campio az angol királyok koronázásánál szerepelt, és fennhangon kikiáltotta, hogy ő kész mindenkivel párviadalt vívni, a ki tagadná, hogy a most koronázott királynak teljes joga lenne Angolország uralmára. Ez történt II. Richard 1377. egy szintén Lancasteri Henrik, avagy IV. Henrik 1399, és VI. Eduárd 1547. koronázásaik alkalmával, Walsinghamus Tamás, Froissart és Milles Tamás közleményeik szerint.

Angolországban a királyi viador hivatala legrégebb időben a Marmion családnál volt örökös, ettől pedig leányágon a lincolni Dimok családra leszármazott, — II. Richard alatt egy Dimok volt a király viadora ⁴⁾.

Más állandó viadorok álltak apátságok, egyházi testületek, vagy előkelő férfiak szolgálatában. Ez így volt külföldön, így hazánkban is. A magyar bajvívások legrégebb biztos emléke éppen arról szól, hogy Szent István király 1024. év-

¹⁾ Fejér IX. 2 k. 469 lap. és V. 2 k. 213 lap, a jegyzetben. Nagy Iván is azt írja (Magyarország családai II. köt. 249 lap), hogy a Vermes család a Budafalviaktól eredett.

²⁾ Botka, de duellis 88 lap, hivatkozván Katonára VI. k. 678 lap.

³⁾ Schlosser (Weltgeschichte VII, k. 28 lap), nem bizonyos dolognak tartja azt, hogy I. Henrik egy magna chartát adott volna a nemzetnek. Felesleges kételkedés ott, hol az angol írók a tényt elismerik. (v. ö. Lingard, Du Cange).

⁴⁾ Du Cange: Glossarium II. 116 lap.

ben a zalavári Sz. Adorjánhoz címzett apátságot alapítván, alapítási levelében magát kötelezi, hogy az apátság érdekében viadort tartand, azt fegyverekkel fel is szereli, miszerint valahányszor az apátság jogai vagy birtokai megtámadtatnának, azokat bajviadalban védelmezze ¹⁾. A winoxbergeni apátságról Flandriában hasonló módon volt gondoskodva, és általában nem ritkák a példák, hogy az apátságok a helyett, hogy csak előforduló szükség esetében folyamodtak volna valamely viador harczai képességéhez, minden esetekre készen tartottak saját viadort szolgálataukban. Be nem lehet ugyan bizonyítani, hogy világi nagyjaink hasonlóképen cselekedtek volna, de tekintve az állandó viadori hivatal hasonlatosságát nálunk, és a nyugati nemzeteknél, nagy valószínűséget találunk arra nézve, hogy a magyar állam magasabb rétegeit elfoglaló férfiak nem fogadott viadorok fegyvereire bízta netáni pörös ügyeik ordaliai eldöntését, hanem, hogy szintén saját szolgálataukban levő viadorokat rendeltek ki.

Az ó-bajor álladalmi jog másképp is gondoskodott az egyházi testületek érdekeinek védelméről; mert a IX. század óta azoknál advocatusok (Vögte) találtak, kiknek feladata volt az egyháznak minden világi ügyeit gyámsága alá venni és annak minden érdekét bár ki ellen esküvel vagy fegyverrel védelmezni. Ezen férfiak nagy befolyást gyakoroltak az ügyek eldöntésére, és az illető zárda vagy apátság összes hadkötelezett jobbágyságáról rendelkezettek ²⁾.

Eltételezve a zalavári apátságot illető, és külön szempont alá eső királyi intézkedéstől, számos más példa is van arra, hogy a papság elfogadta, s elismerte a viadorok által végbement bajvívások ítéleteit, és következményeit ³⁾. Így III. Balázs leleszi prépost, alig szabadulván ki személyes fogságból, hova hamis okmányok gyártása végett került, a törvényszék által az agárdi nemesekkel vivandó bajvívásra lön

¹⁾ Katona: Hist. critica I. köt. 313 lap. Fejér cod. I. k. 307 lap.

²⁾ Quitzmann: Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren. Nürnberg 1866. 124 lap.

³⁾ Lásd különben: „A papság állása a bajvívás intézményében“ című fejezetet.

ítéltetve. Mindkét fél viadorokat állított a küzdőterre, kik hosszabb ideig gerelyekkel erősen verekedtek, de hasonló ügyesség miatt eredményre nem jutván, azokat elhajtják, bolgár bunkókat ragadnak meg, s azokkal alkonyatig makacsul küzdenek egymás ellen, míg végre az agárdi nemesek viadora a leleszi prépostét erős ütéseivel földre nem teríté, és így „dicső győzelmet aratott isten segítségével“ ¹⁾. Midőn István, File bán fia Péter erdélyi püspököt arról vádolá, hogy a Gyönd faluhoz tartozó földeket elfoglalta, hogy továbbá a tasnádi emberek Gyöndöt feldúlták, a jobbágyokat pedig erőszakkal Tasnádra átszállíták, a pör gyalog bajvívásra utaltatott, melyhez a felek gyakorlott viadorokat küldének, kik is hosszabb ideig egymás ellen vívtak, míg a viadalnak egyezés nem vetett véget ²⁾.

A leleszi convent jogot vélt tarthatni 480 holdnyi szántóföldre szabolcs megyei Eszény és Szalóka közt, és jogát a törvény útján kereste. Innét bajvívásra került a dolog az országbíró rendeletéből, melyben mindkét fél viadorok által vett részt, de ez alkalommal az istenítélet a convent ellen fordult, minthogy a bevádolt Eszényi Tamás, Mihály és László viadora Budán a király színe előtt tartott bajvívásban a convent viadorát legyőzvé, az eszényieknek diadalt szerzett ³⁾, a mi 1347. évben történt.

Említem még, hogy a duna-pentelei apát, és az andornaki nemzetség bajvívási uton voltak igazolandók birtokjogukat bizonyos andornaki földre, de végre a felek egymással megegyeztek ⁴⁾.

¹⁾ Fejér IX. 1 k. 563 lap. — Az e pörben fizetett bírságról lásd e munka 60. lapját.

²⁾ Fejér IX. 5 k. 519 lap.

³⁾ Ezen adatokat Lónyay Menyhért urnak, a magyar akadémia tisztelt másodelnökének köszönhetem. Az ide vonatkozó eredeti okmány Tuzséron, a Lónyai család levéltárának 28. fasciculusában, 8. szám alatt foglaltatik. Említésre méltó, hogy Lónyai Miklós, Lónyai Jakab fia 1364-dik évben határpört kezdett a fennevezett Eszényi Mihály és László ellen, és hogy ezen pör még 1371. évben László nádor és opolyiai herczeg előtt megfordult. Kis- és Nagy Lónya a Tisza balpartján fekszik Szalóka és Eszény mellett.

⁴⁾ Fejér IV. 1 k. 142—143. lap.

Vajjon valamely bajvívás a felek közt személyesen folyjon-e, vagy viadorok által végeztessék, annak meghatározása a bíró vagy törvényszéktől függött, sőt ezek azt is mondták ki, vajjon az utóbbi esetben *gyakorlott*, avagy *ujonczi viador* hívassék-e a küzdőterre. Többire nézve szabad kezük volt a feleknek a viadorok választásában. Midőn Kopasz nádor oly pört, mely már nagyapja János nádor előtt (ez t. i. több ízben, de utoljára 1306. évben volt nádor, Otto részén) folyt, végre 1309. évben bajviadalra utasítá, meghagyja a vitatkozóknak, hogy mindkettő gyakorlott s fegyverzett *lovas* viadort, a *legjobbát kit találni képesek* (quem meliorem reperire poterit) állítsanak a küzdőterre a nádor színe elejébe ¹⁾. Okmányaink e részben nagyon világosak, a rendeletek határozott elv követéséről tanuskodnak, és mind arra mutat, miszerint a törvényszékek szándokában állt, hogy a vádló, ki különben is ellenfelének bűnét bizonyítékokkal szokta igazolni, gyakorlott, ügyes viador által védelmeztesse, hogy ellenben a vádlott ügye csak harcban járatlan, kevésbé ügyes viador fegyverére bízassék ²⁾.

A legrégibb emlék ezen különböztetésre IV. Béla egy 1239. évi levele, melylyel Miklós alországbíró ítéletét megerősíti. Alsóhidalföld nevű pozsonyi várföld miatt t. i. a pozsonyi várjobbágy-fiúk (filii jobbagionum Castris Posonien-sis ³⁾) és Salamon nemzetség közt pör támadván, Miklós alországbíró a felek védelmét a királylyal közlé. Mindkét fél a kifizött határnapon becsületes tanúkkal jelent meg, nevezetesen a Salamon nemzetségbeliek sok nemes és nem-nemes, szomszéd és birtokhatárosnak nyilatkozatai által támogatták követelésük igazságát; a király ennél fogva és az országnagyok a fenforgó ügyben bajvívást véltek helyén lenni, és oly ítéletet hoztak, hogy mindkét fél istenítéletre ujonez viadoro-

¹⁾ A nádori intézményt, mely vas megyei Karakóban kelt 1309-ben február 16-án Ráth Károly szíveségéből használhattam, ki az a Hazai Okmánytár V. kötetében egész terjedelmében közlé teszi.

²⁾ Botka: De duellis 87 lap. hasonló nézetet fejt ki.

³⁾ Azon időtájban (1258?) a túróczyi szabadosok osztálya ily formán említettik: „De eadem terra servit, sicut alii de Thurócz, qui *Jobbágy fia* dicuntur.” Bartalnát azok ismertetése nem fordúl elő.

kat (pugiles, qui nondum pugnauerunt) állítson ki. Ezek a király színe előtt megjelenván, erősen vívtak egymás ellen, míg a jobbágy-fiúk viadora leveretvén, az ügy a Salamon nemzetség javára dőlt el, mely is ezért a nevezett várföld örökös tulajdonába lépett ¹⁾. Ugyancsak IV. Béla megerősíti 1244. évben László nádor ítéletét, melylyel Márton és Bertalan nevű latroknak meghagyatott, miszerint harcban járatlan viadort (pugilem non progressum) állítsanak a bajtérre, az őket vádló királyi udvarnokok hasonlóképp ujonez viadora ellen ²⁾. Volt Visolyban 1323. évben bajvívás Uz fiai és bizonyos István fiai közt mely Miklós alnádor rendeletére mindkét fél részére gyakorlat nélküli viadorok kezére bízott ³⁾. Azon bajvíváskor, mely 1329. évben szintén Visolyban tartatott, ismét harczedzett viador szerepel egy meg nem próbált ellen ⁴⁾. Pobur, Mike fia (1334) gyakorlott viadora ellen a győrödi nemesek csak ujonez viadora harcolhat ⁵⁾. A vádló Debrenthei Mihály és Althi Benedek harcban tapasztalt viadorával szembe szállították az erőszakoskodás bűnében levő Vese Miklósnak harcban járatlan viadora ⁶⁾.

De midőn 1478-ban a Szerecsen György és Mindszenti Miklós közt fenforgó hatalmaskodási ügy eldöntése bajvívásra utaltatott, a nádori ítélet azt rendelte, hogy Szerecsen György mellett jártas, a másik fél mellett ujonez viador vivjon. Ellenben a véthi várnagy és Pongrácz László özvegye Jusztina, mindketten gyakorlott viador fegyvereire bízhatták ügyüket ⁷⁾. Ugyanaz történik már előbb Tamás országbíró ítélete folytán, ki 1351. évben rendeli, miszerint a vádló Vitéz Lőrincz, de az egy pej ló elrablásáról vádlott Perényi Miklós is *lovas* és harcban jártas viador (pugilem congressum . . . quos meliores et agiliores invenire possent) a király színe előtt vívhassa ki a „boyt” ⁸⁾.

¹⁾ Fejér IV. 1. k. 151 lap.

²⁾ Fejér IV. 1 k. 310 lap.

³⁾ Botka: De duellis 46—47 lap.

⁴⁾ Botka, ugyanott 48 lap.

⁵⁾ Botka u. o. 51 lap.

⁶⁾ Botka, u. o. 59 lap. Hajnóczy J. kéziratából.

⁷⁾ Botka, u. o. 64 lap.

⁸⁾ Fejér IX. 6 k. 223 lap.

Míg Beaumanoir Fülöp szerint más országokban a viadorok mindig gyalog, és soha lóháton nem harcoltak, addig nálunk nem csak a pörben közvetlenül érdekelt felek személyesen vívtak lovas viadalt — miként a bajvívás törvényeiről szóló fejezetben előadám — hanem elég példa van arra is, hogy a nevezett francia kronista véleménye Magyarországra nem alkalmazható. A legrégibb ismert eset, azon lovas viadorok bajharca, kik 1299. évben III. András színe előtt Day földje tulajdonjogáért vívtak ¹⁾. A többi esetek alkalmilag már fel levén említve, csak röviden ismétlem, hogy 1329. évben Halagos Domokosnak és Fertős fiának lovas bajvívás (duellum equestre) volt ítélve oly formán, hogy azt vagy személyesen végezhetik, vagy viadorok által.

Az ítéletnek ezen modora is eléggé tanúsítja, hogy a felek, midőn volt eset, hogy személyes vagy helyettes viadal közt választhattak, a hazai joggyakorlat által sohasem lehettek abban megszorítva, hogy viadoraikat maguk választhassák. Pobur, Mike fia 1334, a bajvívás napján viadorát lovon és jól fegyverzetten (suum pugilem saper equum armis bellicis bene munitum) a harcztérre állította ki, a hol viadorával együtt a törvényes óráig ellenfelét bevárta, mely azonban meg nem jelent. A Vitéz Lőrincz és Perényi Miklós közti pör ügyében 1351, lovas viadorok (pugiles . . . super equis et in armis militaribus) hatalmasan törtek egymás ellen kivont kardokkal. Lovas viadorok szerepelnek azon bajvívásban is, melyet Mátyás király 1477. a Debrenthei Mihály és Althi Benedek által támasztott pör befejezésére rendelt, abban mely a következő évben Tordára volt utalva, hogy a véthi várnagy és Pongrácz Jusztina közti viszály kiegyenlítették; végre abban, mely szintén 1478. évben Szerecsen Györgynek és Mindszenti Miklós ügyében nádori ítélettel lön kimondva, olyformán hogy az egyik részen harcziártas, a másik részen járatlan lovas viador hadifegyverzetben minél erősebben harcoljon egymás ellen (contra sese ut fortius poterint dimicaturus) a budai szokásos bajtéren ²⁾.

A Montesquien, és más francia írók által jellemzett szo-

¹⁾ Fejér VI. 2 k. 191 lap.

²⁾ Hazai okmánytár III. köt. 436 lap.

kás, mely szerint azon felek, kiknek ügyében viadorok verekedtek a küzdtéren, a vívás tartama alatt elzárva tartattak, Magyarországon ismeretlen volt, — ezt itt csak érinteni akartam, miután a részletes adatokat már a bajvívási törvények tárgyalásával előadtam.

Korunk álláspontjáról tekintve sajátságosnak tetszhetik, hogy midőn az emberek fogalmi képességéhez közelebb álló eszközökkel valamely viszályban az igazság ki nem nyomoztathatván, Isten ítéletére hivatkoztak a felek, akkor ezen felek nem maguk személyesen álltak ki az istenítélet próbájára, hanem ennek megtudására, és egy az emberi belátáson túl feltett szellemi nyilatkozat feltüntetésére helyettest választottak. De ezen szokás az istenítéletek legvalódibb jelleméből folyik, mert misem lehet összhangzóbb azon nézettel, hogy Isten a hozzá fellebbezett pörökben — szóvirág nélkül mondva, — azonnal látható jelben fog nyilatkozni, kinek részén áll az igazság; mint további érveléssel azt hinni, hogy bár ki képviselje a viszálykodókat az ordaliai törvényszék előtt, a láthatlan bíró csak úgy fogja az igazságos részt feltüntetni, mintha a felek személyesen alávetették volna magukat a veszélyes kísérletnek. Ezzel tökéletesen egyezik, hogy helyettesítés a tüzesvas próbájánál is fordult elő, mikép ezt hazai forrásaink bizonyítják, kiemelvén, miszerint vénség, vagy betegség elfogadható mentségnek tekintetett ¹⁾.

A bajvívási ítéletben a helyettesítés többnyire megha-

¹⁾ Így a nagyváradi regestrum 2. §-a szerint egy öreg asszony helyett annak fia hordozá a vasat; és a 29-ik §-ban előfordúl, miszerint valaki a tüzes vasat azért fogta, hogy nővérét a fajtalanisági hibéből tisztítsa.

A pannonhalmi apát maga helyett más egyént küldött a tűzpróbára, ez a budai káptalan színe előtt a tüzes vasat megfogta, és miután keze sértetlen maradt, az apát a peres földet elnyerte. (Monasteriologia 70. lap.) Külföldi példából tudjuk, hogy nem csak a tűzpróbánál, hanem a hidegvíz ordaliájánál is történhetett helyettesítés. Németországban a hidegvíz lithurgiájának egyik részét képezte a vízre vonatkozó ezen jelentős mondat: „ut nullo modo suscipias hunc hominem vel vicarium eius.“ Egy másik lithurgiai formula szerint: Aqua te vel vicarium tuum non suscipiat. (Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. 1855. Nr. 3. 70. 71. lap.) Itt a vicarius megfelel azon helyettesnek, ki viadoroknak nevezetik a bajvívásoknál.

tározott körülmények és feltételek közt történt. A longobárd törvények az igen fiatal embereket, a 60 éven túli aggodtat, a nőket és a betegeket jogosíták fel viador küldésére.

Fejedelmeket magasabb koronás fők részesíték ilyenmü kiváltságban, mint például Frigyes császár az ausztriai herceget, az 1156. évben kiadott szabadságlevele által.

Az egyház férfiai: püspökök, apátok, kanonokok, szerzetesek stb. úgy látszik, mindenütt azon kedvezményvel élhettek, miszerint bajvívásban viadorok által képviseltessék magukat. Angolországban azonban, mint látni fogjuk, ez nem volt általános szabály.

Előfordúlnak később, például II. Dávid skót király statutumaiban a lovagrend (militis magnates) tagjai, kik fogadott harczos által vívhatták ki a bajt, ha valakit tolvajlás, rablás, vagy más büntettről vádoltak, melyre a bajvívás próbája ítélhető.

A hazánkban gyakorlott szokást tekintve, annyit az eddigi közleményekből kivehetünk, hogy a nők és papirend mindig viadort küldöttek a bajtérre, — a hol pedig a törvénysek megengedte a feleknek, hogy helyettest küldjenek, a kedvezményt soha sem találjuk azzal indokolva, hogy az illető aggság, betegség vagy magas polgári állása tekintetéből a személyes megjelenés alól felmentetik, — ámbár nem kételkedem, hogy ilyen körülményekre nálunk is fordítottatott méltányló figyelem, — sőt inkább mint a királyi kegyelem kifolyása fordul elő azon engedély, hogy a felek saját korábbi jobb magukviselete, vagy őseik érdemei és hűsége tekintetéből, viadorok által dönthessék el azon ügyet, melyért különben személyesen tartoztak volna a bajvívás terére kiállani. Rendesen azonban a bíró okadatolás nélkül jelenti ki, vajjon a felek helyettest küldhetnek-e a viadalra.

Hajnik Imre azon bajviadalokról, melyeket IV. Béla akkor engedett, midőn valamely zsidó titkon meggyilkoltatott és rokonai bizonyos egyéniség ellen gyanút támasztottak, azt hiszi, hogy ezen istenítélet végrehajtása viadorok, avagy szerinte fogadott küzdők által történt ¹⁾. Én a viadorok hasz-

¹⁾ Hajnik Imre: A zsidók Magyarországon a vegyes házakból ki-

nálhatását a fennebbi esetekben nem találom indokolva, mert azokról a királyi kiváltságlevél tökéletesen hallgat.

Voltak olyan személyek, kiket a törvény kirekesztett azon kedvezményből, hogy a bajvívásban magukat viador által helyettesíthessék. Ilyenek a parricidák, azaz rokongyilkosok, a haramiák, és más nagyobb bűnök elkövetői; úgy szintén a legalsóbb sorsú emberek, kivált ha kétséges vala, vajjon szabad állapotuk-e vagy szolgaságban levők.

A harezias szokás, hogy a pörös ügyek eldöntése a bajvívások eredményétől függött, oly mélyen véste be magát, kivált a XIII. és XIV. század szellemébe, hogy még azon férfiak is, kik leghathatóságban ellene törtek, mintegy akaratlanul sajátíták el a bajvívásra vonatkozó szólásmódokat, és így önkénytelen hajoltak meg oly intézmény előtt, mely a közéletből még soká nem volt kiirtható, mert törekvéseik az erkölcsöket nem tudták megváltoztatni. Így midőn XXII. János pápa Róbert Károly magyar királynak szerenését kíván a tatárokon nyert diadalokért, így nevezi őt: Christi pugil et ipsius athleta fidei strenuus ¹⁾. Hasonlóan VI. Inceze pápa 1356. évben Nagy Lajos királyt magasztalni kívánja az athleta Domini et pugil ecclesiae-féle czímmel ²⁾. XXIII. János pápa 1410. évi levelében, Zsigmond magyar királyt képzeleli magának tamquam pugil et athleta invictissimus orthodoxe fidei adversus barbaras infidelium nationes ³⁾. De Hunyady Jánosra is ruhazza III. Calixtus pápa egy 1458. évi levelében az athleta Christi czímet. Mind ez kétségkívül csak képletes szólásmód, mely jelentőségét azon intézmény sajátóságaitól vette, melynek történeti rajzát e helyen megki-sértem.

A bajvívási ítéletek következtében sok ártatlan család szenvedett, és belőlök azt tanuljuk, hogy napjaink azon nagy igazságtalansága, mely egy elítéltnak nejét, gyermekeit és

rályok alatt. (Magy. Akad. Értesítő. Történettudom. közlöny, 1865. V. kötet. 247 lap.)

¹⁾ Theiner: Monumenta Hungarica I. 545 lap.

²⁾ Theiner: Monumenta Hung. II. k. 26 lap.

³⁾ Theiner, u. o. II. k. 186 lap.

utódjait is sújtja, már igen régi eredetű, — de éppen e régiségben egy nagy vád fekszik korunk igazságszolgáltatási rendszere ellen. II. András ezen káros iránytól eltért, midőn arany bullájának 12-ik czikkében azt rendeli, hogy : az életből költözők, az ítéletileg halálra kárhoztatott, a *bajvívásban elbukottak* nejeinek hozománya ezektől, de bármi más okból sem, el ne csalattassék. („uxores descenduntium, vel damnatorum ad mortem per sententiam, vel in *duello succumbentium* vel ex quacunq[ue] alia causa, non fraudentur dote sua.“) Ez egyszersmind példája annak, hogy a bajvívás, noha csak nagyon elvétve, törvényeinkben említettik, mielőtt Mátyás király az eltörlési törvényt hozta volna. — De a bajvívásban elkövetett *árulás* esetében, távol sem oly szelid volt a magyar törvény, és ugyanazon király, ki fent a nők hozományait a törvény védelme alá vette, hat évvel később rendeli, hogy Csiba fia Achilles, és neje, s mindkét nemű gyermekei, még a később születendők is örökös szolgaságba essenek, hogy minden ingóságaikkal és ingatlanságaikkal Hector gróf tulajdonává legyenek, kit Achilles, mint viadora a bajvívásban gyalázatosan elárult.

Egyébként úgy látszik, hogy a viadorok különösen járultak hozzá a bajvívások tekintélyének és hitelének súlyosztására, mert Mátyás király 1486-ik évben a bajvívások majdnem tökéletes eltörlésére azon körülményből meríti legfőbb okát, hogy a felek ritkán küzdenek személyesen, hanem viadorokat fogadnak, kik néha megvesztegettvén, az igazságos ügy bukását okozák.

IV.

A BAJVIVÁSOK HELYE ÉS IDEJE.

Törvényes szokás volt Magyarországon, hogy a nádor minden esztendőben háromszor, ugymint tavasszal, nyáron és ősszel, de télen soha sem, szabad ég alatt, és mint Fessler mondja : *felhányt dombokon*, sátrak alatt, nem városokban és falukban törvényszéket tartott. Mily alapon tesz Fessler ¹⁾ a felhányt dombokról említést, ki nem lehet találni, mert III. Andrásnak, általa idézett 1298. évi 35. t. czikkelye, Szlemenics fordítása szerint csak annyit mond : hogy a nádor tábort tartva, ne falukban vagy városokban, hanem szabad mezőn és ne télen, hanem tavaszkor, őszkor vagy nyáron tartsa itélőszékét ²⁾.

Kovacsich a szabad ég alatti itélőszék tartását abból magyarázza, hogy ezen nádori székekhez az igazságkeresők roppant sokasága szokott megjelenni, első királyaink idejében azonban falvaink még annyira ki nem épültek, hogy a vendégek nagyobb számát keblükbe fogadhatták volna, és így a *szükség* lett volna annak oka, hogy ezen bíraskodás szabad ég alatt történt. Midőn a megyékben egyes falvak tetemesebb kiterjedést nyertek, a nádori itélőszék is azokban kezdődött tartatni. Valószínűnek hiszi továbbá Kovácsich azt, hogy III. András azon tekintetből tiltotta el a nádori törvényszéket a

¹⁾ Fessler : *Gesch. d. Ungern*. II. köt 794 lap. Bartal : *Commentaria* II. k. 206, lap. hol azonban a dombok említése hiányzik.

²⁾ Az eredeti Kovachichnál, *Supplem. ad Vestig. Comitiorum*, I. k. 131 lap, így : „Statuimus etiam, quod Palatinus Castra tenendo in campis („et conventibus“ áll még Endlichernél) et non in villis, vel Civitatibus judicare debeat, vernali, aestivali et autumnali et non hyemali . . . etur.“ Ugyan ezen rendelet, de mint 29-ik pont Endlichernél : *Rerum hungar. Monumenta Arpadiana* 638 lap.

falvakból, mert nagy sokaságnak gyakran ott előforduló összezsúdulása kihágásokra adhatott alkalmat. Nem egyforma volt azonban a nádornak eljárása e tekintetben. Több következő nádori ítélet megnyitó soraiban t. i. majd azt írják „in villa T.“, majd meg azt: „prope villam T.“

A tudós és érdemdús férfi ezen nézeténél sokkal helyesebbnek tartom Paur Ivánét, ki egy XIII. századbéli okmány ismertetése alkalmával, a külföldi törvénykezési eljárás hasonlatosságára hivatkozván, a nyilvánosság érdekében keletkezettnek állítja a szabad ég alatti bíraskodás divatozását. „A népek ifju pezsgő korában — mondja Paur, — a nép volt a közvádó, és ezen jogot az ismert közmondás szerint: „A nép szava isten szava“ 100 eset között legalább 99 esetben igazsággal gyakorolták a szomszédok, az egy falubeliek, vagy határszéliek, a nálunk annyiszor előforduló vicini et commetanei comprovinciales, kik a kebelbeliek erkölcsi magatartását legilletékesebben ellenőrizhették. Ez nálunk így volt mint egyébütt“ ¹⁾. Az ítélet szövegének ilyen fordulatai: „az összes nép előtt ülven bírói székünkön,“ világosan tanúskodnak az eljárás nyilvánosságáról, és midőn II. András arany bullájának VII. czikke így szól: — „Továbbá, a népségek közvádja, *eltérőleg az eddigi szokástól*, orvnak senkit se bizonyíthasson“ — félre nem érthetőleg mondatik, hogy ezen törvény hozatala előtt, a nép közvadjának próba-érvény tulajdonított. (Hasonlóan egy VII. századbéli frank bíraskodásról mondatik: praesentatus est quidam reus, quem *omnis turba* acclamabat dignum esse morte). A mit Szent László II. végzeményének 4-ik fejezete is tartja, mely így szól: „Ha ezen túl — tehát egy régibb törvény is rendelő, — valakit az *egész falu* orzónak híresztel, az kísértessék meg ítélettel“ ²⁾. Itt az ítélet alatt, csak istenítéletet lehet érteni, és pedig a tüzes vas próbáját, minthogy a decretum további szövege

¹⁾ A régi morva bizonyítási eljárásban is, tények igazolására nagy működési tér engedtetett a tanúkál hozott szomszédoknak, kiknek neve Osada volt. (Dudík: Allg. Geschichte Mährens IV. k. 326 lap.)

²⁾ Eredeti szöveg szerint: Si quempiam deinceps tota villa furem esse proclamaverit, probetur iudicio. (Endlicher: Monument. Arpadiana 335 lap.)

szerint azon esetre, ha a vádlott tisztának bizonyítana be, a falu egy nehezéket tartozott fizetni a papnak. Már pedig a bajvivásért a papnak nem járult semmi díj. Ha pedig a falubeliek valakit személyesen kikiáltának tolvajnak, a falubelieknek egy nehezék fizetessék. Szent Lászlónak idézett végzeménye világosan rendelí, hogy az, kit az egész falu tolvajnak vádolt, istenítéletnek tartozott magát alávetni (értetik t. i. a tüzes vas és forróvíz próbája). Rendeli egyszersmind az 1-ső fejezetben, hogy az ország legtekintélyesebb férfiai esküvel köteleztessenek, a tolvajt sem kimélni, sem rejtegetni. A király emberei a falvakban minden szabad embert egytől egyig hasonló esküre kötelezték. Ezen esküt Büdinger Miksa egy oly borzasztó, és átható igazságszolgáltatás alapján tekinti; a minő a román-germán népeknél nem található, — a normann statusokat sem véve ki ¹⁾. Alig hiszem, hogy Büdinger, vagy bár ki más, a magyar törvénykezést, összehasonlítva az akkori nyugati törvénykezési rendszerrel borzasztónak tartani volna feljogosítva. A nép közvádói szerepére utal Kálmán király decretumainak első könyve 37. czikk, mely szerint, ha a király akármelyik megye kerületébe lép, két megyebeli bíró kíséretében, kik azon nép egyenlenségeit megvizsgálván, azokat megszüntessék; ők pedig, ha a nép lármája erősebbé válik, a nádorispán által ítéltesse el.

Jelentősnek látszik nekem, hogy a bajor törvény (Lex Bajuvariorum Tit. II. Cap. 1) a népnek a bajvivásnál is enged nagy szerepet: „Ha pedig egyik a tann volna, de a másik tagadná, akkor mindkettő isten ítéletét fogadják. Menjenek ki a *mezőre*, és a kinek Isten a győzedelmet adja, annak higgyenek, *és ez a nép előtt történjék*, hogy irigység miatt senki el ne vesszen.“ ²⁾.

A szomszédok, határszéli és vidékbeli lakótársak befolyása a magánjog viszonyaiban nem csak a közvádói sze-

¹⁾ Büdinger: Ein Buch ungar. Geschichte 1058—1100. Leipzig, Teubnernél 1866. 20. és 90. lap.

²⁾ Eredeti szöveg szerint: Si autem unus fuerit testis, et alter negaverit, tunc Dei accipiant iudicium. Exeant in campum et cui Deus dederit victoriam, illi credatur, et hoc in praesentia populi fiat, ut per invidiam nullus pereat.

repre, és az egyszerű tanutételre szorítkozott, hanem ők a birtok jogszerűségének elismerését is lényegesen támogathatták. II. András király 1231. évi ítélő leveléből kiviláglik, hogy midőn Hector gróf a dunai halászatra jogot tartott Imre király egy kiváltsága alapján, ellenfele Márton azzal támadá meg igényének érvét, hogy ezen kiváltság *a szomszédok hallgatása mellett* lön kieszközölve (ipsium privilegium tacita vicinitate fuisse impetratum) hozzátevén, hogy ő és elődei a Duna említett részét már azelőtt békében és nyugalmasan birtokolták ¹⁾. De erre sokkal későbbi példa is kínálkozik, mert midőn a nagypadányi nemesek Várkonyi Amadé 1434. évben arról vádolák Zsigmond király előtt, hogy Bendő szigetén levő birtokukban őket zavará, megveré, és holmijuktól kifosztogató, Várkonyi Amadé a vádat valótlannak, magát ártalannak nyilatkoztatta, hivatkozván szomszédjai, és a tartománybeli nemes társainak bizonyosságára ²⁾.

Hasonló törvénykezés létezett a régi Franciaországban és Németországban ³⁾; — itt is emberkéz által emelt halmokon, szabad ég alatt tartattak hajdan törvényszéket, hogy a bírakat az egész összegyűlt nép láthassa. Ilyen dombok különféle falvakban most is láthatók, közepén többnyire hárs- vagy más fa által vannak különböztetve, mely tán egykor a sátor helyét pótolta ⁴⁾. Ezen törvénykezés emléke fennmaradt a Mahlberg német névben, melynek másolatja a francia Maubergeau. A Mahlberg előbb a törvénykezés helyét, azután magát a törvényszéket, nem különben a törvényszékre gyülekezett népet jelenti, — alakult pedig a mahl és berg szavakból. A régi német törvénykezésben a signum = Mahl. A merowingi törvénykezési műnyelven mallus publicus, any-

¹⁾ Fejér III. 2 k. 223 lap.

²⁾ Hazai okmánytár II. k. 254 lap, hol a szöveg így hangzik: in eo se veridice attestacioni vicinorum, et commetaneorum, Nobiliumque suorum comprovincialium in forma communis inquisitionis fuisse submitteret.

³⁾ Hogy a régi németeknél is divott az igazságszolgáltatás nyilvánossága, mutatják a régi bírósékek elnevezései is: „freie Himmeldinge, Kirmes- vagy Missenrechte“ melyek a vásárra, népsokadalomra, bucsura, szabad égre utalnak vissza.

⁴⁾ Eccard Gy: Leges salicae 14 lap.

nyi, mint publicus conventus, iudicium civile, avagy das Landgericht. Ebből lett mallare, admallare = citare, in jus vel iudicium vocare, admallatio = igénytartás valami jogosan bennünket illető tárgyra. Mind ezen szavak a német mahlen (designare) szótól származnak. A francziáknál a festési képesség, ars pingendi = dessiner, egy részről a signum, más részről a mahlen szóra rávezet. Ezen forrásból vették a németek melden igéjüket, latinul: dicere, annunciare, alakulván Mahl (signum) és thun (facere) szavakból, mintegy azt akarván mondani, signum facere sive significare alicui aliquid. A régi Mallus a németeknél Mahstatt, és ezen jeles szót még V. Károly császár használja, büntetőtörvénykönyvének 215. §-ban: „Sollen auf bestimmte Zeit und mahlstat erscheinen.“ ¹⁾.

Ezen nyelvészeti adalékok becsét tárgyunkra nézve félre nem lehet ismerni, először mert a magyarok czövek átadása által szokták ellenfelüket bajvivásra kihívni, — az ilyen czöveket pedig okmányaink, és csakis a mi okmányaink *signum*-nak, = Mahl, nevezik, továbbá, mert egy szabad ég alatt, és mesterséges dombokon tartott törvénykezésre vonatkoznak, mely hazánkban is a palatinalis iudiciumok nevezete alatt Mátyás király idejéig a fenyítő igazságszolgáltatást gyakorolta.

Valóban csudálkozni kellene, ha ezen törvénykezési mód, melynek divatoztáról annyi történeti emlékünknél szól, egyetlen megfelelő helynévben meg nem örököltette volna magát, a Franciaországban és Németországban talált érdekes példák hasonlatára. Azonban nagy meglepésemre mondhatom, hogy nem hiában tekintünk szét fürkésző szemmel e hazában, ha minden szétszórt mesterséges dombot, mely könnyeden kritikai furdalás nélkül húnhalomnak neveztetik, annak nem vesszünk. Paur István a nép szájában nálunk még élő, és itt-ott rónákon, például a sopronmegyei Lócsón kimagasló, és mesterséggel felhánt dombokra alkalmazott „*bíróhalom*“ elnevezésére figyelmeztet ²⁾. Bíróhalom van a jászkunsági Szabadszálláson is. Nógrád megyében is az ilyen

¹⁾ Eccard Gy: Leges salicae 11 lap.

²⁾ Török János: Hazánk, folyóirat I. köt. 639, 640 lap.

halmok mai napiglan hol bíróhalom, hol törvényhalom nevezet alatt ismeretesek, névszerint Mohora, Romhány és más helységek mellett ¹⁾. A hazánkban sok helyütt előforduló Strázsahegyek és Órhalmok néhányai aligha nem a nyilvános törvényszékek tartására szolgáltak, tudván, hogy az ör régi korban nem csak a határokra vigyázó katonát jelentett, hanem hogy a Szent Lászlónak tulajdonított harmadik végzemény első fejezetében az öröknek az a feladatuk is volt, hogy a bíraskodás alá veendő bűnösöket kijelöljék és tíz-tíz személyből álló csapatokra fesszák. Ide tartozik a Csanak területén Győr megyében, a Panzsa patak mellett levő *Királyszék* nevű halom, melylyen a királyi és nádori törvényszékek, az ügynevezett kikiáltott gyűlések tartattak ²⁾, a miként 1381-ben Garai Miklós nádor csakugyan innen (prope civitatem Jauriensem) keltezte az Asszonyfalvai János családja részére adott kegyelmi levelet ³⁾. Ugyanezen Győr városához délre igen közel eső halomról kelt Hovay Leustach nádornak is egy levele 1394. évről. Szarvas határában — hogy más sűrű példákra ne szóljak — számos mesterséges halom létezik egymáshoz közel és rendetlenül, a legnagyobb köztük Strázsaalomnak nevezetik ⁴⁾. Talán ide tartozik a Nyiregyháza melletti ür (ör)-halom (eurhalom), mely Strázsahegy név alatt is ismeretes ⁵⁾. Urdomb van Debreczen területén is. Ipolyi azt kérde, vajjon még a későbbi korból ismeretes *cumulí regii*, bírósági vagy *örhalmok*, melyeken az országban törvénytartó királyok, nádorok és országbírák sátorukat felütve törvénykezési gyülekezeteiket tarták, nem maradtak-e fel még a régibb pogány korból, s különösen a papbírósnál fogva is? A Csörsz-, Bad-, Lecl-, Kádár-halom Aradmegyében jelentős nevek; de ezek közül kitünőleg a

¹⁾ Tudományos Gyűjt. 1819. év 2-ik füzetében, a szerkesztőség jegyzete Porecsényi Nagy László czikkéhez.

²⁾ Enessei György: Antiquitates et memorabilia comitatus Jaurinensis. 1799. 51 lap. Győri tört. és régészeti füzetek I. köt. 29 lap. 1861.

³⁾ Közlé ezen okmányt egész terjedelmében Ráth Károly az Uj M. Muzéumban, 1856 I k. 437 lap.

⁴⁾ Hellebrandt János: Szarvas városáról stb. 18 lap.

⁵⁾ Vahot: Magyarország képekben II k. 128 lap.

Kádár név nem utal-e ismét vissza a papbírósnál hivatalra, és nem igazolja-e a vallási bíróságok és gyülekezetek e halmokon tartásról szóló véleményét? ¹⁾.

Ime a helynevek roppant fontossága multunk felderítésére. Erős meggyőződés él bennem, hogy mihelyest a hazánk összes helyneveit tárgyaló munkámban nagyobb haladást teendek, a fenebbi állítások és következtetések, még nagyobb támogatást fognak nyerni.

Legyen szabad itt Hornyik Jánosnak a magyar alföldi halmokról azon véleményét előadni, hogy ezek nem csak nem a természet egyszerű művei, hanem a magyar alföld történelmi emlékeit szentesítő valóságos emberkez alkotta halmok. Rendeltetésükről azt említi ugyan, hogy régi kún temetőknél, pogánysíroknak, régi ör- vagy határhalmoknak tartatnak, de hogy valamelyik bírósák tartására szolgált volna, — a mint kétség kívül sok van a hazában létező mesterséges halmok közt, — ezt úgy látszik nem sejtí ²⁾.

Azon törvényszék, mely a viszálykodó feleket bajvívásra ítélte, egyuttal a *hely és idő* kitűzésére nézve, soha sem mulasztott el szigorú szabályokat alkalmazni.

A legfőbb bajvívás a királyi székhely közelében folyt le, a hol arra különösen kijelölt küzdőtér létezett. Botka Tivadar, nem tudom mi alapon úgy vélekedik, hogy ezen küzdőtér a budai és visegrádi királyi paloták közt létezett valószínűleg, egybekapcsolva fedett sétánnyal, vagy hasonló czélú helyiséggel ³⁾, — más alkalommal tán Hyppodromnak szolgálnak.

Magyarországban nem csak Budán, a királyi székhelyen, hanem az ország más vidékein is voltak *állandó bajvívási terek*, a mi kétségtelen az okmányok azon kifejezéseiből, melyek a bajvívást „az e czélra alkalmas és szokásos helyen“ megtörténtnek mondják. Külföldi analogiák alapján azt is merném állítani, hogy bizonyos városi községek *kiváltsággal* birtak, miszerint köblükben tartassanak a bajvívások, állítom

¹⁾ Ipolyi: Magyar Mythologia 490. 491 lap.

²⁾ Hornyik: Pusztaszer története 98 lap.

³⁾ Botka, De duellis 87 lap.

pedig annál inkább, mert miként a tüzes vas és forró víz próbájára a püspöki és káptalani székhelyeken kívül Pozsony, Nyitra és Nagyvárad, később még Ó-Buda és Arad főegyházai voltak kijelölve, még pedig törvény által ¹⁾, úgy a dolog természetében fekszik azon feltevés, hogy bajvívások tartására bizonyos városok kiválólágot vettek figyelembe, habár azok kijelölésében kevésbé biztosan járhatunk el, mint ama másik ordaliai nyomozásnál.

Az állandó bajtérek mindazáltal nem rejteznek szétoszthatlan homályban. A budai küzdőtér ott érthetjük, hol a király személyes jelenlétében történt a viadal; e mellett már 1281. okmányos neve volt: *area duelli*, alig egy századdal később még határozottabban *area communis duelli*, — in *area certaminis duelli* Budae ²⁾. Mátyás király 1477. évben bajvívást nézett: in *curia nostra regia*, in *area scilicet certaminis duelli*, et *loco ad id opus apto et consveto* ³⁾. Alig mutatja valamely okirat világosabban mint ez, hogy Budán állandó bajvívási küzdőtér állott, de hasonló szavakkal élt egy évvel azelőtt Báthory István országbíró is, midőn bizonyítja, hogy az általa bajvívásra ítélt két perlekedő in *Curia regia*, in *area scilicet certaminis*, et *loco ad id apto et consveto* meg nem jelent ⁴⁾. Nevezetes egyformaságban használja ezen szavakat Kendi Antal erdélyi alvajda is 1478. évben, midőn a perlekedő véthi várkapitányok és Pongrácz László özvegye ügyében bajviadalt ítélvén, egyszersmind rendeli, hogy ez „hic Tordae . . . in *loco ad id apto et consveto*“ történjék, mi-ből kitűnik, hogy bajtér Tordán is létezett, — az egyetlen Erdélyben, melyről tudomásunk van ⁵⁾.

Ugyan ezen évben (1478) guthi Országh Mihály nádor

¹⁾ Tüzes vas próbája ment végbe Budán 1214. évben (Fejér III k. 157.) Kálmán király Decret. I könyv 22 fejezet: *Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicitur, nisi in sede episcopali et maioribus preposituris, nec non Posonii et Nitrie.*

²⁾ Fejér IX. k. 549. 550 lap.

³⁾ Botka: *De duellis* 59. lap. Nagy Lajos is 1348. évben bajviadalt tartat: in *curia nostra regia*, in *area certaminis.*

⁴⁾ Botka, u. o. 65 lap.

⁵⁾ Botka, u. o. 64 lap.

mesztégnyei Szerecsen György és Mindszenti Miklós ügyét ismét Budán az arra alkalmas és szokásos küzdőteret itéli eldöntetni (hic Bude coram nobis, in loco ad id apto et consveto) ¹⁾ Ezen korban, t. i. 1473. évben kötelezi magát Lorándi Mihály, hogy ha Balajthy Miklóst a neki Gortva-Kisfaludon, Gömör megyében örök időre átengedett két telek csendes birtokában fen nem tartaná, őt megtámadói ellen a bajvívásokra régi idők óta kitűzött helyen védelmezni tartozzék. Nem kétlem, hogy az ezen, Mátyás király által 1477. évben átirat magán okiratban említett bajvívási hely (in loco *ab antiquo constituto*) alatt nem más mint Buda főváros küzdőtere értendő, ha világosan nem is nevezetik.

Fessler úgy vélekedik, hogy Székes-Fehérvár is lehetett a bajvívások rendes helye, szerinte t. i. Fulko, Simon fia, a füleki vár ura 1246. évben Sz.-Fehérváron rablásaiért és pénzhamisításért meztelenül tartozott volna bajvívást megállani fegyverzett ellenfelével; Pray is így szól, mintha Sz.-Fehérváron ítéltetett volna Fulko a bajvívás próbájára; de mint alább látni fogjuk, a bajvívás Sz.-Fehérváron sem meg nem tartatott, nem oda rendelve nem volt, és a bajvívási ítélet a királyi kegyelem által már fogsára volt változtatva, sőt Fulko újabb bűnökről vádolva, midőn a király Sz.-Fehérváron bíraskodott ²⁾.

Bajvívási ordalia volt 1333. évben Sáros városában (In civitate Sarus) — azaz, a mai sárosmegyei Nagy Sáros mezővárosába idézve ³⁾. Visoly pedig, hová 1323. és 1329. évben a bajvívások rendeltetnek, Abaujvármegyében fekszik. Állandó küzdőtér nehezen létezett sem Sárosban sem Visolyban, nem is fordul elő az okmányokban oly kifejezés, melyből azt gyaníthatnók, és ezen két hely nevezetetését ezen ordaliában csak azon körülménynek tulajdonítom, mert az akkori nádor, kinek alnádora az illető ítéleteket hozá, egyszersmind Abauj és Sáros vármegye főispánja volt; és mint előadám a perlekedők hozzá a hűbériség némi viszonyában álltak.

¹⁾ Hazai okmánytár III k. 436 lap.

²⁾ Pray: *Hist. Reg. Hungariae* I k. 254 lap., és Fessler: *Gesch. der Ungern* II k. 796 lap.

³⁾ Fejér VIII. k. 711 lap.

A városi törvényszékek ítéllete folytán keletkezett bajvívások, ugy látszik, mindig a város keblében tartattak, miként ezt egy Kovacsich által közzétett törvénykezési mintából lehet következtetni, meghagyatván annak szövege szerint a feleknek, hogy bizonyos határnapon¹⁾ érintett városunk keblében (in medio praetactae civitatis nostrae) előkészítettven előbb e czélra a bajtér, paizsokkal és más, ilyen bajvívásra szükséges fegyverekkel színünk előtt gyalog bajvívást egymással küzdjenek.²⁾ E szöveg arra mutat, hogy itt egy valószínű okmány szolgált vezérfonalul az ars notarialis névtelen írójának Nagy Lajos alatt³⁾. Milyen alakok voltak azonban a küzdterek hazánkban, melyeken a bírói viadal végbement, arra nézve régebbi iratokban semmi felvilágosítást nem nyerrünk; minden adatunk csak ennyiből áll, hogy Mátyás király idejében, Nyirkállói Tamás fogalmazványi mintázatai szerint is, a bajtér in Curia Regia in Area scilicet certaminis duelli, et loco ad id apto et consveto szavakkal körülíratik⁴⁾.

Külföldön azon városokban, hol gyakran tartattak bajvívások, e czélra kijelölt küzdterek szolgáltak, melyek sővénnyel és palánkkal voltak bekerítve, úgy hogy az elrekesztett tér többnyire kerek vagy tojásdad formát nyert. Schlichtegrollnál nyolczszögű bajtért látunk egy rajzon, bekerítve sorompókkal, melyek egy lábnál alig lehettek magasabbak. A frizeknél négyszögű alakot adtak a bajtérnek, az ó-friz népjog (Landrecht) egyszersmind rendelé, hogy ezen tér minden oldalán 43 lábnyi széles legyen. Megelégszik a Schwaben Spiegel azt írván, hogy egy nagy kör (Ring) készíttessék, mely 20 vagy 25 láb tágas legyen, „az ország szokása szerint“, míg La Sale Claudius, ki a monomachiáról egy értekezést írt, azt állítja, hogy a bajtérnek hosszúságában 120, szélességében 80 lábbal kelle birnia. Ismét más szokást tartottak Arragoniában, és Castiliában; a skandinávok pedig, midőn bajt végeztek, szigetre mentek, és az ily bajvívás „Holmgang“-nak neveztetett.

Többnyire hosszukás négyszög téren vívtak az ordali-

¹⁾ Kovacsich: Formulae solennes styli, 36 lap.

²⁾ Kovacsich, u. o. 322 lap.

ákban a dánok, határak a földbe szúrt kövekkel jelöltetett, melyek nyoma még most sem veszett ki.

Látható jelünk a magyarországi régi bajtéerekről nincsen, de miként a nádori ítélőszékek, a nép sokadalma mellett szabad ég alatt nyilvánosan tartott törvényszékek, helynevekben hagyák fenn emléküket, úgy nem különben az ordaliai párviadal, és a bajtéerek, melyek színhelyei voltak. Már 1072. év körül egy Boytyn = Bajtény nevű határhalom említtetik (Jerneynél); Biharmegyei Baj helység déli részén a Homorod nevű ér partján, mely most is régi romokkal jelöltetik, küzdelmi bajtér volt¹⁾, — a mi valószínű, habár történeti adataink oly bajvívásról, mely Biharmegyében végbement volna, nem szólnak. Ide tartoznak még a Bajod, Bajcsa, Bajta, és több más hasonló nevek.

Hátra van még szólnom a *bajvívások idejéről*, a mely két szempont alá esik, a mennyiben t. i. a bajvívás elrendelése és annak megtartása közt lefolyt időközöt veszi tekintetbe, vagy azt a szabályt, a meddig folyhatott a küzdelem, avagy meddig kellett az ellenfelet a bajtéren bevárni. Erről azonban már a bajvívási törvények előadásánál volt szó.

A bírák, midőn a bajvívás határnapját kitűzték, azt többnyire oly bőven mérték ki, hogy a felek akár személyesen szándékoztak mérközni a küzdtéren, akár viadorok fegyvereire bízni ügyük sikerét, eleve elég készületet tettek, hogy a szerencsés eredményt maguk részére valószínűvé tegyék²⁾. Jánost, Fertős fiát, és Domokost, Halagos fiát 1329-ben Miklós alnádor lovas bajvívásra idézte Visolyba, rendelvén, hogy a viadal az ítélet kiállítása utáni 62-ik napon azaz, Szent Lucia ünnepre való másod napján menjen végbe³⁾. Az okmány kelt secunda die quindenarum Beati Michaelis Archangeli = október 14-ikén, a bajvívás napja tehát lett volna csütörtök december 14-ke. Midőn Konth Miklós nádor 1347. hétfőn, július 9-ik napján (feria secunda proxima post quindenam festi nativitatis beati Joannis Babtistae) Sza-

¹⁾ Ensel Sándor: Helynevek magyarázója, II. füzet.

²⁾ Botka: De duellis, 86 lap.

³⁾ Fejér VIII. 3 k. 391 lap.

boles és Beregh megyék közönségével Kárász helység mellett törvényszéket tartott, Panyola Péter és Kállay István fia, azaz Lengyel vagy Lengyen János közt, — kiknek elseje vitatta, a másik tagadta, hogy a Kállay nemzetségből származik, — bajvivást rendel, és pedig szintén 62 napra ezen ítélet kimondása után, a mi tehát szűz Mária születési ünnepélye utáni szerdán lett volna ¹⁾, azaz szeptember 12-én.

Bővebben már mérte ki a határidőt Kopasz nádor, ki ugyan is 1309. évi február 16-kán kelt ítélőlevelével Dorman Istvánt, és Lőrinczet, Ábránk fiát bizonyos ügy eldöntésére, melyről az ítéletek fejezetében még leszen szó, arra utasítá, hogy fegyverzett, gyakorlott lovas viadorokat küldjenek a küzdőterre, hogy ott a szent kereszt feltalálása nyolezad napján (azaz szombaton máj. 10-én) bajt vivjanak a nádor előtt.

A leghosszabb határidőt, melyről tudomásom van, guthi Országh Mihály nádor tűzte ki a bajvívásra ítelt Szercecsen György és Mindszenthi Miklósnak, illetőleg azok lovas viadorainak. Ugyanis az 1478. évi november 24-én kelt nádori ítélet szerint a bajvívásnak a legközelebbi vizkereszt ünnepélye utáni hatvanadik napján kellett vala végbemenni, a mi tehát szombatra 1479. évi márczius 6-ára esett. És itt figyelembe vévén azt, hogy itt a viszálykodó felek nem is személyesen, hanem viadorok által, még pedig hol az ítélet szerint egyik viadornak ujoneznak kellett lenni, — tartoztak ügyüket eldöntetni, kiviláglik, hogy a hosszú határnap kitűzése alkalmával a bírák nem egyedül azon tekintet által vezéreltettek, hogy a feleknek idejük maradjon a fegyverviselésben magukat begyakorolni.

Rövidebb határnapokról is vannak példáink. Robert Károly például 1337-ben azon határvillongás ügyében, mely Somosi Egyed és Kajuli Dömötör közt Pokolnok, Kis-Kassa és Labolcz örökös birtoklása érdekében fenforgott, a feleket hosszabb pertárgyalás után bajvívásra ítélte. A bajvívás az ítélet hozatala után 22-dik napon lett volna végebe menendő, (vigesimo secundo die residencie exercitus nostri, scilicet fe-

¹⁾ Fejér IX: 1 k. 549. 550 lap.

ria tertia proxima post festum beati Andreae Apostoli) ¹⁾ = azaz, kedden deczember 2-kán.

Szántszándékosan emeltem ki a fenebbi kevés példában a hétköznapokat, miszerint azok különféleségében feltüntessem a magyar joggyakorlat tökéletes szabadságát ősi hagyományoktól a törvénykezés és igazságszolgáltatási napok választásában. Az alemannoknál és bajoroknál régi mythologiai emlékeknél fogva az Erhtag, Eritag, Jeritag, azaz Dienstag vagy kedd volt a hétnek azon napja, mely az egész középkoron át törvénykezési ügyek elintézésére kiválólag volt rendelve, és valóban a Dingstag = Dienstag neve ²⁾ a germanok ezen szokását jutatatja eszünkbe. Nem is lehet tagadni, hogy Aer = Ziu mint a kardnak istene legillendőbb patronus volt oly ügyek fölött, melyekben, mint a bajvívásoknál, a kard döntötte el oly sokszor a perlekedéseket. Ezen szokás pogány eredete miatt a keresztény papság nagyon szorgalmazta a törvénykezési napok áttételét keddről szombatra, mint a következők mutatta sikeretlenül, mert a régi pogány isten az igazság kardját (mint keresztény Jerta) ezen túl is villogtatta azon napon, melyet a nép hagyománya az ő emlékével kapcsolt össze ³⁾.

Hogy a bajvívási idő kitűzése nem a bíró önkényén alapult, kitűnik az ó-német törvényekből, nevezetesen a sváb tükörből. A legszabadabb rendű emberek (Höchstfreie, Semperfreie = fejedelmek, előkelő urak) a büntetőjogi és törvénykezési eljárásban oly kitüntetésben részesültek, hogy midőn bajvívásra szólítottak, neki az előkészületre hosszabb határidő engedtetett, mint más személyeknek, és pedig hat hét; a középszabadoknak négy hét, az alsó rendű szabadoknak két hét ⁴⁾.

Franziaország legtöbb részeiben, különösen Norman-

¹⁾ Fejér VIII 4 k. 216 lap.

²⁾ XIII. és XIV. századi forrásokban dinstat = locus judicialis, még később is ily összetételben tagodinc, taiding, taeding = pörügyi tárgyalás.

³⁾ Dr. Quitzmann Antal: Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren. 320. 321 lap.

⁴⁾ Zöpfl: Deutsche Rechtsgeschichte 317 lap.

diában és Lotharingiában a kihívó és kihívott a bírónak zálogot (*vadium*, *pignus*, *gagia duelli*) adott ¹⁾, és ezen zálogadás napjától kezdve 40 nap múlva rendeltetett a bajvívás tartása ²⁾.

Kitetszik, hogy az előkészületre szolgáló időköz maximuma Magyarországon legbővebbre volt kimerve.

¹⁾ *Wadium* barbar latin szó a „*vadis*“ névből lett, és annyit jelent mint *fidejussor*, *sponsor*. A *vadium* annyit mint *pignus*; ugyanazt jelenti az angolzász *wed*, németül *Wette*. Ebből van átmenet a német *wetten*, francia *gager* igékre, melyek jelentése *pignus dare*, *pignora certare*. Vess össze azt, mi az 50 és 51 lapon a posztóról, mint *vadium*-ról mondatott.

²⁾ Du Cange : *Glossarium* II 1671 lap.

V.

A BÍRÁK.

A régi törvénykezési rendszer a párviadalra ítélhetőséget csak az ország legfőbb bírójának és törvényszékeinek adta meg, ez által világosan azon alapgondolatot kimutatván, mely mindenkinek öntudatában élt, hogy az igazságszolgáltatás ezen neménél a legfőbb érdekek tétetnek kockára. Az ítélőhatalom joga azonban különbözött azon jogtól, mely a bajvívások végrehajtására, vagy azok a maga színe előtti megtartására vonatkozik. Gyakran történt, hogy az istenítélet más törvényszék előtt tartatott meg, mint a mely által hozatott ¹⁾. Korlátolt volt a bíraskodási jog az által is, hogy ha a vádló a vádlottat, vagy viszont ez amazt eskütétellel kínálta meg, a bíró a feleket bajvívásra nem ítélhette, hanem ilyen esetben a pört eskütétellel kellett végezni, a felek tökéletes szabadságában állván, hogy a bajviadal próbájához folyamodjanak, vagy nem ²⁾.

Magyarországban a király — az ordaliái harcokban oly gyakran érvényesítő hivatását, mint minden ügyek legfőbb bíróját, miszerint ez egy körülmény is elég volna annak megmutatására, hogy ezen ordaliák a törvénykezés nem valami különöz, tán ritkán, és csak félénken és homályban alkalmazott neme volt, hanem hogy a nemzet életében erős nyomokat hagyott, és azon súlylyal, és határozottsággal bírtak, mely a nemzet és a király által egyaránt hordott intézmények tulajdona lenni szokott.

Volt már érintve, hogy II. András 1228. évben Hector grófot és Márton mestert a dunai halászat miatt bajvívásra

¹⁾ Botka : *De duellis*, 77 lap.

²⁾ Fejér V. I kötet, 89. 90 lap. (Lásd különben e munka 22. lapját).

utasítá, és miután ezen istenítéletben az egyik viador árulást követett el, a pörlekedő két félnek 1231-ben egy második bajvivást tűzött ki. Minthogy azonban mindkét fél a korona állandó híve volt, a király — hozzájárulván az *országgyogyok és főnemesek beleegyezése* (communi magnatum et jobbagionum nostrorum consilio) — az ítéletet szelidíté, megengedvén, hogy a bajvivást ne személyesen vívják egymással, hanem azt viadorok által végeztethessék. IV. Béla 1239. évben a Salamon nemzetségbeli nemesek és pozsonyi várjobbágyok közt véghez menendő bajvivást szintén az *országgyogyok tanácsával* (Domini Regi et aliis Magnatibus visum est) hagyja meg a feleknek ¹⁾. Néhány évvel később (1246) ezen emlékezetes királyunk Fulkót, Füleki vár felségsértő birtokosát a *főrendek beleegyezésével* (de Baronum nostrorum consilio) a megérdemelt halálbüntetés alól felmenti, kegyelmeztetvén arra, hogy meztelenül a bajviadalra kiszálljon ²⁾.

Elkövetkezvén azonban a bajvívásra kitézött nap, Fulko és sok más nemes a király lábaihoz borúlt, kérvén őt, hogy Fulko bármi súlyosan büntetessék, csak életének kegyelmezzon, és jószágaitól meg ne fossza. A király csakugyan fogságra változtatta a büntetést, sőt később még abból is szabadon kiereszté, hisz a gazdag, és hatalmas embernek mindig találkoznak pártfogói, és Fulko, ki a füleki váron kívül terjedelmes jószágokat birt Nógrád és Heves megyében, már csak ez okból elég embert találhatott, kik büntényeinek védelmezői vagy mentegetői voltak a király személyénél. De e közbevetés hálátlanra lön pazarolva, mert Fulko alig szabadulván ki, Hatvant az esztergomi érsek birtokát, tökéletesen feldúlta, a földdel egyenlővé tette, s a lakosokat megölte. Most a király béketűrése is végét érte, azért Füleki felé járván, Fulkot követ által magához szólította. Fulkóban átalkodott szellem lakván, ez várából sem a király, sem az esztergomi érsek hívására ki nem jött. Ez volt oka annak, hogy midőn IV. Béla Székesfehérváron, fia István koronáztatása után, tör-

¹⁾ Fejér IV 1 k. 149 lap.

²⁾ Fejér IV 1 k. 402. Pray: Histor. Reg. Hung I köt. 255 lap. Botka: De duellis 41 lap.

vényszéket tartana, az *ország báróinak* tanácsának hozzájárulással, Fulkot halálra, és jószágvesztésre ítélte, — ő azonban, ki engedetlensége óta, midőn füleki várából a király elé jönni nem akart, fogva tartatott, a büntetés alól kivonta magát, mert egy nagybűnű fogolytársának bilincseit feloldván, és segélyével a börtönben két embert megölvén, titkon megszökött ¹⁾. Még egy eset fordul elő és pedig 1258. évben, a melyben IV. Béla bajvívásra ítélte a pörlekedő Becha nemzetség némely tagjait. A duellum elrendelésekor itt a király nem hivatkozik a főrendek egyetértésére, de azok hozzájárulása kiemeltetik, midőn a vívástól felmentett pörlekedők közt egyezség jön vala létre. ²⁾ Éppen ilyen eljárást találunk V. István ifjabb magyar király részéről, ki midőn a Fülöp esztergomi érsek és Domokos sárosi főispán közt fenforgott ügyben bajvivást rendel, az ország báróinak hozzájárulásáról hallgat, de igen is említi hogy a bajvívás már hosszabb ideje folyván, a bárók és más közvetítők hozzájárulásával a király akaratjához egyezség jött létre ³⁾.

Ezen időtől fogva Mátyás király dicső napjainak beköszöntéseig nem tudnak a történet forrásai esetről, melyben az ország feje egyenesen rendelt volna viszálykodó feleknek bajvivást, azonban történt még a XV-dik század második felében, sőt olykor még a XVI-ik században is hazánkban, hogy a bajviadal a király színe előtt ment végbe. Mátyás király neve is jön kapcsolatba egy bajvivási ítélettel 1477. évben, de ez alkalommal valamely országos bárók vagy törvénytörő befolyásáról az ítéletbe mit sem szól és Mátyás király önuralkodói jelleme az ilyen körülményben is visszatükrözdik. Az ítélet Debrenthei Mihály és Vese Miklós közti hatalmaskodási pürt illette.

A *nádiorok* közül többen bajvívásra utalták a pörök el-

¹⁾ Fejér IV. 1 k. 405 és 406. Pray György (Histor. Regum. I. 254. 255 lap.) hibásan ugy adja elő az eseményeket, mintha Fulko a bajvívás eredményébe nem bíznán, annak ítélete alól magát szökés által kibuzta volna.

²⁾ Fejér IV. 2 k. 462 lap; utána Botka n. o. 43 l. Ugynszon okmány Fejérenél VII 4 köt. 120—122 lap.

³⁾ Botka: De duellis 45 lap.

döntését; s így Dienes 1239 ¹⁾, László 1244 ²⁾, Roland 1253 ³⁾, Henrik 1268, Kopasz 1309, Drugeth Fülöp nádor 1325 ⁴⁾, Drugeth Villerm 1335. évben ⁵⁾, Konth Miklós, Szaboles és Beregh vármegye nemes közönségének hozzájárultával 1347. évben ⁶⁾, végre güthi Ország Mihály 1478. évben ⁷⁾.

Nem oly gyakran találkozunk az *országbíró* intézkedéseivel a törvénykezés e nemében; és a tudva levő első idő vágó eset az, midőn Pál országbíró 1334-ik évben a győri nemeseket arra ítéli, hogy pörüket bajvivás által döntsék el ⁸⁾.

Tudjuk, hogy Balázs leleszi prémontrei prépost becsületessége régóta gyanús színben állott kortársai előtt, de utól is érte őt végre az igazság keze, mert midőn Patak vármegye ⁹⁾ törvényszékén hamis okmányok készítéséről vádoltatott, Konth Miklós nádor őt azonnal fogságra tétette. Még ez alkalommal is kezeség iránt ismét szabadon bocsátatott, de Balázs távol volt attól hogy jobb útra térjen. Csakhamar vizsálya keveredett az agárdi urakkal, mely midőn a Budán octavalis törvényszék elé került, Pál *országbíró* 1347. évben mindkét félnek bajvivás általi ügydöntést hagyott meg, mely az általam előadott eredménnyel viadorok által csakugyan végbe is ment ¹⁰⁾. Ugyanezen országbíró a nevezett esztendőben bajvivásra utasította azon pört ¹¹⁾, melyet a leleszi convent támasztott Eszényi Tamás, Mihály és László ellen egy 4 királyi aratrum területnyi, azaz 480 holdnyi birtokért Szalóka és Eszény közt. — Nem számosak a felhozott példák.

Mind a mellett kételkedni alig lehet, hogy bírói hivatá-

¹⁾ Fejér IV. 1 k. 170 lap. Botka 31 lap.

²⁾ Fejér IV. 1 k. 308 lap. Botka 36 l.

³⁾ Árpádkori új okmánytár II. k. 243 lap.

⁴⁾ Fejér VIII. 5 k. 153 lap.

⁵⁾ Hazai okmánytar, kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső, Győr 1865. II köt. 65 lap.

⁶⁾ Botka: De duellis, 53 lap.

⁷⁾ Hazai okmánytár III köt. 1866. 434 lap.

⁸⁾ Botka: De duellis 48 lap.

⁹⁾ A mai Zemplén vármegye egy része.

¹⁰⁾ Fejér IX 1 k. 563 lap. töredékesen Szirmay: Notitia Comitatus Zempliniensis 311 lap. Fessler III. 679 lap.

¹¹⁾ Budán sedecimo die quindenarum Festi beati Michaelis Archan. geli kelt levelével.

sukat ez irányban is gyakrabban gyakorolták az ország legfőbb bírái, kik a Curiában a király személyesítői valának.

Elmondtam a maga helyén, miszerint IV. Béla a zsidókat is feljogosítá, miszerint ügyeiket bajvivás által eldöntsék. Hozzá kell még tennem, hogy a zsidók közt végbemenendő bajvivás a *királyi kanczellár* rendeletétől függött. A királyon kívül, csak ő bíraskodhatott a zsidók ezen viadalalaiban, a város bírájának hatásköre ez esetben megszűnván ¹⁾.

Erdélyben bajvivási ítéletet mondott 1477. évben Kendi Antal *abvaja*, mi kételkedni nem enged, hogy a vajdák is utalhatták a feleket a pörelöntés ezen nemére, habár eddig oly okmány nem került szemem elé, melyben az erdélyi vajda bíraskodása az ordaliai harezokban említették ²⁾.

Szathmár vármegye a pörlekedő felek önkéntes ráállása következtében 1321. évben bajvivást rendel tartatni, és ennek folyamában ítéletet is hoz ³⁾. Ez bizonyosan nem magányosan álló példa a vármegyék bíraskodásának bajviadali esetekben, mert Pozsony vármegye is 1346 ban bizonyoságot tesz a *March* = Magyar nevű helység nemesei közt létrejött egyezségről a birtok határaitra nézve, ítéletkép megjegyezvén, hogy bárki az érintett felek közt az egyezséget megszegné, a másik fél előnyére, mint bajvivásban vesztés fogná büntettetni ⁴⁾. Az „ars notarialis“ névtelen írója is Nagy Lajos korából egy nem nevezett vármegye ítéletét közli, mely által a két perlekedő fél, miután kihívás jelölül a czöveket is átnyujtá, beleegyezésének hozzájárultával bajvivásra utaltatik ⁵⁾. Ide sorozandók a *flispánok* által hozott ítéletek, a milyen eset fordult elő már 1289. évben, midőn t. i. Eberhárd pozsonyi gróf ítélete folytán Arnold, alsószapi András fia, jogát Győr megyében fekvő Szap birtokára, felsőszapi Ja-

¹⁾ Botka, u. o. 78 lap. Endlicher 474 lap.

²⁾ Botka u. o. 60 lap.

³⁾ Botka: De duellis 45. 46 lap.

⁴⁾ Fejér IX 6 k. 307 lap.

⁵⁾ Kovacsich: Formulae solennes, 8 lap.

kab, Becskés fia ellen személyes párviadalban kívánván ki-
küzdeni, ezen küzdelemben meggyőzetett ¹⁾).

Említem még, hogy az *alnádorok* és *alországbírák* hiva-
taluknál fogva bajvívásra szóló ítéleteket hozhattak. Ilyenmü
bíráskodásban említették Olivér alországbíró 1281. évben,
Miklós alnádor pedig 1323, 1329, és 1333. években.

Hogy a *városi törvényszék*-ek hatáskörét túl nem halad-
ta azon jog, a feleket bajvívásra ítélni, ezt — mind a mel-
lett, hogy egy városi törvényszék által hozott ilyen ítélet
egyetlen példája sem maradt ránk, — bizonyosnak lehet te-
kinteni; kivált azon idő óta, hogy Zsigmond király a városi
törvényszékeket rendezte, és így azok fenytő hatalmát is ki-
terjesztő. De Nagy Lajos korában is ezen jog kevesebb vá-
rossal lehetett ugyan közös, hanem az ország más törvény-
székeihez képest megszorítást nem szenvedett. Kiténik ez a
Nagy Lajos alatt összeirt irománymintákból, melyeken fel le-
het ismerni, miszerint szerzői valóságos okmányok alapján
rajzolták a törvénykezés egyes mozzanatainak képét. Vala-
melyik polgár arról vádoltatott, hogy egy szűzön erőszakot
elkövetett volna; a vádlott nem akarván közbevetett mellék-
tárgyakra (sententiam interlocutoriam) vonatkozó ítéletet be-
várni, ártatlansága jeléül a fezőveket nyujtotta át vádlójának,
azt kiáltván, miszerint magát bajvívás által kívánja tisztítani.
És minthogy a vádló a viadali jegy elfogadását a jog szigora
szerint ki nem kerülhetett, azért a városi törvényszék a fele-
ket bajvívásra utasítá, melyben paizszsal és más a harcban
szükséges szerekkel fegyverkezve, gyalog és személyesen
küzdjenek egymással ²⁾. Azért Pauler Tivadarnak azon meg-
jegyzését, hogy a szab. kir. városok polgárai közt kiváltsá-
gaik értelmében a „törvényszéki párbajnak“ helye nem volt ³⁾
ily általánosságban el nem vélem fogadhatni, ki levén általam
egy későbbi fejezetben mutatva, hogy egyes városok ki-
váltságkép nyerték a bajvívás alóli felmentést, ezen felmentés

¹⁾ Árpádkori új okmánytár. 4 köt. 347 lap.

²⁾ Kovácsich: Formulae solennes, 35. 36 lap. Sajátságos, hogy
a paizson kívül más fegyverzeti darab, e helyen különösen nem említették.

³⁾ Dr Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. Pest 1865. Pfeiffernél II. köt.
169 lap.

tehát kivételt képzett a — való, mindig szűkebb körre szorí-
tott — szabály alól, melynél fogva a városi törvényszékek előtt
is folytak bajvívási esetek.

Gyakran találjuk azt, hogy midőn az arra jogosított bí-
ró a pörlekedőket ügyük eldöntésére bajvívásra utasítá, az
illetők a viadalt más törvényszék előtt tartoztak végrehajtani,
mint a mely az ítéletet hozta. Ugy látszik, hogy királyaink az
ordaliai eldöntés foganatosítását a felségi jogok közé számi-
tották, de ezt később megosztották az ország főtörvényszékei-
vel, a nélkül, hogy — mint látni fogjuk, valaha véglegesen
elálltak volna ama jogtól a bajvívásokat személyes jelenlé-
tükben vivotni ¹⁾. Sőt van példa, hogy a király a viszály tár-
gyának megvizsgálását, és az ítélethozatali jogot nem az
ország valamely főbírájára, vagy rendes törvényszékre, ha-
nem csak épen az előforduló esetre kinevezett és kiküldött
egyénekre ruházta. Így legalább értem azon esetet, hogy mi-
dőn 1226. évben a garamelléki Sz. Benedek apátsága és a
bari várjobbágyok közt a Gornucha-ban szedendő vámért
folyt viszály elintézését Miklós gróf Borez fiára, és Péter bari
főispáura bizta volna a király, a nevezett bírák — kiknek
utóbbija itt nem főispáni jogkörénél fogva szerepel, — a pö-
rös feleket bajviadalra utasíthatták ²⁾.

A szepességi nemesség IV. Bélához azon kérelemmel
járult, miszerint sok tekintetben megcsorbított szabadságait
megújítani és megerősíteni kegyeskedjék. Béla király erre
1243-ban kelt decretumával a szepesi nemeseket mind azon
jogokban megerősíti, melyeket az ország többi nemeseivel
együtt már Sz. István királytól nyertek ³⁾. De ezen közös
szabadságon kívül még azt engedélyezi a szepesieknek a ki-
rály, hogy ha közülök valaki bajvívásra ítéltetnék, ez csak a
király személyes jelenlétében mehessen végbe ⁴⁾. Ezzel tehát

¹⁾ Másként fogja fel a tárgyat Botka Tivadar, ki sokszor idézett
becses munkája 77-ik lapján erre nézve mondja, hogy miként a középkor
legtöbb intézménye lazabb gyakorlat következtében eredeti alakjától el-
fajult, ugy történt ez a bajvívásokkal is.

²⁾ Fejér III 2 k. 93 lap. Botka 24. 25 lap.

³⁾ Sylloge Decretorum Comitatum. I köt.

⁴⁾ Wagner: Analecta Seepusii, 103 lap.

IV. Béla a felségi jogok közé számította ezen engedélyt, de egyszersmind kiváltságot osztogatott a szepesieknek, mert ha az egykoruan megerősített nemesi szabadalmakban benn lett volna foglalva, bizony nincs szükség azt a szepesiekhez intézett decretumban külön említeni.

Történeti emlékeinkből kiviláglik, hogy királyaink a bajvívásoknál gyakran személyesen voltak jelen, a melyeket különben meg sem lehetett kezdeni, mielőtt a király, az ország báróival a színhelyen meg nem jelent, vagy helyette a nádor, az országbíró, vagy általában az, ki nevében a legfőbb bíraskodási jogot gyakorolta. Tudom, hogy a legrégebb okleveleinkben előforduló kifejezés: „praesentia Regis,” nem a király személyes jelenlétét jelenti, hanem csak az ország legfőbb törvényszékét, avagy a királyi Curiát, az országbírói hivatalát, melynek feje maga a király vala ¹⁾, de az általam idézett példák valóban a király személyes jelenlétéről határozott kifejezésekkel tanuskodnak, néha cselekvőleg, intézkedőleg is mutatják be a fejedelmet. II. András 1228. évben a Hector gróf és Márton mester közt vívott bajt nézte. Hector ügye Achilles, Csiba fiának fegyvereire volt bízva, de ezen viador a király és nemeseinek láttára („nobis et nostris jobbagionibus praesentialiter inspicientibus” — mondja a király) árulást követett el, a miért nevével és gyermekeivel szolgálásra ítéltetett. Ugyanezen két fél, t. i. Hector és Márton, 1231. évben ismét bajvíváshoz folyamodtak, — viadoraik ez alkalommal valóban összecsaptak, és pedig a király színe előtt ²⁾. IV. Béla 1239. évben számos főrenddel (coram Domino Rege et omnibus Principibus) nézte azon bajvívást, mely a Salamon nemzetség és a pozsonyi várjobbágyok között folyt ³⁾. III. András tanuja volt azon bajvívásnak, mely 1299. évben Day nevű föld miatt támadt ⁴⁾, Nagy Lajos pedig mielőtt első hadseregével indult Nápoly ellen, annak, miként győzte le az eszényiek viadora a leleszi convent viadorát a

¹⁾ Bartal: Commentaria ad histor. status jurisque publici Hungariae I k. 317. 318 lap.

²⁾ Fejér III 2 k. 223 lap.

³⁾ Fejér IV 1 k. 151 lap.

⁴⁾ Fejér VI. 2 k. 191 lap.

budai bajtéren ¹⁾. Mátyás király végre 1477. évben azt parancsolta, hogy a Debrenthei Mihály és Vese Miklós közti bajviadal az ő személyes jelenlétében menjen végre ²⁾.

A király személyes és közvetlen részvételének a bajvívás fölötti bíraskodásban egyik érdekes példáját találjuk azon bajvívásban, melyet Oliver alországbíró az ő ítéletében leir. Ennek értelme szerint István gróf, File bán fia, mint vádló lépett föl az erdélyi püspök ellen bizonyos földért, melyet a vádló Gyönd (ma Gyöngy, oláhul Funcz Középszolnok megyei) faluhoz, a püspök ellenben Tasnádhoz tartozónak mondá, és el is foglalta. A bíró, mint már érintve volt, oda ítélte a feleket (1281. év), hogy követeléseiket gyalog bajvívás döntse el coram Domino rege. A perlekedők ennél fogva személyesen jelentek meg viadoraikkal együtt IV. László király előtt (coram Domino rege comparuerunt), ott a jártas viadorok hosszabb ideig folytatták egymás ellen a küzdelmet, végre azonban a király és alországbíró engedélyével, valamint a személyesen ott jelenlevő király és királyné bárónak hozzájárultával (per arbitrium Baronum regis et reginae, qui tunc inibi *personaliter* aderant) a vizsálynak egyezkedés vetett végett ³⁾.

Két főnemes közül egyik azzal vádolá a másikat, hogy a velenceiekkel árulólág összeesküdött a haza biztossága ellen, és hogy ezért a velenceiektől titkon több ezer forintot elfogadott volna. E vádat fennhangon és elkeseredéssel emelte a vádló a királyi tanács előtt, melyben a király elnökölt, (cum vehementia et amarifico corde, in conspectum nostrae regiae Maiestatis accedendo voce publica clamavit). Mire a vádlott megrettenvén és elképedvén, a vádat, mint rágalmat visszautasítá, kész is volt ellenfelével a király jelenlétében (in conspectu nostrae regiae Maiestatis pugnare) harczra kelni. Nagy Lajos azonban, és az országbárói azon nézetten voltak, hogy itt oly súlyos bűn forog kérdésben, melyet bírói vizsgálat alá kell vonni (per formam iuris esse procedendum). Ennél fogva

¹⁾ In area certaminis duellii, in conspectu regis Budae.

²⁾ In . . . nostrae Personalit Praesentiae. Alább: in causam attractus personaliter in eandem nostram personalem exurgendo praesentiam respondit; stb. (Botka: De duellis, 58 lap.)

³⁾ Fejér IX. 5 k. 549. 550 lap.

a király az illető feleknek határnapot tűzött ki, a midőn kötelesek lesznek a király és királyné színe előtt, és valamennyi bárók és országnagyok jelenlétében (in curia nostra regia et coram nostra Maestate, nec non in praesentia omnium Baronum, et regni nostri Procerum) a főben járó ügyet bajvivás által eldönteni ¹⁾. (Lásd a bajv. törvényeit).

Vége Zápolya János királyról azt írja Istvánffy, hogy 1540. év július 21-én Szászsebesen törvényszéket tartott, és két vitéz ügyében bíraskodott, kik tőle azt kérték, hogy viszályukat bajvivás által elintézhessék. Midőn a király, trónján ülve a vívók összekocczanását várná, és őket vagy megbékéltetni, vagy a fegyver sorsára eresztetni szándokolná, mintegy megháborodott elmével néhány érthetetlen szavakat ejtett ²⁾, mire félájultan a belsőbb szolgálatra rendelték által lakására vitetett, hol azon éjjel kimúlt. Istvánffy ez alkalommal megjegyzi, hogy a Magyarországnak divatozó szokás szerint a bajvivás fölött sem a nádor, sem az országbíró, sem bárki más, hanem egyedül csak a király ítelt, ha a hazában tartózkodott ³⁾. Ezt Bethlen Farkas is állítja Erdély történelmében, — mind a mellett eddigi előadásomból egészen ellenkezőről lehet meggyőződni.

Széchi Tamás országbíró 1351. évben emlékezik Vitéz Lőrincz és Perényi Miklós bajvivásáról, kik személyesen megjelenvén, lovas és jól fegyverzett viadorokat mutattak be a királyi felségnek, mint ügyük védelmezőit. (pugiles suos in

¹⁾ Fejér IX. 5 k. 633. 634 lap. Ez esemény, úgy látszik 1381. évre teendő Kovacsich (Formulae solennes styli 9 lap) Scitaca-nak nevezi azon olasz várost, mely az lit szóban forgó áruháza miatt sikertelen vívatván, a magyar sereg diestelen elvonulni volt kénytelen. A név emlékeztet ugyan Sciaeca tengervárosra, a régi Selinus, vagy Selinuntum-ra mely tengeri fűdőtől lett híressé, de ez Sicilia sziget délnyugati csücskén fekvén a magyar hadjárattal kapcsolatba nem hozható. — Fejérnek csak Kovacsich szolgált forrásul, szövegében még is elhagyta Scitaca város nevét.

²⁾ Némelyek azt írták a király utolsó szavaiban: „Bosszúságot tesz énnekem.” Mások: Enimvero hoc est jus! (Bethlen Farkas: Histor. Transilv. Libro II. 1540. évnél, vagy a munka második kiadása I kötet. 322. 323 lap.)

³⁾ Istvánffy, Libro XIII. 1540. év alatt. Ezen állítást már Béli Mátyás is cáfolta meg: Notitia Hung. III. kötet 100 lap.

praesentia regiae maiestatis statuerint) ¹⁾. Egészen hasonló eljárásról szól Drugeth Miklós országbíró és turóczi főispán, mondván hogy bizonyos felek 1354. évben az ő viadoraikat köteleességük szerint Nagy Lajosnak bemutatták (praedictae partes pugiles ipsius duelli in conspectum regiae maiestatis, ut debuissent statuerint) ²⁾ a mi szintén mást nem jelent mint hogy ha az ítélet által kívánt bajvivást egyezkedés nem váltja fel, a király a fegyverek ordaliai próbájánál személyesen gyakorolja legfőbb bírói hatalmát.

Az árpádi korszak utolsó éveiből van érdekes példánk arról, hogy a bajvivás a király személyes jelenlétében való végbemenésének mintegy országos fontosság tulajdonított és hogy az erre tartott jog surlodásra adott okot a király és nádor közt. Divéky István t. i. Barleus grófot Máté nádor jelenlétében hűtlenségről vádolá, mit az utóbbi tagadván, a nádor bajvivásra utasítá a feleket, mely saját színe előtt husvét után egy héttel 1299. évben lenne végbemenendő. Az ország bárói és a nemesség azonban rossz nevén vették ³⁾ a nádor ezen intézkedését és hathatósan sürgették a királyt, hogy a Divékyek párviadala maga a király előtt vivassék. Ennél fogva a király még virágvasárnap előtt oly értelmű parancsot menesztett az esztergomi káptalanhoz, a melynek útján tudta meg a nádor a király akarátját. Ezt tolmácsolák Ratold királyi apród és János esztergomi kanonok, Csaba gróf testvére. Máté nádor avval mentegetődzött, hogy ő a viszálykodó feleket nem ítélte volna bajvivásra, hanem minthogy ők sok nemes férfi és a nádor jelentésében egymást galád módon becsmérlék, és egymást azzal vádolák miszerint a nádor ellen hűtlenséget követtek el, egyszersmind magukat bajvivásra szólíták ki kölcsönösen (in eadem instantia alter alteri praedictum duellum porrexisset), a nádor úgy vélekedett, hogy a hűtlenség büne által az ő személye van érintve, és ez forogna veszély-

¹⁾ Fejér IX. 6 k. 223 lap Gara Miklós nádor 1377. évi iratában.

²⁾ Fejér IX. 2 k. 356. 358 lap.

³⁾ Erélyesen mondja maga a királyi oklevél: unde cum Barones et Nobiles regni nostri nobis super huiusmodi iudicatione duelli imperaverant, ut ipsum duellum in nostri praesentia velimus dimicari.

ben, ennél fogva már az említett bajvivást nem akarja a király színe elé eresztetni, hanem maga a nádor, jelenlétében vivotói. Barleus grófról állíttatott, hogy a nádor iránti hűsége biztosítékánul jószágait önként annak kezére bocsátá, Divéky István pedig nem hajlandó a párviadalt a királyi trón előtt véghezvinni. Ez volt a káptalan jelentése husvét utáni keddről.

Rá lehet itt ismerni Csák Máté merész szellemére (mert vele van itt dolgunk,) ki midőn oly nagy fontosságot látszik tulajdonítani egyes családok maga iránti hűségének, maga részéről teljesen megfelejtkezett azon hűségről, sőt tiszteletről is, melylyel ő a királynak tartozott. III. András azonban tett, a mi hozzá méltó volt. Minthogy Máté nádor (az oklevélben e ponttól fogva: *condam* Palatinus áll) a királyi parancs dacára a bajvivókat nem a királyi trón elé utasítá, sem nem *ereszté*, főleg mert Divéky Istvánnak nem tetszett a király előtt megjeleni a viadalra, noha a felség nevében félelmét eloszlató biztosítást nyert, és birtokai is visszaadni rendeltettek, — ellenben Barleus gróf a párviadalra kitűzött határnapon, t. i. husvét nyolczad napján, és a király parancsából István alországbiro által neki kijelölt küzdőterén fogyveresen, és bajvivásra mindenkép készen megjelent; Divéky István, ki sem személyesen nem jött, sem viadort nem küldött, makacsságból bűnösnek és minden jószágainak vesztésére ítéltetett, mely birtokok két harmada a királyt, egy harmada Barleust és testvérét, Iruslaus grófot illesse. Az ítélethozó tanácsban részt vettek Domokos kir. tárnok, Opor nádor, Moys a királyné tárnokmestere, Dömötör pozsonyi és zólyomi gróf, Tamás nyitrai és barsi főispán, valamint más bárók, kir. tanácsosok és nemesek ¹⁾.

Hogy az itt oly ellenzéki szellemben ismertetett nádor nem más, mint Csák Máté, az világos maga az illető okmányból, mely azt mondja, hogy Máté Péternek, néhai nádornak fia. Csák Péter valóban 1288 és 1291-ben viselte a nádori méltóságot. Azt, hogy Csák Máté már III. András alatt volt nádor, tudomra egyetlen írónk sem említi ²⁾, holott ezt ezen okmány

¹⁾ Fejér VI. 2 k. 195—200 lap.

²⁾ Frankl Vilmos: A nádori és országbiroi hivatal. Pest 1863. Pefei-

szerint kétségbe vonni nem lehet. E körülmény Csák Máté jellemére, ki azon időben a hon ellenségeivel már nagyraavagyó terveket forralt, újabb fényt derít.

Frankl Vilmosnak a nádori és országbiroi hivatalról írt munkája szerint, 1299. év második felében Loránt viselte a nádori méltóságot. Elfogadom ezt az adatot és még hozzáteszem, hogy Csák Máté nádorsága ez évben éppen annak első felére esik. Nádornak nevezi a király még virágvasárnap előtt kelt levelében, melyben az esztergomi káptalannak meghagyja, miszerint Mátét a bajvivás tartásától eltérítse. Az esztergomi káptalan a királyhoz kedden husvét után erre tett jelentésében szintén még nádornak nevezi; de a királynak ennek folytán tett intézkedése, mely Fülöp és Jakab utáni napon kelt, róla már csak mint néhai (*condam*) nádorról emlékezik, a miből világos, hogy III. András időközben Csák Mátét az említett bajvivási ítéletéhez való ragaszkodása és engedetlensége miatt a királyi parancsok iránt, vagy tán más okok miatt is, nádori méltóságától megfosztá, és azzal Lorántot felruházta.

Ki mondhatná meg, hogy az ilyen körülmény mennyire járulhatott hozzá, miszerint hűsége az Árpádok utolsó ivadéka iránt elhüljön, és hogy később a pártoskodás lelke lett?

Az ifjabb magyar királyok fóruma, mint a bajvivások elfogadásának helye, szintén nem ismeretlen multunkban. Van tudomás arról, hogy 1267. évben István ifjabb magyar király előtt ily bajvivásnak kellett volna történni, egyik részt Ebed fia Kemény, Reinold és Ják, más részt a Buzád nemzetségi gróf Ponich közt; azonban a viadal napján, még mielőtt a perlekedők viadorai egymást megtámadták volna, egyezség jött létre, mely a harczot szükségtelenné tette ³⁾. Midőn a Becha nemzetség némely tagjai, mint már említém, és pedig különösen Apa és Dénes gróf közt a Pétermonostor és Dienes-

fernél. Itt szerző azt írja, hogy 1296 második felében Máté volt nádor és pozsonyi főispán; továbbá 1297. augusztus és december közt. Nem írja, hogy ezen Máté a trenesini Csák Máté, sem azt, hogy ezen Máté 1299. évben újra lett nádor, pedig ott találhatta volna Fejér indexében 359 lap.

³⁾ Fejér VII. 1 k. 343 lap.

monastra ¹⁾ fölötti kegyúri jog igénybe vételeért bajvívásra volt kerülendő a dolog, a viadal napján a király egyezkedést hozott létre, melyben a király István ifjabb magyar király, és az ország báróinak befolyását kiemeli. (Charissimo filio nostro Rege Stephano, et Baronibus regni nostri mediantibus. Alább: ad petitionem charissimi filii nostri regis Stephani).

A nádorok közül Roland nádor az Éthuru és a karesai várnépek közti határnapot 1253. évben bajvívással rendeli elintéztetni, mely az ő jelenlétében viadorok által vívassék ²⁾. Drugeth Fülöp nádor, szepesi és abaujvármegyei főispán pedig arra kötelez két felnémetű nemest 1325. évben, hogy Mindszentet követő napon az ő színe előtt (coram nobis) személyes, és lovas bajvívásban mérkőzzön ³⁾. Szintügy kívánta Drugeth Willerm nádor, miszerint azon bajvívás, melyre ő 1335. évben ugodi Chenyk mestert és Ebergőczy Istvánt ítélte saját jelenlétében vívassék, — személyesen-e, avagy viadorok által? — nem mondja az ítélet ⁴⁾.

Miklós gróf alnádor (vice judex Philippi Palatini) 1323. évben Uz fiainak meghagyja, hogy Visolyba jelenjenek meg, miszerint ott gyalog bajvívásban küzdjenek az ő személyes jelenlétében ⁵⁾. Ismét olvassuk, hogy Miklós gróf, Willermus mester albirája (vice Judex magistri, — nem „Magnifici“ mint Botka írja — Willermi) 1329. évben Halagos Domokos és Fertős János közt bajvívást rendel tartatni szintén Visolyban — in area duelli coram Domino.

Ezen két közlemény többnemű megjegyzésre kész. Először is az utóbbi okmány szövege, mely Botka Tivadarnál így hangzik: in area Duelli coram Dominio nostro is Wyssul — a dolgok összevetése szerint hibásnak látszik, a miért is Fejér Györggyel a szöveget így kívánom olvasni: in area

¹⁾ Ezen két monostor egy szigeten létezett Bethlen falu mellett. Romjai még 1502. évben látszottak. (Kereszturi: Episcopi Varad. 155. lap, lásd Fejér VII. 4 k. 121 lap.)

²⁾ Árpádkori új okmánytár II. k. 243 lap.

³⁾ Fejér VIII. 5 k. 153 lap.

⁴⁾ Hazai okmánytár II. költ. 65 lap.

⁵⁾ Fejér VIII. 2 k. 491 lap.

duelli coram Domino in Wyssul ¹⁾. A mi Miklós gróft illeti, ki a bajvívásokra idézte a viszálykodó feleket, itt ha tán nem két hasonló bíróval, de világosan két hivattal van dolgunk; az egyik, ki 1323. év alatt említettik, Drugeth Fülöp nádor albirája, avagy alnádor, és mint ilyen saját személye előtt parancsolta a viadal megtartását. A másik, ki 1329. évben bíráskodik, Willermus albirájának nevezi magát, tehát azon Drugeth Willermusra ezélez, ki csak 1334. évben lépett a nádori hivatalba, ki 1330-ik évben alkotott végrendeletében magát csak Szepes és Abaujvármegye főispánjának nevezi ²⁾, kinek tehát ama másik Miklós gróf 1329. évben csak alispánja lehetett ³⁾. Bizonyosságot nyer ezen állításom ugyanezen Miklós grófnak Nagy-Sárosban 1333. évben Márton, Ethele fia ellen hozott ítélete által, melynek bevezetésében magát Willermus mester, akkor Sáros megye főispánja vice Judex-ének nevezi, és miután az idézett ítéletet nemcsak maga, hanem Sáros megye négy szolgabírája nevében is adta ki a bajvívásra meg nem jelenő Márton ellen, más magyarázat meg nem állhat, mint hogy ezen esetben Miklós gróf mint Sáros megye alispánja bíráskodott, és mint ilyen kívánta a felektől, hogy Sáros városába jöve, előtte bajvívásban döntsék el a viszály kérdését. ⁴⁾

A történetirői lelkiismeretesség azon észrevételre kész, hogy ha nem Fejér György, hanem Botka Tivadar szövege

¹⁾ Fejér VIII. 3 k. 391 lap. Botka: De duellis 48 lap.

²⁾ Wagner: Analecta Scepusii, I. kötet 127 lap. és Fejér XI. kötet 439 lap.

³⁾ Pesty Frigyes: Temes vármegye alispánjai; — a győri történelmi és régészeti füzetek III. kötet 353 lapján.

⁴⁾ Fejér VIII. 3 k. 711 lap. A bevezető sorok ezek: Nos Nicolaus Comes, Vice Judex magistrj Willermi de Comitatu Sáros. Fejér Gy. mind a mellett az oklevél feliratában hibásan Sáros megye főispánjának nevezi Miklós gróft.

Drugeth Willermusról azt írja Budai Ferencz (Magyarország polgári lexicon-jának I. kötetében 584 lap) miszerint még 1346. évben élt. Ez állítás azonban hibás, mert Nagy Lajos már 1343 év elején atyailag gondoskodik Drugeth Willerm özvegyéről és árváiról. (Fejér IX. 1 k. 102. 105 lap.) Drugeth Willerm 1328 és 1329. években is csak Szepes és Abaujvármegye főispánja. (Fejér VIII. 3 k. 336. 357. 389. lap.)

volna helyes; és így az idézett 1329. évi okmányban Nicolaus vicejudex azt mondaná a feleknek: in area Duelli coram Domino (nem Dominio, mi világosan hibás) *Nostro* in Wyssul equis et armis dimicare tenebuntur, — olyan magyarázat férne hozzá, mely a Dominus névben nem engedne hűbérsegi urat látni, hanem az ország egyik főtisztviselőjének viszonyát jelölné egy altisztje irányában. Tudjuk, hogy Fülöp nádornak ugyanezen albirája, Miklós gróf 1324. évben midőn annak egyik oklevelét átírja, a tárgyban Visolyban kelt okmányában úgy nyilatkozik, hogy „Urát Fülöp nádort ki kérdezni fogja.“ (*Dominum nostrum* Philippum Palatinum interrogabimus) ¹⁾ a mi e helyen azt jelenti, hogy az alnádor nem önállóan és hivatalából eredő hatalomnál fogva, hanem csak mint a nádor képviselője és megbízottja járt el. De 1329. évben Drugeth Vilmos még nem levén nádor, hanem csak egy két megye főispánja (nádor 1329-ben volt Drugeth János) csak úgy vaktában nem mondhatjuk, hogy azon Comes Nicolaus vicejudex, ki azelőtt alnádor levén, 1324. évben Fülöp nádort *urának* czimezte, most 1329. évben Drugeth Vilmos főispánt szintén *urának* czimezi; noha tudjuk, hogy az alispánok uraiknak szokták korábban czimezni főispánjaikat. — Miklós alnádor 1323-ban a feleket saját színe előtt tartandó bajvivásra idézi Visolyba, 1329. évben szintén ily istenítéletre hívja a feleket Visolyba, de nem saját, hanem ura színe elő, ki akkor nem a nádor, hanem Drugeth Vilmos főispán vala. A „Comes Parochianus“-ok vagy más bíraskodási hatalommal bíró egyházi és világi főuraknál, Comes Curiales-eik hatásköre és bíraskodási joga eredetileg kétségekívül csak azokra terjedett ki, kik főnökeik és illetőleg uraik javain: jobbágyok, udvarnokok, vagy telepések minőségében tartózkodtak; később azonban uraiknak már általános helyettesei és képviselőiül tűnnek föl, s a Comes Parochianus-ok Curialis Comesei gyakran oly személyek fölött és oly ügyekben is bíraskodtak, kik és melyek uraikhoz nem mint birtokosok hanem mint Comes Parochianusokhoz tartoztak ²⁾).

Érintetlenül hagyom azon rejtélyt, vajjon az itt többször

¹⁾ Fejér VIII. 2 k. 599 lap.

²⁾ Frankl: A nádori és országbírói hivatal, 135 lap.

felmerült Miklós gróf, ki Drugeth Fülöp alatt alnádor, Drugeth Villermes alatt pedig alispán vala, ugyan egy személy-e, vagy nem. Figyelembe ajánlkozik mindenesetre egy későbbi monographusnak, hogy a nevezett két Drugeth mindegyike különféle időben Szepes és Abauj megye főispánja volt, és hogy Miklósnak bíraskodása mindig oly vidékre kiterjedett, melyben a Drugethek birtokoltak, vagy a hová álladalmi tisztségük kihatott ¹⁾).

A legérdekesebb következtetést azonban engedi a Miklós alispánnak itéletében előforduló kifejezés, miszerint a Halagos Domokos és Fertős János közti bajviadal Visolyban *coram Domino* menjen végbe. Kit értett Miklós gróf azon Dominus alatt, kinek színe előtt az istenítélet lenne tartandó? erre feleletet ad egy kis körütekintés a külföld hűbéri intézményeiben. Brugge városának hűbéri törvénye, midőn azt rendeli, hogy az, ki az ordaliai harezban magát megadja, vagy a körből kilép, annak még a küzdőterén feje vétessék, — azt is teszi hozzá, hogy az ily kivégzettnek javai mind „az ő urára“ szállnak ²⁾. Montesquieu szerint pedig „quand les gages étoient reçus pour crimes ou pour faux jugement, la paix ne pouvoit se faire sans le consentement du Seigneur ³⁾“. Más helyen: Un seigneur qui plaideait a sa cour contre son vassal; . . . alább: la bien veillance que le seigneur devoit a son vassal. A francia jogtörténet homo-nak nevezi azon szabad embert, ki egy főur hivatását fegyveres szolgálatra követni tartozott, és ezért attól hűbért fogadott, a hűbér adományozó pedig az ő Dominusa volt; ha még figyelembe vesszük, hogy a hűbéri köteletség leglényegesebb foglalatja a fegyverrel való kísérés és a törvényszék előtti megjelenés: — Die Pflicht zur Waf-

¹⁾ Lehoczky az ő Stematographiájá I. k. 176. lapján írja: „1239 Nicol. Vicejudex Villermi Drugeth, filii Halagos, duellum adjudicat.“ Az évszám itt el van hibázva, és rossz sorozatban is áll, — mert 1329. évet kellett volna írni. Lehoczky 1323. év alatt Drugeth Vilmost alnádornak nevezi, és hivatkozik ennek támogatására Bél Mátyásra Notitia III. k. 100 lap. De e hivatkozás hibás, mert Bél idézett helyén Drugeth Fülöp nádornak, Miklós pedig az ő alnádorának nevezeték.

²⁾ Ersch és Gruber encyclopädiája.

³⁾ Montesquieu: Esprit des loix III. köt. 200—202 lap, amsterdami kiadás.

fenfolge und zum Gericht ¹⁾, — sejteni kezdjük, hogy Magyarországon valami hasonló viszonyok léteztek, annál inkább, mert már egy korábbi fejezetben megmutattam, miszerint a bajvívásra szükséges volt a felek szabad és önkéntes beegyezése, és hogy ezen beegyezés azon hűbérjogi elv kifolyása, miszerint az, a ki valakinek bírója, az szükségkép annak ura is. Fejedelmi törvényekben és statutumokban a mellék név nélkül előforduló Dominus szó, ritkán püspököt vagy apátot, hanem többnyire a hűbér urát (Dominus feudi) jelenti, egy hűbért tartó személy irányában. Ha még hozzávetem, hogy az érintett bajvívásnak megtartása Visolyba abaujmegyei faluba lön rendelve, mely fekvésénél fogva bizonyosan nem volt szokásos bajvívási küzdőtér, nem habozom következtetni, miszerint az előadott esetben Willermus mester nem főispán, hanem mint tekintélyes, gazdag főúr, ki törvényhatósági és hűbérjogi joggal bírt, idéztette a maga színe elé, azaz visolyi jószágára Halagos Domokost, és Fertős Jánost, kik ennél fogva valószínűleg a nagy birtoku Drugeth Villerm hűbéresei valának.

A magyar korona vazallusai a Dniepertől majdnem az Adriáig, az alsó-Dunától egész a Balkánig álltak egymásra utalt népek élén, kik éppen csak Magyarország által jöttek az európai civilizációval sűrűbb érintkezésbe. Ezen történeti viszony azonban nem enged következtetést a haza belső intézményeire, és akárhány történetkedvellő kész lesz azt mondani, hogy Magyarország a hűbéri rendszer azon viszonyát, melynél fogva szabad emberek földjeiket csak hűbérben, mint vazallusai egy főúrnak bírták, vagy kik „magukat valamely úrnak ajánlották“ (qui se commendarunt seniori) és így mint annak védeneczei hozzá valóságos hűbéri viszonyban álltak, — nem ismerte. A szabály csakugyan az, és a kivétel igen is ritka, de mégis előfordul. Világos ez maga sz. István I. törvényének 23-ik cikkelyéből, mely így szól: Volumus, ut unusquisque senior suum habeat militem, nec aliquis alter illum svadeat antiquum deserere seniorem, et ad se venire ²⁾.

¹⁾ Stein: Geschichte des französischen Strafrechtes und des Processes, 137. 138 és 168 lap.

²⁾ Szalay László: Magyarország története I. köt. 108 lap.

Hogy az itt előforduló Senior, ugyanaz mi a francia Seigneur, avagy Dominus, alig szükséges említeni.

A frank capitularékból István törvényeibe átment ezen cikkely, és a „recommendatio“ szónak magyarázatára hivatkozom a középkori írókra, kik a hűbéri viszonyokat tárgyalták és a melyekből kiténik, hogy a vazallus feudális földjeit egy fölötté álló urnak commendálta, kinek ily módon a védelem fejében hűbéri kötelességekkel tartozott ¹⁾. Egyelőre pedig jó lesz tudomásul venni, hogy hazánkban találkoztak egyes vitézek, kik noha az ország alkotmányában a vazallusok intézménye csak kevéssé volt kifejlesztve, magukat önként valamely urnak felajánlván, irányába oly viszonyba léptek, mint az, melyet a germán hűbérrendszer a védeneczekre nézve kifejlesztett ²⁾. Tán legtöbb világot vet e tárgyra azon eset, melyet a győri káptalan említ 1270. évben kelt egyik levelében, melyből megtudjuk, hogy Lőrincz gróf, Péter fia, ki IV. Béla által a rövid tartamu Loesmán vármegye ³⁾ főispánjává tétetett, Sopron megyében Csáva helység mellett bizonyos geotani lakosoknak és loesmándi várjobbágyoknak Geotan falu határán örök jogon földeket adott oly föltétel alatt, hogy az adományozottak, t. i. Karul és fiai s többi rokonai (Bajon, Cseke, Erköd, Bogdasa, Kol stb.) valamint örökösök is a nyert földekért nevezett Lőrincz gróftól és örökösöitől szolgálni tar-

¹⁾ Malmesbury Vilmosnál (De gestis Reg. Angl. cap. 7.) Provincia quo vocatur Cumberland, Regi Scotorum sub fidelitate jurisjurandi commendata est. Továbbá a Pactus legis salicæ 72. cikkében: Si quis alteri avitam terram suam commendaverit, et ei noluerit reddere, stb. — Du Cange-nál azt olvassuk: ut plurimum autem commendabatur feudum a vasallo, cum in longinquam aliquam expeditionem, aut peregrinationem, non continuo reversurus pergerat: ut esset, qui eo absente et militia et alia feudalia servitia Domino exhiberet, ne incommissum eorum defectu feudum eaderet. — Végre: Jure Aragonum licebat vasallo feudum ad tempus Domino commendare, quo durante ab omni servitio liber erat, licebatque ei non aliis modo sed et Regi guerram facere.

²⁾ A későbbi időben a német befolyás lett túlnyomóbb, mert a 13-ik századbeli diplomatikai nyelvünkbe is befűrakódott a lyhyni nevezet, mely nem egyéb, mint a német Lehen szó.

³⁾ Loesmán vármegye, Comitatus de Luchman, a ma Sopron megyéhez tartozó Loesmánd m. város vidéke volt, — eddig nem ismert határokkal. Már a 14-ik században elenyészett.

tozzanak, őt a király udvarához (ad Curiam Domini regis) és illő fegyverzettel a hadsereghez kísérvén, valahányszor jönnek találná és kívánná. Ez a legvilágosabb hűbéri viszony, melynek érdeke még az által is növekszik, hogy szemerei Tamás, Özén fia, mint szintén locsmándi várjobbágy, midőn az előadott szerződés ügyében Lőrincz gróf mellett tanúskodik, őt mindig urának (confessus pro domino suo) nevezi ¹⁾. Ezen várjobbágyok társadalmi állása nem lehetett egészen jelentéktelen, mert már azelőtt is birtak örökös földeket, mielőtt újabbakat nyertek volna hűbérben Lőrincz gróf és főispán részéről.

Vége, hogy a tárgy oly felette idegenszerűnek ne tessenék, hallgatván a várjobbágyok viszonyairól, a vár ura és a törvényeinkben annyszor említett servientes-ek viszonyairól a seniorok iránt, csak azt említem még, hogy az egyszerű „homo” kifejezés is gyakran vazallusi állapotban levő személyre alkalmaztatott, minélfogva, midőn a nagyváradi regestrum azt írta: „Michal de villa Sunad impetiit homines Ecclesiae Vacensis,” Bél Mátyás nem habozott magyarázólag hozzátenni, hogy: Hoc nomine vasalli et clientes adpellabantur, qui ratione beneficiorum, dominus fidem et servitium, seu militiae vel placiterum, aut quodvis aliud, debebant.

A hűbéri viszony nem csak személyes szolgálomaton alapúlt, hanem Magyarországon is nem ritkán valamely birtoknak valóságos hűbéradományából keletkezett. Leginkább egyházi földek szolgálnak erre példákkal; így a zágrábi püspök Guoske nevű birtokát Vaska mellett, 1293. évben Monoszlói István grófnak és az ő örökösének azon feltétellel adományozta, hogy az adományozottak a vaskai praedialisták módjára a zágrábi püspököt és annak utódjait szolgálják, sőt még az is kívántatott, hogy hűséggel viseltesenek a püspök és utódjai iránt, különben az adományozott jószágra

¹⁾ Fejér V. 1 kötet. 82 lap. Ezek nyomán Heuszlmann Imre, ki midőn a régi hadi építészetről Magyarországon értekezett, azt állítja, hogy nálunk a hűbéri rendszert tulajdonképen csak az Anjou-házbeli királyok hozták be a 14-ik század elején, ezen nézetét hihetőleg módosítandja. R. Károly a hűbérség intézményét csak fejlesztette, mint fejebb a 27. lapon előadám, de nem hozta be, magvai már az első király idejében levén elhíntve.

minden jogukat el fognák veszíteni ¹⁾. A pozsonyi káptalan is 1348. évben Schauberg Konrád grófnak és utódjainak Potenburg várát hűbérbe adja, megjegyezvén, hogy bár ki fogná Potenburgot bírni, és szolgálatait a káptalan iránt elhanyagolni, jogát e várra azonnal elvesztené ²⁾. Az igari jobbágyok pedig a székesfehérvári szent István király nevét viselő keresztesek conventjétől Bares birtoka részét határozottan hűbér (feudum) czímen 8 esztendőre átveszik, mint ezt 1405. évben az igariak a székesfehérvári káptalannál bevallák ³⁾.

A magyarországi Jánosvitézek conventje törvényhatósági jogot gyakorolt a maga vazallusai fölött ⁴⁾, és azokkal több ízben Csorgón közgyűlést (capitulum generale) tartott; ezen keresztes rend vazallusai voltak, többi közt a lindvai Bánffy család is. Közülük Bánffy István, János, Miklós és László testvérek a Somogy megyében fekvő Szentát 1360. évben hűbérben nyerik életük tartamára, törvényhatósági joggal is, mely utóbbiból a keresztesek conventja csak a gyűjtetés, vérengzés és tolvajság feletti ítéletet tartá fenn magának ⁵⁾. Az itt nevezett Bánffy István és János a convent iránti hűségük jutalmául 1371. évben azt az ő örökösöikre is átmenő kedvezményt nyerték, hogy a vérengzés, erőszak és tolvajlás bünéről is ítéletet mondhasanak, a convent lemondván azon külön díjakról is, melyek az ily bíraskodással jártak ⁶⁾.

Érdekes lesz tudni azt is, hogy a vácsi káptalan Somogy megyében a Säär folyó melletti Juth faluban fekvő részbirtokát hűbér czímen Bessenyei Mátyás mesterre ruházta, és pedig élte fogytáig ⁷⁾; valamint hogy Koroghí Fülöp fia, Filpe, László ⁸⁾ és István Eszéket szintén ily jogczímen

¹⁾ Fejér VI. 1 k. 258 lap.

²⁾ Fejér X. 1 k. 642. 643.

³⁾ Fejér X. 4 k. 438.

⁴⁾ Fejér IX. 4. k. 614. 615.

⁵⁾ Fejér IX. 3 k. 198.

⁶⁾ Fejér IX. 4 k. 371. 372.

⁷⁾ Fejér IX. 7 k. 356. 357.

⁸⁾ Ez később a bolgár bánok, és temesi főispánok méltóságát viselte.

birták 1353-dik évben Vilmos bibornoktól, mint titeli préposttól.

Természetes, hogy a keresztes vitézek nem álltak egyedül a bíráskodási jog gyakorlatában vazallusaik irányában, hanem egészen egybehangzólag a hűbériség fogalmával, melyről fentebb szóltam, hogy t. i. a ki valakinek bírása, az annak ura is, tapasztaljuk, hogy a hűbérező főúr, egyházi hatóság, püspök, stb. vazallusaik bírái voltak nálunk is, és olykor ezen bíráskodási jog féltékenyen őriztetett az illetők által. Ily szellemnek kívánhatott eleget tenni V. István király, midőn 1271. évben az egeri püspöknek oly kiváltságot adott, hogy Eger városa és polgárai, valamint a püspökséghez tartozó községek és birtokok, annak jobbágyai, *vazallusai* és nemesi fölött, bár hol legyenek azok az országban, senki más, még a nádor sem bíráskodhassék, mint egyedül az egeri püspök és káptalanja, vagy az általa kiküldött helyettes.

Minden esekélységért bajvívásra szólítani nem lehetvén valakit ¹⁾, már csak ezen körülményből is fejlődött azon szabály, hogy a bajvívást valamely alsó bíróságnál, szűkkörű illetékségénél fogva nem lehetett ajánlani. A külföld szokásai szerint ez is rendesen csak a grófságok törvényszékeinél, némelykor éppen csak a király előtt történhetett. Voltak előkelő, törvényhatósági joggal felruházott személyek, kiket az ország fejedelme azon kiváltsággal tüntetett ki, miszerint minden bajvívás bizonyos területen az ő intézkedésük és felügyeletük alatt álljon. Így a lotharingiai herezegek azon kiváltságát, hogy a Rajna és Mosel folyók közti tartományokban előforduló bajvívásoknál egyedül csak ők elnökölhessenek, a császárok több ízben, nevezetesen II. Frigyes császár 1258-

¹⁾ Agobard — a IX. században élt, — lyoni püspök ellenkező néven volt, irván: *frequentur non solum valentes viribus, sed etiam infirmi et senes lacessantur ad certamen et pugnam, etiam pro vilissimis rebus.* (Stobbonál 112 lap.) De a püspök tollát mély gyűlölet vezérelte Gundobald király és a bajvívás ellen. Éa legalább állítását semmi francia törvényben igazolva nem találtam, a thuringiai néptörvényt pedig, mely így szól: „A duobus solidis usque ad maximum compositionem in furto et vulneribus campus iudicatur.“ (Merkel után Stobbe 177 lap.) Agobard nevezetesen ismerte.

ban, és II. Rudolf császár 1609-ik évben erősítették meg ¹⁾. Egyes városok is részesültek hasonló kiváltságokban, minél fogva Németországban például Halle, Anspach, Würzburg stb. az ordaliai bajvívások előkelőleg választott színhelyei valának.

A francia városok a bajvívást mint bizonyítéki eljárást ismerték és gyakorolták. Bizonyosság erre az egyes városi statutumok; így Tournay kirekeszti a polgárok közti bajvívást, mások, mint Roye (1185. évben) azt rendelik, hogy a király a község bírósága által a község valamely polgárát bajviadalra ki nem hívhatja, de mint *választott* bizonyítéki eszközt maguk számára a polgárok még is fenhagyták ezen intézményt, kikötvén hogy ha viadorok által folya a viadal, ezen utóbiak csak a község kebléből legyenek választhatók. Más városok, mint Laon, Crespy, Soisson, Vaisy statutumjaikban nem említik ugyan a bajvívást, de a körülmények alig engednek kétséget a fölött hogy ama városok polgárai a legfőbb bűnök (in den hohen Rügen) kérdéseiben a bajvívási perdöntéshez folyamodtak. Számos más város megszorítás nélkül ismeri el a bajvívás igazolási eljárását.

Nevezetes és Magyarországon példa nélküli dolog, hogy még a vidéki községek is bíráskodtak a bajvívási törvénykezésben. Világos ez leginkább Beaumont-sur-Oise statutumjából, melynek 7-ik cikke azt mondja, hogy Duella sunt Communiae, azaz: a bajvívási bírság a községet illeti; — és a 8-ik cikk, mely különféle esetben a bírság mennyiségét meghatározza. Hasonló szabályokat alkottak Beaumont, Chamblis, Asnières és más községek ²⁾.

Mennyiben valószínű, hogy hazánk egyes városai, mint Buda, Székesfehérvár, Torda stb. mint bajvívási színhelyek bizonyos kiváltságban részesültek, azt elmondám azon fejezetben, mely a viadorokról és a küzdőkről szól.

¹⁾ Ersch és Gruber Encyclopädiája. Ott: Geschichte der Zweikämpfe 183 lap.

²⁾ Stein L.: Geschichte des französischen Strafrechtes und des Processes 294. 295 lap.

VI.

FELMENTÉS A BAJVIVÁS ALÓL.

A perdöntő bajvivások Magyarországon leginkább a XIII. és XIV. században virágoztak. Ha tehát éppen ezen századokban tapasztaljuk, hogy egyes városok és osztályok azon esetleges ítélet ellen, miszerint pörös ügyeiket bajviadalban igazolják, felmentés által biztosíttatnak, ebben könnyen valaki ellenmondást láthat. De ezen felmentés, és a harcziás szellem, mely éppen a nevezett századokban a bajküzdést leginkább felkarolta, csak látszólagos ellenmondásban vannak. Semhol nem fordul elő eset, hogy valamely város vagy osztály maga folyamodott volna felmentési kiváltságért, és így ha ez csakugyan a városok hozzájárulása nélkül megadatott, inkább azt lehetne mondani, hogy ezen felmentés, valamint azon kiváltság, mely szerint a maguk idejében kitűnő városok különösen balviadali helyekül kitűzettek, és így az örködést az ordaliák ezen nemére könnyítették, a nagyon elharapódzott bajvivási hajlam fékezésére, szabályozására adatott meg.

Az első felmentési eset Kálmán slavoniai herceg részéről származik, ki 1231. évben *Valko* polgárainak királyi hatalommal némely kiváltságot oszt. Ezek közt előfordul, miszerint semmiféle pörük a baj istenítéletére ne utaltassék¹⁾. *Nagyszombat* város legrégibb szabadalmi levelében, melyet 1238. évben IV. Bélától nyert, a polgárok oly formán vétetnek a király gondoskodása alá: Senki ne kényszeríthesse őket ítéletével bajvivásra sem magok közt, sem másokkal, hanem ügyeik fölött tizenkét esküdt ítéljen, s tanúkat ellenök csak

¹⁾ Kukuljević: *Jura Regni Croatiae* I kötet. 56. 57 lap. Fejér III 2 k. 237 lap. Botka: *De duellis* 75 lap. Endlicher: *Monumenta Arpadiana* 435 lap.

maguk vagy velük hasonló szabadalmakkal élő polgárok közül lehessen használni²⁾. Hasonló kiváltságban részesültek a grécezi hegy lakosai *Zágráb* mellett, midőn IV. Béla 1242. évben, mindjárt a tatárjárás után, következőleg nyilatkozik: Semmi pörük bajviadal által ne döntessék el, hanem tanúk és eskü által, akár honfiakkal folyjon a pör, akár külföldiekkel³⁾. A bajvivási mentességre vonatkozó ezen pont szórul szóra átszarmazott azon privilegiumba, melyet IV. Béla 1266. évben, ugyan ezen város polgárainak adott⁴⁾. Nyomban 1244. évben, megújítván ezen király a *pesti* polgárok kiváltságait, melyek a tatárpusztítás alkalmával elvesztek, új szabadságlevelében azt mondja, hogy bajvivásra közülök (*hospites de Pesth*) senki se ítéltesse, hanem a vádlott elkövetett bűnének mennyisége és milyensége szerint, kellőleg magát tisztázni tartozzék; — *purgationem exhibeat congruentem*⁵⁾. A *purgatio vulgaris*, azaz ordalia útján való igazolást itt világosan kirekesztvén a kiváltság, a király e helyen a *purgatio canonicat* értette, t. i. a tisztázási esküt, mely a frankoknál is lépett a bajvivás helyébe, mióta a kereszténységet felvették⁶⁾. Ugyan ezen évben *Korpona* városa is hasonló kedvezményben részesül, és a királyi okmányban rendeltetik, hogy bajvivási ítélet a korponai polgárokra ki ne mondassék, hanem hogy még a fontosabb ügyek is 12 esküdt ember által intéztessenek el⁷⁾. Horvátországban az akkor *Podgoria*, ma *Zágráb* megyében fekvő *Jasztrebarszka* (Lipszkynél e mezőváros *Jaszka*, *Jazka*, *Jaztravicz* és *Jazterbarzka* néven fordul

¹⁾ Fejér IV. 1 k. 133 lap. Botka: *De duellis* 75 lap. Teleki: *Hunyadiak kora* VI. kötet. 187 lap. Endlicher: *Monumenta Arpadiana* 445 lap.

²⁾ Fejér IV. 1 k. 260 lap. Botka: 75 lap. Endlicher 453 lap. Katona: *Histor. crit.* VI. kötet. 463 lap.

³⁾ Endlicher: *Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana* 510 l.

⁴⁾ Fejér IV. 1 k. 327. Botka: *De duellis* 75 lap. Endlicher 468 lap. Michnay és Lichner: *Ofner Stadtrecht*, 239 lap.

⁵⁾ Abból, hogy legelőször a frankoknál lépett az eskü általi tisztázás a bajviadal helyébe, lehet magyarázni azt a szokást, hogy a frankok kardjaikra tessék le az esküt.

⁶⁾ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae* II. kötet. 474 lap. Katona: *Historia crit.* VI. kötet. 50 lap. Botka: *De duellis* 75 lap. Fejér IV. 1 k. 330 lap.

elő) szerezte meg IV. Bélától 1257. évben azon kiváltságot, mely a fenebbiekkel kétségkívül azonos indokból keletkezett. A királyi okmány azt mondja: hogy ha bármily esetben a polgárok pört támasztának valami idegen ellen, az ilyen pörös ügy ne bajvívás, hanem esküvel és tanúk által intéztessek el ¹⁾. Arról, ha a jasztrebarszakai lakosok egymás közt pörlekednek, mit tevék legyenek, nem szól az okmány, és ennél fogva úgy látszik, ez esetben a király fenhagyni akarta a bajvívások szokását. Fel kell tenni, hogy *Petrinia*, mely most a második báni határőrezred fővárosa, és *Szamobor* hasonló bajvívási mentességben részesültek, minthogy Jasztrebarszka épen azon városi szabadalmakat nyert IV. Bélától, melyekkel *Petrinia* és *Szamobor* birt azelőtt. IV. László király *Vasvár* polgárait teljesen veszi ki ezen ordalia alól 1279. rendelvén, hogy bajvívásra közülök soha és senkit ne lehessen ítélni, hanem pöreik eskütevés által végeztessenek, miként ezt más városok szabadsága és hivatása is igényli ²⁾.

A XIV. században csak az anjoui királyok voltak azok, kik ily felmentési kiváltságokat osztogattak. Legelső volt a Visegráddal szemben fekvő *Maros*, melyről Robert Károly 1324-dik évben oly módon gondoskodott, hogy polgárai bajvívást sem maguk közt nem végezhetnek, sem a bárók, nemesek, vagy bár mely ember ügyében bajvívásra nem ítélhetnek ³⁾. Nagy Lajos korából csak *Kaproncza*, *Kassa* és *Krapina* városok sorolhatók ide. *Kaproncza* 1356. évben sz. kir. város rangjára emeltetvén, az illető szabadalmi levél egyszersemind kijelenti, hogy ha valamely idegen a város polgárát pénzbeli adósság vagy jogsértés végett beperelni akarná, a város bírása előtt megjelenjék, sommi ügy azonban bajvívás által el ne döntessék, hanem akár városbeliekkel, akár idegenekkel folyjon a pör, tanúk és eskütétel által ⁴⁾. A kassaiaknak 1347. évben adott kiváltság szakasztott mása annak, melylyel IV. Béla Pest városának kedvezett. Benne is mon-

¹⁾ Kereselich: Notitiae Praelim. 459 lap. Katona VI. köt. 259 lap. Fejér IV. 2 k. 416 lap. Botka 75, 76 lap. Endlicher 496. 497. lap.

²⁾ Endlicher: Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana 552 lap.

³⁾ Fejér VIII. 2 k. 490. 491 lap.

⁴⁾ Fejér IX. 2 k. 495 lap.

datik, hogy a kassaiak bajvívásra ne ítéltessenek, hanem a büntény minősége szerint, tisztázási eskünek vessék alá magukat (purgationem exhibeat congruentem). ¹⁾ *Krapina* lakosainak ugyanez évben adott szabadságlevelében Nagy Lajos egyszerűen csak annyit mond, miszerint: duellum inter ipsos adiudicari et fieri non possit ²⁾, = Bajvívási ítéletnek, vagy bajviadalnak köztük helye nem lehet.

Könnyen lehetne valaki hajlandó, ezen kiváltságokat kétes becsüeknek tartani. De a mily hasonló, és rokonvónak a kiváltság illető pontozatai, és szövege, épen oly különbözők a nézetek azon indokok tekintetében, melyek ezt sugalmazták. Részemről nem oszthatom Botka Tivadar azon véleményét, mintha a polgárság földművelés és mesterségüzés által elpuhulván, különösen arra törekedett volna, miszerint magát a bajvívások elfogadásának köteleessége ellen biztosítsa. Ha ezen nézet állana, ugy IV. Béla — kitől a felmentési kiváltságok nagyobb része ered — más részt a zsidókat fel nem ruházhatta volna azon joggal, miszerint bizonyos esetekben, nevezetesen, hogy ha zsidó titkon megöletett, és így tanubizonyoságnak helye nem lehetett, rokonai azonban szorgos nyomozás után bizonyos egyéniség ellen gyanuval viseltettek, párviadalt vívhassanak azon egyénnel, ki ellen gyanu forog fenn ³⁾. Pedig tudjuk, hogy a zsidók mindenkoron a béke foglalatosságaihoz szitottak, és IV. Bélának is ezen jogadomány által a kereskedést terjeszteni volt messzelátó szándéka ⁴⁾.

Nem magyarázható a harezias szellem hanyatlására bizonyosan azon körülmény sem, hogy IV. Béla. 1243. évben a szepesi nemesek, avagy lándzsásoknak adott szabadságlevelében, azokat azzal tünteti ki, hogy ha valakire közülök bajvívási ítélet mondatnék ki, ezen bajvívás csak a király jelen-

¹⁾ Fejér IX. 1 k. 468 lap.

²⁾ Kukuljevics Iván: Jura regni Croatiae, 1 k. 113 lap.

³⁾ Botka: De dnollis 76 lap. Endlicher: Monum. Arpad. 476 lap.

⁴⁾ Béla király kiváltság levele 1251. évben erre nézve így szól:

Item si fuerit Judeus clam interomtus, ut per testimonium constare non possit amicis suis, quis eum interemerit, si prius per inquisitionem factam

létében mehessen végbe ¹⁾, és ezen kiváltságot Robert Károly, II. Ulászló, I. Ferdinand és mások is erősítették meg.

Alig szükséges még a Lipcse melletti Besztercebánya szász lakosaira, tehát oly honfiakra, kik úgy látszik, a kiváltságolt városok lakosaival ugyanegy osztályhoz, sokszor ugyanegy népfajhoz tartoztak, hivatkozni. Besztercebánya említett lakosai 1255. évben azt a szabadalmat nyerik IV. Bélától, hogy midőn valaki saját keblükből, vagy olyan, ki nemzetük tagja és szabadságaik részese, bajvívásra ítéltetik, akkor a vívás kerek paizsszal és karddal történjék, *miként ez a szászok szokása*; ha pedig idegennel kellene vívni, a vívás módját a király határozza meg ²⁾.

Véleményem szerint ezen kiváltságolás a bajvívás alól nem egyéb, mint ellentőrekvés oly nemzeti szokás ellen, melyet épen a kor harcziás szelleme növelt, terjesztett és erősített. Ha a külföld kronikáit átvizsgáljuk, tapasztalni fogjuk, hogy a kiváltságolás ott sokkal korábban vette kezdetét, mint hazánkban, és aligha különösen a polgári osztályra szorított, mint nálunk. Ezen ellentőrekvés a pápák, conciliumok, főpapok folytonos kikelésében a bajvívások nagy szereplése, kedveltsége, és döntő befolyása ellen lelheti magyarázatát; és királyaink az eltörlést sürgető pártok, és a nemzet harcziás szelleme közé állítva, mely az intézményt megtartani kívánta, alig tehettek jobbat, mint épen a városokban ritkítani a bajvívások példáit.

Külföldön mint érintém, már igen korán találkoznak oly rendszabályokkal, melyek egyes osztályokat és városokat a bajvívás kötelezettsége alól majd feltételesen, majd megszorítás nélkül felmentenek. A freiburgi Stadtrecht már 1120. évben (43. fejezet) azt rendeli, hogy idegen egy városbelivel csak akkor vívhasson bajt, ha ezt a városbeli önként akarná ³⁾.

aliquem suspectum repererit, et justus ac probabiles suspicionis causas ostenderit; hujusmodi negocium duello volumus terminare. (Fejér IV. 2 k. 111 lap. Endlicher 475. 476.)

¹⁾ Wagner: *Analecta Scepusii* I. 103 lap. Endlicher 461 lap.

²⁾ Fejér IV. 2 k. 297 lap. Botka: *De duellis* 76 lap. Endlicher 490 lap.

³⁾ Zöpfl: *Deutsche Rechtsgeschichte* 958 lap.

Teljesen felmentette 1127. évben Vilmos flandriai gróf Sz. Audomar lakosait, Fülöp Ágoston francia király pedig 1187-ben Tournay (Doornick a Schelde mellett) várost ezen istenítéletek alól. Egy közelebb meg nem határozott időben Ince pápa a saint-dénys-i monostor szerzeteseit Franciaországban feloldja a bajvívások elfogadásától, a mi már csak azért is figyelmet érdemel, mert azt mutatja, hogy az iparos foglalkozás, mesterségüzés, és polgári hivatás a bajvívások alóli felmentéssel semmi okozatos kapcsolatban nem állt.

Mellőzvéen az Eduard angol király által több, noha nem első rendű városnak osztogatott felmentéseket, és a gelderni, pictaviai, arverni grófok hasonló szellemben kiadott rendeleteit, figyelembe kell más részről venni, hogy a német császárok egyes városokat vagy kerületeket mint például sváb Halle, Würzburg, Anspach várost, a nürnbergi várgrófságot, a frankoniai tartományi törvényszéket saját bajvívási törvényszékek felállítására feljogosíták, és azokat gyakran napjainkig az enyészettől megőrzött vívási szabályokkal elláták, melyek a legbecesebb források egyikét képezik ezen jellemzőes törvénykezési eljárás ismeretére. De noha Nürnbergben bajvívási törvényszék létezett, II. Frigyes az ezen városnak adott kiváltságlevele mégis azt rendeli, hogy az egész római birodalomban senki se szólíthasson valaki bajvívásra egy nürnbergi polgárt ¹⁾. A fennevezett Hallét a nemesség által ott gyakran vívott bajviadalmi tették híressé. Ugy látszik, hogy Basel városát is ezen intézmény tette kitünőbbé.

Felmentést a bajvívás alól nyertek a bécsi polgárok, de II. Frigyes 1237. szabadalma szerint csak azon esetben, „si septima manu honestarum personarum expurgare se possint.“ ²⁾ Szintén ő Regensburg, Habsburgi Rudolf Frankfurt, Bajor Lajos 1332. évben Dortmund, IV. Károly császár 1355. évben Worms várost ruházta föl oly kiváltsággal, hogy baj-

¹⁾ Nemo aliquem civem loci illius duello impetere debet in toto imperio Romano.

²⁾ Rendesen a fél hat eskütárrsal esküdött büntető dolgokban hasonló ranguk ellen. Erről azt mondák „jurare eum sexta vel septima manu“, már a miként az esküvő fő félnek kezét oda olvasták vagy nem.

vívást elfogadni nem tartoznak ¹⁾). Ide tartozik még a Tauber folyó melletti Rottenburg város, Friedberg, és Tremonia, a mai Westphaliában.

Midőn e tárgyban a német császárság legtekintélyesebb városai említetnek, önkéntelenül azt kérdezzük, vajjon Magyarországon miért nem mentettek fel a bányavárosok lakói, miért nem a szepesi és erdélyi szász városok, miért nem Kolozsvár, Pozsony, Mozsony, Győr, Sopron, Pécs, Székesfehérvár, Komárom, Veszprém, Szathmár, Esztergom és más honi városaink, melyek az első századokban az ipar és kereskedés nagy tényezői valának? A helyes magyarázat valószínűleg csak az lesz, hogy a bajvivási mentességet nem az ipar fejlődésével járó elpubulás követelte, melyet még a mai korban is alig lehetne megengedni, hanem az előadott okokon kívül inkább az illetékességi törekvés, mely gondoskodott, ne hogy valamely polgár idegen törvényszék elé idézethessék. Azért nyerhették bajvivási mentességet nem csak helységek, melyeknek a forgalmi érdekekben semmi jelentőségük nincs, hanem még szerzetesek is. Azért a városi intézményekkel és szokásokkal összeférőnek találtatott, hogy valamely városi polgárok saját maguk közt előfordult ügyekben bajviváshoz folyamodhattak ugyan, de ezen perdőntésütra idegennel nem léptek, és kihívásukat — melynek tán más forum előtt kellett volna megfelelni; — el nem fogadják.

¹⁾ Schlichtegroll : Gerichtliche Zweikämpfe 6 lap.

VII.

A PAPSÁG ÁLLÁSA A BAJVIVÁS INTÉZMÉNYÉBEN.

Az ordaliák történetforrásainak tanulmányozásával két dolog az, mi némi meglepetést okoz. Egyik az, hogy midőn az ordaliák pogány eredetét kétségbe vonni nem lehetett, még is a keresztény papság azok eltörlésére nem tett mindent, a mit a pogány emlékek más nemei iránt viselt háborúja után várni kellett volna. Töredékes, egyoldalú, össze nem hangzó ezen hatalmas osztály fellépése az ordaliák ellen, holott Magyarországon a keresztény térítő a magyar ősvallást oly vakbuzgósággal siettek kiirtani, hogy ma nemzeti művelődésünk történetének pótolhatlan kárára, minden gondolkodó hazafi nagy fájalmára és nemzeti ereklyéink teljes pusztulását tapasztaljuk.

A másik az, hogy a keresztény papok az ordaliák különféle nemeinek alkalmazásában, különösen a tüzes vas és forró víz próbájánál szerepeltek, csak a bajvívás elrendezésében nem, noha ez is csak oly hivatkozás volt isten közvetlen ítéletére, mint a többiek. A bajvívás tisztán polgári jellemű igazságszolgáltatás volt, és az egyházi hatóságok vagy személyek befolyását teljesen kirekosztá, felkapni soha nem engedé.

Nem szenved kétséget, hogy a papság az ordaliák azon nemei iránt, melyek csodatevést látszottak előidézni, nagyobb hajlammal viseltettek, mint a bajvívások iránt. És ez természetes is, mert vajjon miként járulhattak volna hozzá, hogy azon bajvivó, ki az ő kegyüket megnyerni tudta, a küzdőterén csakugyan diadalmaskodjék is. A fegyverek áldása avagy megbüvölése nem mutatkozott volna biztos eszköznek a papi

rejtélyes hatalom igazolására. De bezzeg másként állt a dolog a tüzesvas próbájánál, mely azon hiedelemre lőn fektetve, hogy a tűz az ártatlanokat, miként a három fiut a tüzes kemencében nem sérti, és hogy hasonlóan a tiszta hullám (a folyó) büntevőt magába nem fogad. ¹⁾ Hiába, hogy már Nagy Gergely pápa (603.) az ordaliák ezen nemét eltiltá, a hierarchia nem hagyta el a tért, melyet vele nyert, és már a Triburban 895-ben tartott zsinat a tüzes vas próbáját mint utolsó bizonyítékot rendelé meg a laikusok számára. Dániában Sueno Tiufskog király (uralkodott 980—1015 ig), Harald Blaataud fia, nemcsak magát és családját megkereszteltette, hanem országában hatalmas terjesztője lőn a kereszténységnek. A dán nemzet igen nehezen állt reá ezen nagy fordulatra, és a főtérítő Poppo, később püspök, gyakran tapasztalhatta, mennyire szítanak a dánok pogány és vallásukhoz, és mily gyakran prédikál siket füleknök. Poppo azonban tudott meríteni állása előnyeiből, és fortélyos ismeretei forrásából. Egyszer azt kérdé hallgatóitól, kiket egy révvárosban maga körül gyűjtött, vajjon fogják-e követni tanácsát, ha tüzes vasat vevén kezébe, arról győződnek meg, hogy keze sértetlen maradt. A dánok beleegyeztek. Poppo erre tüzesített vas bádogot hozatott elő, mely keztyű formára volt idomítva, kezét beledugta, és így körülhordván azt hallgatói tömegében, végre a keztyűt a fejedelem lábainál ledobta. Ezen csudát látván a dánok, lelkeik ingadoztak, és megadák magukat. De e fordulat rögtöni következménye volt, hogy a bajvívás éppen náluk tán legősibb intézményét eltörlék, elhatározván, hogy a legtöbb viszály ezentúl a tüzesvas próbája által döntessék el, helyesebbnek itélvén — mondja Saxo Grammaticus — hogy a viszályok megvizsgálása isten ítéletére, mint emberi czivódásra bizassék ²⁾. És Poppo ezen sikerét a bajvívás hátrányára azon Harald utódja alatt nyerte, ki oly törvényt hozott, hogy Joms-

¹⁾ Grimm Jakob: Rechtsalterthümer azt mondja, hogy a tiszta folyóvíz gonosztevőt be nem vesz. Ezzel egyezőleg a morva földműves még ma is hiszi, hogy a víz az öngyilkos hulláját harmadnapra bizonyosan kivetí, mert a víz őt nem tűri. A hideg víz lithurgiájánál is azon szavak mondattak: aqua te non suscipiat, — a víz téged be ne vegyen.

²⁾ Saxo Grammaticus 171 lap. és Arpe: Themas Cimbrica 129 lap.

burg polgárává csak az válhatik, kit a jomsburgiak társaságukba fogadni akarnak, és ki *bajvívást soha vissza nem utasított* ¹⁾. Valóban feltűnő, hogy itt a bajvívás szokása istenítéleti jellemétől mintegy megfosztatik, és ez a tüzes vas próbájára ruháztatik át, amaz emberi intézménynek, ez pedig kiválólag oly jelenségnek feltüntetvén, mely által az Isten bírói akaratát kinyilatkoztatja.

Az ordalia nem egyes ember, egyes törvényhozó találománya, mert bár mennyire nyomozzuk a kérdést, csak azon eredetre jutunk, hogy a minden népeknél elterjedt bizonyos homályos sejtélem, miszerint egy magasabb lény ítéli meg az emberek tetteit, fejlesztette századok során az ordaliákat. Ezeknek formáját nagyon pogánynak, nagyon sziszatetszőnek találhatta a keresztény papság, de mind a mellett a benne rejlő eszmét elfogadta, — maga részéről csak két új ordaliát sorolt hozzá, t. i. a feszület és az urvacora próbáját.

A római curia a IX. században ismételve az ordaliákat általában eltiltá, különösen V. István pápa ²⁾ egy Humbert (mások szerint Lambert) mainzi püspökhöz intézett levelében kikel a tűzpróba a templomokban tartása ellen ³⁾. Mind a mellett az ordaliák a tartományi zsinatokban törvényesen meghagyattak, a papság pártjukat fogta, ápolta, támogatta azokat, mint a sokféle szertartások ezt mutatják, terjesztésüket elősegítették, és ujdón térített népek közé elhozták. Historiai bi-

¹⁾ Wagner Dániel, Guthrie és Grey 58. kötetében 190, 191. lap.

²⁾ Pápa lett 885. évben és uralkodott 6 évig. A kihez V. István pápa eme tilalmat intézte, nem lehetett más, mint azon mainzi érsek, ki miután 26 évig tartá elfoglalva székét, 890. évben meghalt, és kit a catalogus Zwentensis Liutbraht, a catalogus Erfurtensis Liutbertus, a catalogus Moguntinus Liutberdus néven említ. (Monumenta Moguntina. Edidit Philippus Jaffé. Berolini 1866. 2—3 lap.)

³⁾ Corpus juris canonici, causa 2. quest. 5 canon 20. — II. Sylvester pápa is, Sz. István kortársa, Lambert mainzi püspöknek válaszol azon állításra, mintha a tüzes vas ordaliáját a szent atyák irományaiból lehetne igazolni: Ferri caudentis, vel aquae ferventis examinatione confessionem extorqueri a quolibet sacri non censuerunt Canones: et quod sanctorum patrum documento sancitum non est superstitiosa adinventio non est praesumendum. Eltiltá a tüzes vas próbáját III. Honorius pápa is 1225. évben.

zonyítványokból a szlávokra nézve ez közösen elismert ténynyé vált, a többi népekre nézve is legalább nagyon valószínűvé lett ¹⁾). Ezért a liflandiak is, midőn a kereszténységre tértek, panaszt tettek II. Honorius pápánál a templáriusok ellen, mint a kik az istenítéleteket hozzájuk erőszakkal bevitették. És itt, noha a templáriusokról minden vitéz hajlamot fel lehet tenni, bizonyosan nem a bajviadalokat értették a liflandiak, hanem az istenítéletek egyéb nemeit ²⁾).

Franciaországban az egyház gyakran folyamodott az ordaliákhoz, de nem a bajvíváshoz, melyet már elvből sem ismerhetett el. Egy 1056. évi példa így szól: Paratus Abbas Theodoricus St. Albini Andegav. contra Haimericum Roarsensium vicecomitem aut calidi ferri iudicio secundum legem *Monachorum*, per suam hominem probare (tehát miként nálunk, a tűzpróba is helyettesítést türt!) aut cum scuto et baculo secundum legem *saecularium defendere* ³⁾). Itt bizonyosan érdekes, hogy a pápai tilalmak daczára a tűzpróba szerzetesi törvénynek mondatik, a bajvívás ellenében, mint világinak. Számosak azon példák, hogy a francia egyház az ordaliákat bizonyítéki eljárásnak elismerte, de ellene nem tehetett, hogy a papság hűbéri kérdésekben magát a világi bajvívás eldöntésének alá ne vesse; — zárda, apátság és püspök ellenmondás nélkül viadort állított ki, ha világi és egyházi személy közt pör támadt, és a bíró az ügy eldöntését bajviadalra utasítá. A hanyatlás ezen szokásból sem maradt ki, de a vonaglás soká huzódott. Kilencz század hőmpölygött le, mióta Nagy Gergely a tizes vas próbáját megtiltá, már egy szellemi tavasz előhírnökei mutatkoztak, midőn 1498-ban a híres domkos szerzetes Savanarola Jeromos pörében újra felmerül

¹⁾ Ersch és Gruber encyclopädiája.

²⁾ Ha itt a liflandiak a bajvívások ellen folyamodtak volna a pápához, esorbát szenvedné az előbbi fejezetben előforduló állításom, hogy városok a maguk üsztönéből soha sem kértek felmentési kiváltságot a bajvívások ellen. De vajjon lehet-e, kivált a XII. században a városi élet oly kifejtődését feltenni Liflandiában, hogy ez — például elpuhult erkölcsök miatt, — a bajvívási intézményt nem türhette volna?

³⁾ Stein: Geschichte des franz. Strafrechtes 314 lap.

azon kívánat, hogy pusztá ingben sértetlenül tűzön keresztül-menvén, állja ki a tűz próbáját.

Magyarországban ugy látszik, a tűz- és vízpróba már Sz. István idejében divatozott, Szalay László véleménye szerint ¹⁾). Bizonyosabb azonban, hogy közvetlenül ezen király kormánya után terjedett el. Törvényes emléke van Sz. László ugynevezett III. végzeményében, nevezetesen annak első fejezetében, mely szerint az örök kapitányai ²⁾ a tolvajokat tíztíz embernyi csapatokba oszták, ezek közül egy a többi tíz helyett a tizes vasat megmarkolta; s ha ezt magasértés nélkül tette, a többi kilencz is felmentetett. Büdinger Miksa azonban megmutatá, hogy ezen végzemény 1064. évre teendő, és hogy valószínűleg Pécsen hozatott Salamon királynak ott végbement koronázása alkalmával ³⁾). Kálmán király felvilá-

¹⁾ Szalay: Magyarország története I. k. 119 lap.

²⁾ Sehogy sem tudom meggyőződésemmé tenni Hunfalvy Pál érdemes nyelvbuvárunk azon állítását, hogy a Sz. Lászlónak itt tárgyalt törvényében említett *Eerü* rabszolgák lettek volna, hogy az *örök* egyes számbeli alak lenne, és hogy ezen *ör* szó a finn *örja* szónak megfeleljön, mely rab, szolgát jelent. A törvény szavai szerint rendeltek, ut nunciis Regis per omnes civitates dirigatur, qui congregat Centuriones et Decuriones eorum, qui vulgo *Eerü* vocantur, cum omnibus sibi commissis et praecipiat eis: Ut si quem furti culpabilem sciunt, ostendant. Alább: Quosque nominant *Eerü*, illi patiantur sub decenario numero — azaz, tűzpróbára bocsátassanak. Nem lehet féltre ismerni, hogy a törvény olyan valamit bír az örökre, a mit a jogtalan rabszolgáktól nem követeltek volna. A törvény 2-ik fejezetében előforduló tétel: apud quemcumque aliqui civium, vel illorum, qui dicuntur *Ewrek*, vel servi detinentur — nem azt akarja mondani, hogy az örök és servi szavak ugyanazt jelentik, mert akkor a *cives* szót is egy jelentésűnek kellene tartani a *servi* szóval, a „vol” szókapcsolat *cives* re is lévén vonatkozható. Egyébaránt az okmányok az *ör* szónak kétségtelen magyarázatát adják. Mintha csak Sz. László állítólagos III. decretumára akarna emlékeztetni, mondja egy 1327. évi oklevél: „Capitane um ipsorum speculatum quem scilicet vulgariter *Eor* nagysagh dicunt.” Még korábban mondja V. István 1272. év alatt: „terram speculatorum nostrorum, *Eer* vulgariter dictorum.” IV. Béla pedig 1246. évben: „instodes exercituum eorumdem, qui vulgo *Eer* dicuntur.” Ezen utóbbi örök II. András alatt Palástinában a saracénok ellen hadakoztak, és így, mint fegyveres népről senki sem fogja állithatni, hogy rabszolgák lettek volna.

³⁾ Büdinger: Ein Buch ungarischer Geschichte, 19. 20 lap. Hunfalvy Pál (Nyelvt. közlem. V. köt. 268 l.) elismeri ugyan, hogy ezen tör-

gosodott szelleme már nem tudott azokkal megbarátkozni, azért legalább kevesbitésükre törekedett. Ez volt oka, hogy a tűzpróbát csak a püspöki székesegyházakban, káptalani templomokban, valamint a pozsonyi ¹⁾ és nyitrai nagyprépostságokban engedte meg. Az ő idejében a magyar papság nem foglalt ellenzéki állást az ordaliák dolgában, mert az 1094 körül Esztergomban tartott zsinat csak annyit rendel: „Hogy a tüzes vas próbája Quadragesima vasárnapján, úgy miként más napokon, élethalálra szóló ügyeket kivéve, kiszolgáltatathatik, hogy azt megfogja és a kitűzött helyre hordja ²⁾. A mily bizonytalan a tűzpróba keletkezése hazánkban, olyan annak elenyészete is, és gyanítani lehet, hogy ezen ordalia, mely a szomszéd Csehországban 1364. évben a bárók csak legnagyobb ellenzése és visszatetszése mellett töröltetett el, és Fleury szerint Ausztriában még 1485. évben is gyakorlatban volt, hazánkban, ha továbbig nem, a XIII. század végeig még divatozott, a nélkül, hogy a papság feltétlenül kárhoz-

vény Sz. Lászlónak nem harmadik törvénye lehet, de mégis Sz. Lászlónak tulajdonítja, és pedig annak első decretumának korrendben. Sz. László 1077. kezdvén uralkodni, Hunfaly lényegesen eltér Bűdingertől.

¹⁾ Egy kétes hitelű hagyomány a pozsonyi főegyház Szent-Anna kápolnáját ordalia-kápolnának nevezi, és azt akarja tudni, hogy ez az a hely, a hol egykor az ordaliái törvényszékek, a tűz- és forró víz próbája tartatott. Ezen hagyomány hihetőleg Kálmán fenebbi törvényében lelto eredetét, és arra vezethető, hogy a prépostságra néző, elrekesztett, és romladozó mellékkápolnában kerestetett az ordaliák színhelye. Alig szükség megjegyezni, hogy tényleges adatokat ezen hagyomány igazolására hiába keresünk. Ha a hagyománynak alapja volna, ezen állítás legfeljebb egy régibb kápolnáról lenne elfogadható, a melyek helyén a mostani gótizálású kápolna valószínűleg a XV. század első felében épült; okmányilag ugyanis bizonyos, hogy a mostani kápolnát csak 1452. évben szentelte be Gergely milkovi püspök. Éppen oly formán áll a mostani főegyház (a Dom) azon ősrégi templom helyén, mely tán még a magyarok bejövetele előtt, vagy az első magyar királyok alatt épült. (Lásd Ipolyi ezikkét ezen folyó iratban: Mittheilungen der Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale, 1857 év, I. 187 lap.)

²⁾ Péterfy Károly: Saera Concilia Ecclesiae Romano Catholicae in regno Hungariae, I. köt. 60 lap. szerint: Ut iudicium ferri in Quadragesima, sicut in aliis diebus, excepta causa effusionis sanguinis, detur, ut accipiat, et in designato loco ponat.

tatta volna valaha. Fessler védelmezni törekszik a magyar papságot azon kapcsolat ellen, melyben ezen ordaliához állt, és tökéletesen valószínűtlennek találja, hogy a magyar püspökök és prépostok a XIII. század második fele után templomaikban még a tűz és víz próbáját megengedték volna, és ha ilyen ordalia később elő is fordult, ezt szerinte legfeljebb a babonáság üzhette rejtett helyeken. Minthogy továbbá a nagyváradi regestrumban előszámlált ordaliái esetek csak 1235-ig említetnek, ezentul pedig Vincze, Wladimir és Imre jogtudós férfiak ültek a nagyváradi püspöki széken, alapos bizonyítványok nélkül nem hiheti, hogy ezek ilyen babonás visszaélést türtek volna ¹⁾. Dicséretére válik Fesslernek ezen törekvése, de ez először felesleges, mert senkinek sincs szándokában a magyar papságot nagyobb részvétellel ez ordaliákban terhelni, mint a világ bár mely országának papságát, de azt sem lehet mondani, hogy a kor általános irányának szembe-tűnőleg ellentállt; másodszor pedig Fessler nézete csak okoskodáson alapszik, melyet már maga a budai zsinat végzése megezföl. Ezen, 1279. évben tartott zsinaton a papság nem törle el a tüzes vas és forró víz próbáját, miként ezt Szalay Lászlónk állítja ²⁾, hanem csak a clerushoz fordul tilalmával, mely szerint az említett ordaliákban semminemű áldás vagy beszentelés szertartását végezzen, mert ha az ilyen próba következménye halál, vagy tagesonkítás találna lenni, a papság ki nem kerülhetné a rendetlen viselet vádját ³⁾. Ismerte Fessler Kitionich azon állítását, hogy Magyarországon a tüzes vas és forró víz próbája 1310. esztendeig volt szokásban ⁴⁾, de róla érdemileg nem nyilatkozott azon okból, mert a munka kezénél nem lévén, az idézett állítás bizonyítványát meg nem vizsgálhatta. Kitionich czipőiben állanak Bél Mátyás ⁵⁾, Win-

¹⁾ Fessler: d. Ungern III. köt. 677. 678 lap.

²⁾ Szalay László: Magyarország története II, köt. 171 lap.

³⁾ Péterfy: Saera concilia I. köt. 108 lap. Endlicher: Monumenta Arpadiana 569 lap.

⁴⁾ Kitionich: Directio Methodica processus iudiciarii Regni Hungariae Cap. I. quaest. 9. §. 5.

⁵⁾ Bél: Adparatus ad historiam Hungariae, a váradi regestrum bevezetésében.

disch Ferencz ¹⁾, Pray György ²⁾, az újabbak közül Szilágyi Sándor ³⁾ és többen. Lehet-e azonban azon pusztá állításnak, hogy a tűzes vas próbája 969. évtől, mint Sz. István születésétől, egész 1309. esztendőig divatozott, melyben Robert Károly koronáztatott, elég hitelt adni? hisz Kitonich maga idézett munkája egy másik helyén (t. i. az 5. fejezet 35. lapon) állítja, hogy a tűzes vas és forró víz próbája el nem töröltetett ugyan, hanem az ő korában használatba nem jő többé ⁴⁾, mert Robert Károly mint igaz keresztény ezen babonáságot megszüntetni akarván, más — a francia szokáson alapuló törvénykezési módot hozott be.

Robert Károly ezen intézkedéséről Verbőczy István írja. ⁵⁾ „Állítják, hogy ezen törvénykezési eljárás, és a perlekedési mód, melyet ma az ügyek megkezdésében, folytatásában, és befejezésében követni szoktunk, Károly király uralkodása alatt, általa Franciaország széleitől hozatott hazánkba;“ mihez a magyar törvénytár commentatora egyezőleg Kitonichal megjegyzi, hogy Robert Károly ezen új törvénykezést a tűzes vas és forró víz próbájának megszüntetésére hozta be ⁶⁾. Verbőczy idézett soraiból is csak annyit lehet kivenni hogy Károly király az igazságszolgáltatási eljárásban, törvénykezés módjában tetemes változásokat, és újításokat tett, de nem egyszersmind azon indokot is, mintha ez által az ordaliákat el akarta volna törölni.

Általában, nagyon haboznak az írók annak meghatározásában, hogy meddig tartott hazánkban a tűzes vas próbája. Meglehet — mondja Torkos — hogy Kitonich számítása szerint 340 évig divatozott, de meg lehet, hogy ezen törvénykezési szokás 290 évi időközött meg nem haladott, hogy t. i. csak azon gyzáskorszakig tartott, a midőn a tatárok egész hazánkat puszt-

¹⁾ Windisch: Ung. Magazin I. k. 218 lap.

²⁾ Pray: Historia Regum Hung. II. 56 lap.

³⁾ Új Magyar Múzeum 1855. I. 439 lap.

⁴⁾ Hae duae non sunt quidem sublata, sed tamen neque usitata iam habentur, videlicet iudicium candentis ferri et ferventis aquae.

⁵⁾ Tripartitum opus Pars II. Tit. 6.

⁶⁾ Virág Benedek szerint R. Károly törvénykezési reformjának következtetése lett volna, hogy az esküvések Sz. László koporsójánál megszüntek. (Magyar Századok. 3-ik kiadás, III. k. 103 lap.)

títván, 1240-ben a nagyvárad templomot is feldúlták, a melyhez a pörös felek utasítva voltak, isten ítéletét veendő, és hogy e templom alapostól feldulatván, az ordaliák itt gyakorlott neme is elenyészett. ¹⁾ De ezen nézet meg nem állhat, mert ha Windisch azon nyilatkozatának, hogy 969 és 1309 közt, — tehát 1235. év után is — gyakori tűzpróba esetek előfordultak, nem nagy súlyt is akarok tulajdonítani, de figyelembe kell még is venni a budai zsinatnak már idézett 1279. évi végzeményét, melynek ily feltevés mellett semmi értelme nem volna. Hogy Torkos magával tisztában nem volt, kiteszik Robert Károlyra vonatkozó azon nyilatkozatából, hogy ő ezen két ordaliát „terminis circumscripsit arctioribus“ — a mi bizonyosan nem azt jelenti, hogy eltörlé. Egy másik helyen hajlandó hinni, miszerint még Albert király kora sem volt ment az ordaliák ezen nemétől. Közelebb meg nem jelölt történelmi töredékekből Albert utáni korból ezen törvénykezési próba éppen nem homályos romjaira ismert, sőt némely tudós véleménye — szerinte — oda terjed ki, hogy a tűzes vas próbája ritka gyakorlatban volt ugyan, de mégis Mátyás király koráig tartott, ki azt végre legalább közvetve eltörlé, többször idézett VI. Decretumának 18-ik cikkével.

Ezen összevetés kissé sajtóságos, sőt merész. Az 1486. törvény szövege oly kirekesztőleg a bajvívás természetét tünteti elő, hogy hozzá más magyarázat éppenséggel nem fér. „Mínthogy a bajvívások alkalmával egyik és másik részről sok csalárdság követhető el, — ritkán t. i. azok, kiket a vívás ítélete illet, személyesen küzdenek, hanem viadort fogadnak, kik néha ajándékkal, kedvezéssel és ígérettel megvesztegettetnek, és az által a rájuk bizott ügyet, noha ez igazságos, elbukni hagyják“ — hogyan lehet ezen bevezetésből a tűzpróba közvetett eltörlésére következtetni? nem tudom. Mások synecdochice veszik az egész cikket, állítván, hogy ha itt az ordaliái nem, és osztály eltörlötetett, ez a fajjal is történt. A bajvívásoknál sokkal kevesebb csalárdság tehető föl, mint

¹⁾ Torkos József névtelenül kiadott munkája: Dissertatio politico-antiquaria de ferri candentis ordalio... aervo medio apud Hungaros... usitato. Articulo XI, § 134—137. E könyv nyomtatott Győrött 1747. Streibig J. Gergelynél.

a tűzpróbánál, nem lehet tehát kétség — mondják, — hogy az utóbbi is a törvénykezésnél eltöröltetett, midőn a bajvívás elleni törvényt hozatott.

Ennyi felesleges combinatio pazaroltatott e kérdésre. Nézetem az, hogy a tűzpróbák bizonyosan nem maradtak Mátyás koráig használatban, és ő — ha idejében ezen szokás bármily kis nyoma fenmaradt volna, — hallgatással alig melleszi akkor, midőn a józan ész ellen sokkal kevésbé vétő bajvívásokra oly kemény anathematát mondott. Szegedi helyesen állítja, hogy a tűzpróbák soha világosan el nem töröltettek hazai törvény által, — én még azt tennem hozzá, hogy irodalmunk jelen segédforrásai mellett még azon reformot, azon szellemi változást a nemzet életében sem jelölhetnök ki biztosan, mely ezen ordaliák rögtöni súlyedését vonta magával.

Ipolyi Arnoldnak oly örömet mindig lesett bizonyítékai szerint, az istenítélet és istenbíráóságok végrehajtója közönségesen mindenütt a pap volt. Szerinte a Kádár egy ős hún-magyar papbírói hivatal; a Kádár volt a vezérektől külön választott bírói hivatal, ki törvényt mondott a bűnösökre, isten és a nép nevében, kárhozatát kardhalál s a nemzet köréből kizáró szolgaság átka követé. A népvezérek csatázással, a hadak kormányával valának elfoglalva, a papokat illeté a törvénylátás, a fegyelem fenntartása, — ezt állítja Tacitus a germánokról, ez így volt nálunk is. „Míg a hadak különös vezérekkel bírnak, addig a kádár az egész sereg felett bíraskodik, — nem is a vezérek, de ő ítél és büntet, és pedig szintén isten nevében.“ E bírói hivatal fen volt a magyaroknál Géza herceg koráig. Ipolyi ezen tárgy fejtegetésében arra is utal, hogy a kárhozat vallási és polgári büntetés eszméjét foglalja magában, és hogy e szó a kádár, avagy a Konstantin császár által megörzött Kárkán névvel is tartandó össze, és a kárhozatot kimondó papbírói hivatal ős hunmagyar nevével áll kapcsolatban ¹⁾.

De másként, mint a magyarok pogány korában, állt a dolog mióta a nemzet a keresztény hitre tért ²⁾; ha akkor az

¹⁾ Ipolyi: Magyar Mythologia 338. 466. 467 lap.

²⁾ Jerney a „Sárbás“ bírói ezímet, mely a Szent Lászlónak tulajdonított 1092 évi III. Decretum 2-ik fejezetében előfordul, hibás írásnak

istenbíráóságnak végrehajtója mindenütt a pap volt, most félre nem lehetett ugyan ismerni, hogy a keletről hozott igazságszolgáltatási módszer némi rokonsága fogékonyabbá tette a magyar nemzetet az ordaliák elfogadására európai értelemben is, de a keresztény papság azokban soha nem szerepelt bíróként, miért is soha fel nem hagyott befolyása más alakot öltött. A tűzes vas és forróviz próbájánál ezen befolyás döntő volt, mind a mellett ezt közelebb meghatározni, felderíteni nem lehetett, és a kor sűrű hiedelme által vala fődve. A feleket különben a világi törvényszék idézte sorompói elé, a világi bíró mondá ki az ítéletet azokra.

A tűzes vas és forró viz próbájánál a viszálykodó felek bizonyos mennyiségű díjt tartoztak fizetni a közreműködő papnak, és pedig a szabolcsi zsinat (28-ik fejezete) szerint a vas próbáért két pensát, a forró viz próbájáért egy pensát ¹⁾, nem mintha a közreműködő pap bírónak tekintetett volna, hanem hogy e díj az egyház jövedelméhez járuljon. A vízpróbáért azért járult mérsékeltebb díj, mert a velebánásról *kevésbé ismeretet tételeztek föl, és könnyebb eljárásnak tartott ²⁾*. Ez oly állítás, mely egy kis gondolkodóba ejt. Morvaországban Otto herceg (1189—1191) statutumjai a hideg víz

tekinti, és azt véli, hogy jelentése *kárból* = kárkán (nyelvkincsek.) Mindecsetre észszerűbb mint a Sámbocki féle Sártság (fullicosus) olvasás. De sem az idézett, sem más törvény nem teszi azt oly papbíróvá, mint a fenébi kárkánt, és kádárt. Már Jerney sejt a Constantinus Porphir-ban (10 fejez) előforduló Carehan, és Sz. László törvényében Sarchas szó azonosságát; Hunfalvy Pál nem kételkedik benne, hogy Sarchas helyett Carehas irandó. A Constantinus féle gylas és karchas bírói tisztet jelent, Sz. László is bírói intézkedést biz a karchasra, mind a mellett a karchas szót nem értjük. (v. ö. Nyelvtudományi közlemények V. köt. 269—271 lap.) Fessler történetének új kiadója Klein Ernő azon törvényszéki személyeket, kik Béla és András alatt az örök és uzbogok névjegyzékét felvették Sarczosoknak, nevezi a sarch = Schätzung szó szerint; de a sarchas nem Sarczos, és hogy az utóbbi német eredetű szót már akkor használták volna őseink, általában nem hiszem. A Sarchas szó csak egyetlen egyszer fordul elő latin forrásainkban. Vajjon be vannak-e fejezve a kísérletek annak megfejtésére?

¹⁾ Szegedi, Tyrocin Hungar: Canonicius qui testis fuerat, de ferro duas pensas (2 fr 40 den. nostri usitati aeris) de aqua unam pensam accipiebat.

²⁾ Péterfy: Sacra Concilia I. k. 31 lap.

próbájára rendelik, hogy a kire nézve az szerencsésen végződik, a bírónak két, a papnak 14 denárt fizessen ¹⁾.

A tüzes vas próbájának színhelye többnyire a templom vala, és ezen ordalia megtartására néhány templom kiváltságot nyert ²⁾. Ezen intézkedés tehát hasonló volt ahhoz, mely a bajvivásokra bizonyos városokat kijelölt, más részt Kálmán király törvényében találja hasonmását, melylyel a tűzordalia megtartására a püspöki és káptalani templomokat, valamint Nyitra és Pozsony templomát különösen kitűzi. Csak egy esetet tudok, hogy ezen ordalia a templomban, és pedig a budai főegyházban tartatott, különben a nagyvárad regestrum inkább arra utal, hogy ezen ordalia a sírkerteket körülvevő folyosóban ment végbe.

Európa több tartományaiban az a szabály létezett, hogy a tüzes vas próbájára mindig ugyanazon vasat kellett használni, — ezen vas 1 vagy 3 fontos volt, és a püspök által meg volt szentelve. Ha e vas gondatlanságból elveszett, vele a templom is azon jogát elvesztette, hogy ott ordaliai tűzpróba tartassék. Az ebbeli jog vissza volt nyerhető, ha a püspök ismét új szentelt vasat küldött, a miért természetesen hozzá folyamodni kellett. Egy másik szabály szerint se neki sem léphetett a templomba, miután oda az ítéletre szolgáló tüzet bevítették, a papon és az ítéletre menendő egyéneken kívül ³⁾. Mind erről hazai forrásaink hallgatnak, de valószínű, hogy nálunk hasonló eljárás divatozott.

Még ma is a fel nem világosított kérdések közé tartozik, vajjon azok, kik a tüzes vas ordaliáját rendezték, mily szerekkel éltek oly sok századon keresztül, hogy a kit sértetlenül menteni akartak, az mint ártatlan lépett ki a vizsgálatból. Montesquieunek azon magyarázata, hogy oly népnél, mely a fegyvert forgatja, a durva és kérges tenyérbőr a tüzes vastól vagy forró víztől nagy benyomást nem szenvedhetett, hogy az asszonyok is, ha dolgoznak, elég tűzmentes kezekkel bírnak, a hölgyek pedig mindig találnak lovagot, a ki értük

¹⁾ Dudik: Mährens allg. Geschichte IV. köt. 309 lap.

²⁾ Otto József: Geschichte des Zweikampfes 184 lap.

³⁾ Dissertatio politico antiquaria de Ordalio Art V. § 48. 50 lap.

próbára kiáll, — különösege által csak mosolyra kész ¹⁾. Vajjon ezen jeles író, nem akarta-e figyelembe venni, hogy legmagasabb rangú nők is a tűzordaliát személyesen megállták, és hogy például Kunigunde, I. Henrik német császár neje, szüz életét igazolandó, 12 tüzes szántóvason mezitláb ment keresztül? Csuda mind ez nem volt, és ma már senki sem oly naiv, Kitionichehal a fölött bámulni, hogy mégis hány ember került ki ezen judiciumból, a nélkül, hogy tenyerét megégette volna.

A nagyvárad regestrum említ Magyarországról is példákat, hogy nők a tüzes vasat hordták, és így magukat igazolták; de ismeri azon szokást is, hogy a ki ezen ordaliának magát alávetette, annak mihelyest a fücsölekvényen keresztül esett, kezét begöngyöltették, és a göngyöt lepecsételték, harmad napra azt felbontván, megnézték, vajjon a kéz sértetlen maradt-e, és csak azon esetben mondatott ki az illetőnek ártatlansága. Midőn bizonyos Hegun kezét megvizsgálni kellett, a várad kanonokok meg nem akarták ezt nézni, mert a rajta levő pecsét sértését látták (Canonici manum eius non inspexerunt, quia sigillum non sanum invenerunt). Vajjon képzelhető-e, hogy ki a tűz borzasztó hatása ellen eleve nem volt biztosítva, hogy ez a tüzesített vas megmarkolásánál már ne adjon oly jeleit szenvedett sérelmének, miszerint teljesen szükségtelen az eredményt csak három nap múlva megvizsgálni? Ezen eljáráshoz, mely Európa legtöbb országában divott, többféle magyarázat fér, de kiki könnyebben fogja azt megfejtetni, a mit Pachymeres György, Görögországnak a 13. században élt, és a közügyekben szerepelt történetírója e tárgyról írt ²⁾. Szerinte t. i. a ki magát a tűz ordalia által tisztázni akarta, erre háromnapos böjttel és imádsággal készült: az alatt az illető őriztetett is, és vászonnal bekötött keze lepecsételtetett, nehogy azt valaki kenőccsel az égés hatása és érzése ellen erősítse. Elkövetkező az ordalia napja, az illető a templom közepébe lépett, és a kitűzött téren pusztá kézzel fogott vasat háromszor körül hordozá.

¹⁾ Montesquien L'esprit des loix III. köt. 17 fejezet.

²⁾ Pachymeres a byzanti császárság történetében libr. 1. cap. 12. Ezen író élt 1280. év táján Paleolog Mihály és Andronik császárok alatt.

Bámulásunkat kétségkívül felette mérsékelni fogja, ha emlékszünk, hogy már Virgil szól Aeneisében (libro 11.) oly egyénekről, kik Apolló tiszteletére mezitláb jártak élő parázsokon. Theophrastus, Plinius és Varro oly ellenszerek létezését emlegetik, melyek az emberi testet érzéketlenné teszik a tűz fájdalmai, a tárgyakat az elégés ellen. A hazai történetünkben is ismeretes Busbeque Augér török követségének negyedik levelében egy török papról ír, ki egy e czélra hozott kis kályhában vasat tüzesített, és akkor ezt nem csak kezével megfogta, hanem szájában is körülforgatta minden oldalra. Bartholinus szemtanuja volt Nürnbergben oly mesterkélésnek, hogy néhány ember olvasztott ólmot merített kezével, és azt minden sérelem nélkül vele megmosta. Hasonlóan Wepffer János Jakab Blombergben látott oly metallurgokat, kik tüzes vastömegeket lábaikkal talpaltak, sőt az olvasztókemenczéből kitóduló folyékony vasba ujjaikat merítették, és ezen anyagot a szomszéd falra dobták úgy, hogy ezen vas számtalan madár seréthez hasonló apró darabkára szétmállott ¹⁾.

Nem az én feladatom lehet, megvizsgálni azt, vajjon az Albertus Magnus recipéjében javasolt óvszereket használták-e az illetők a tűznek hatástalanú tételére, avagy másfélket; itt elég volt constatálni, hogy noha a pápák, és olykor a zsinatok a tüzes vas ordaliát kárhoztatták, ezek mégis kikeresztőleg vagy kiválólag papi felügyelet alatt mentek végbe, és azért a papság döntő befolyása azokban kétségbevonhatlan. De nem csak ezen, hanem miként maguk az egyháztörténetírók vallják ²⁾, általában minden ordalia az egyház közvetlen felügyelete alatt állott, kivévn a bajvívásokat, melyek egyedül csak a polgári bíró előtt mentek véghez, melyeknél a pap sem fegyverek beszentelése, sem a vívókra áldásadás ³⁾, sem ájtatos előkészületek által nem vett részt, a miért is aztán az ilyen viadalok után semmi díjak nem járultak az egyház szolgáinak.

Ha a vádlott a vádló irányában a maga védelmére ta-

¹⁾ Torkos József: De ferri candentis ordalia.

²⁾ Wetzer és Wette: Kirchenlexicon.

³⁾ Fessler III. k. 678 lap.

núkra hivatkozozott, a vádló ezeket hamis eskütételről vádolta, és bajvívást kívánhatott az ügy eldöntésére. Ezen szokás fentartá magát a tizedik század közepéig, a midőn a ravennai egyházi gyülekezet ¹⁾ azt határozá, hogy minden viszály, mely eddig eskütétellel lön elintézve, ezentul a bajvívás sorsára bocsáttassék, hogy a mindig gyakrabban előforduló hamis eskütételek megszűnjenek. Ezek ugyanazon motívumok, melyek Gundobald burgundi királyt bírták a bajvívások behozatalára. XIII. János pápa még abba is egyezett bele, hogy az egyházat illető pörök bajvívás által döntenek el, és hogy Ottó császár ezen törvényt egész Olaszthonban kihirdesse ²⁾.

Ezen tul azonban a hierarchia fokozatos ellenszenvét találjuk a bajviadalok törvénynyé vált szokása ellen, és hiú törekvését, ennek a hová csak tekintélyük kihat, gátot vetni, sőt azt megszüntetni. Az első nyilatkozatok egyike történt Dingelfind-on Bajorországban, az ott 772. évben I. Adorján pápa alatt tartott concilium alkalmával. A valence-i egyházi gyülekezet 855. évben a bajvívást iniquissimam et detestabilem constitutionem quarundam *secularium legum* nevezi, a hol tehát teljesen érthető azon ellentét oka, mely végett sokkal esinyábban nyilatkozott az egyház, a sokkal csunyább tüzesvas és forró viz ordaliának intézményéről. I. Miklós pápa (858—867) valamelyik canonjában a türelem egy nemével azt rendelé, hogy gondoskodjanak, miszerint a vádlott vádlójával ha akarná, kibékülhessen, mielőtt megvívának egymással; életének utolsó évében azonban (867) határozottabban mondja: *Monomachiam vero in legem non assumimus*, — mert ez eljárást Isten kisértésének tartja ³⁾. A laterani zsinat, mely III. Sándor alatt 1179. tartatott még nagyon kimélőleg különbséget tesz oly clericus közt, ki bajvívásra kihívott, és

¹⁾ Ilyen volt Ravennában 967. és 968-ban a *L'art de verifier les dates* szerint.

²⁾ Téved Gerhard Ephraim: *Tractatio juridica de iudicio duellio* czimű értekezésében, irván, hogy IV. Otto császár XIII. János pápa engedelmével hirdette a fenebbi törvényt, mert IV. Otto császár idejében III. Inceze volt pápa, a ki a bajvívásoknak nem volt pártolója.

³⁾ Péterfy: *Sacra Concilia* I köt. 30 lap. és Ersch és Gruber encyclop.

olyan közt, ki a kihívást csak elfogadá. III. Cölestin pápa 1194. évben megtiltja a papoknak, hogy a bajvívásokban részt vegyenek, vagy hogy viadort rendeljenek maguk helyett; egy a következő évben kiadott decretumban pedig hasonló szellemben intézkedik, hogy a midőn az egyházi javak érdeke fenforog, de más tárgyakban is, a bajvívást ne tűrjék. (C. 1. X. de purgatione vulgari ¹⁾). Ugyan ezt ismétlé III. Incze 1212. évben, de a világiakra nézve az ez évi párisi zsinat még megelégszik, ha a bajvívás legalább szent helyeken, sirkertekben, vagy a püspök jelenlétében nem történik.

Idő folytán a szigort fokozták és kiterjeszték a világiakra is, úgy hogy a IV. Sixtus alatt 1473. évben tartott toledo-i zsinat, egyházi temetkezést is megtagad azoktól, kik bajvívásban részt vesznek. IX. Gergely pápa az egyházi átkot szórja a „szász tükör“-ben foglalt bajvívási szabályok ellen, és azt jóváhagyta X. és XI. Gergely is. A reactio ezen intézmény ellen tetőpontját elérte a hires trienti zsinaton, a hol IV. Pius alatt 1563. évben minden bajvívás örökre eltöröltnek mondatik, és azon fejedelmek, melyek e szokást tovább tűrnék, kiátkoztatnak. Vajjon volt-e ezen eljárásnak kívánt sikere? ezt mutatja a jelen munka tartalma, mutatja azon körülmény, hogy a trienti zsinatnak ezen határozata még XIII. Gergely pápa és a VIII. Kelemen alatt Avignonban tartott zsinat új erősítésére szorult ²⁾.

Tekintvén hazánk viszonyait, itt IV. Orbán pápának egy 1263. évben a magyarországi templárius mesterhez intézett levelével találkozunk, melylyel a bajvívásokat erőlyesen kárhoztatja. „Bizonyos szokás — mond ő — sőt inkább romlott-

¹⁾ Windisch: Ungrisches Magazin I. 217 lap úgy vélekedik, hogy III. Cölestin 1193. év körül tiltá meg a bajvívásokat, hivatkozik Cod. tit. Cap. 1. és 2. Zöpfl meg azt írja, (Deutsche Rechtsgeschichte 958 lap) miszerint az egyházi jogban előforduló első tilalom a bajvívások ellen III. Cölestin pápáé 1195. évről.

²⁾ Julius, braunschweig-lüneburgi herceg, azon kiváltságlevélben, melyet 1579. évben az általa építeni kezdett Heinrichstadt városnak adott köteletségül teszi a polgároknak, hogy alkalmas helyekről gondoskodjanak, hol a bajviadalok végbe mehetnek.

ság kapott lábra Magyarország legtöbb helyein, mely szeriat, hogyha az egyházak vagy szerzetesek jobbágyai tömegesen más uradalomba átmennek, ti — és közületek azok, kikhez ezen jobbágyok tartoznak — az illetékes bíró előtt megjelenvén, bajvívás által kötelezvék kivánságuk alaposágát kimutatni, különben a perindítástól el vannak mozdítva, noha igazságos követelésüket tanúk és más bizonyítékok által akarnák és képesek is törvényesen igazolni. Minthogy azonban papok és egyházi személyek rendjük veszélye nélkül bajvívásokat el nem fogadhatnak, azokat felajánlani pedig akár személyesen, akár fogadott egyén által vegyenek részt a bajban, az egyházi alkotmány szigora bizonyos büntetések alatt tiltja, — mi ezen rossz szokásnak, mennyire lehet elejét venni kívánván, a bajvívások visszaélését, mely által isten hozatik kísértetbe, és igaz ítéletek felforgattatnak, kivált ott, hol egyházi javak és egyházi személyekről van szó, vagy azok ellen történnek lépések, véglegesen eltiltjuk; rendelvén tekintélyünk-nél fogva mindenkorra, hogy bármely törvényszék előtt a jog által engedett igazolások minden nemeivel élhessetek, ellent nem állhatván, az említett országos szokás; valamint ha közületek egyike bármely ügyben igazságot keresvén a bajvívást visszaautasítaná, vagy ilyenben elbukna, az ennek következtében hozott ítélet vagy végrehajtás, és ennek minden következményei, érvényteleneknek tekintessenek ³⁾.

Nem csekély érdekű VI. Kelemen pápának 1344-dik évben Avignomból Nagy Lajoshoz intézett intő levele, melyben a bajvívások megszüntetését már egyenesen a királytól kívánja. „Felette nem tetsző hír ütötte meg apostoli

³⁾ Boltizsár Ágoston a Knauz Nándor által szerkesztett Magyar Sionban, I. k. 374 lapon: „A kereszties lovagok regestái hazánkban“ czimű cikkben azt írja, hogy Orbán pápa hallván, miszerint Magyarországon a peres ügyek nagyánt bajvívások által szoktak elintéztetni, azok elfogadását kiközösítés büntetése alatt megtiltja. — Boltizsár Ágoston ezeket 1262. év szám alatt mondja el, de ez által egy kis hibát követett el, mert azon eredeti okmány, melyből Boltizsár a fentebbi sorokat közli, tartalmára nézve tökéletesen ugyanaz, melyet Fejér közölt 1263-dik évszámmal (Codex diplomaticus IV. 3 kötet 165. 166 lap). és pedig helyesen. Az okmány tudniillik kelt XV. kalendas Junii (az az majus 18-dikán)

hallásunkat — írja a pápa — hogy t. i. bizonyos veszélyes, istennek gyűlölséges, a jó erkölcsökkel ellenkező, joggal, méltánossággal és igazsággal meg nem férő szokás gyökerezett meg országodban, hogy midőn t. i. a főpapok és egyházi személyek maguk, vagy egyházaik javainak, és jogainak elfoglalói, letartóztatói, elnyomói és sértői ellen a királyi vagy más világi törvényszék előtt panaszt emelvén igazságszolgáltatást kérnek, habár vádjukat tanúk és más törvényes eszközökkel igazolni képesek is, erre még sem adatik nekik engedély, és ki nem hallgattatnak, ha csak a maguk és a fenőbbi egyházak és egyházi javak ellen elkövetett sérelmet valamely fogadott viador által vállalt bajvívás koczájára nem bocsátják, az illető egyének és egyházak nem kis költségére és veszélyére, a miért sokszor megtörténik, hogy a főpapok és más egyházi személyek fel nem fogadván ilyen viadort, vagy nem akarván ily veszélyes és helytelen utat követni, kivált mert méltán a szabálytalanságok következményeitől tartanak, az igazság hátrányára inkább védelem nélkül hagyják saját és az egyházak jogait, istennek nagy bántalmára.¹⁾ Midőn tovább panaszolná, hogy az egyházi emberek terményeik után, melyek nem kereskedési érdekből, hanem saját szükségükre egyik helyről a másikra szállítatnak, megadóztatnak, inti a királyt, hogy a nevezett egyházakat és egyházi személyeket királyi oltalma alá vegye és igazságot szolgáltatasson nekik, tökéletesen eltörölvén azon véres bajvívásokat, melyek által *isten kisértetbe hozatik, és haragja hívattatik ki.*

Ezen levelét nyomatékosabbá teendő, az esztergomi és kalocsai érsekek, a pécsi és egri püspökök által nyujtatta át Nagy Lajosnak és az anyakirálynénak, meghagyván az előbbieneknek, miszerint a királyt és királynét intésekkel, kérelmekkel és minden igyekezettel a bajvívások megszünte-

Pontificatus nostri anno secundo. Mialán IV. Orbán pápa 1261. évi augusztus 29-én választatott, pápaságának második éve kezdődött 1262. évi augusztus 30-án és befejeztetett 1263. év augusztus ugyan ez napján. A fenőbbi okmány tehát 1263. évre teendő. Található ez a székesfehérvári kereszties lovak levelei közt két példányban C. 1. F. 2.—12 és 13 szám alatt.

tésére rávegyék, — a mi sikert pedig ez irányban kieszközölni fognak, a pápának megírják²⁾.

De valamint Robert Károlyt hiában vádolták be 1338. évben a püspökök XII. Benedek pápánál hogy az egyházi jog ellenére még püspököket is ítél bajvívásra³⁾, így Nagy Lajos sem találta czélszerűnek a pápa kérelmére hajolni. Az Anjouk legkevésbé lehettek hajlandók ilyen intézmény megszüntetésére.

Későn, igen későn történt az, midőn e tárgyban a statushatalom az egyházi rend külön állására figyelt, akkor is a változás nem azon terjedelemben történt, miként azt századok óta az egyházi hierarchia kívánta, sőt inkább ezen különállás nagyon mellékes indokolásként fordul elő. Midőn t. i. Mátyás király 1486. évben a bajvívásokat csak kevesebb esetre szorítá, és a világi törvényszéktől a hadi törvényszék illetékessége alá helyezte, ezen intézkedést (Decret VI. art. 18. § 4) némikép a papság állásával indokolja, mert — mint mondja — a rendes törvényszékben a királyi személynök is vesz részt, hogy a leveleket pecsételje, — ez pedig egyházi férfi szokott lenni többnyire. Részt vesznek továbbá érsekek, püspökök és más főpapok, — a miért is helytelennek látszik, hogy az ilyen törvényszék által bajvívási ítélet mondassék ki.

Angolországban a papság állásánál fogva szükségkép nem folyamodott a viador általi helyettesítéshez. II. Henrik király felmenté ugyan az egyház férfait hogy bajviadalra kiálljanak; mind a mellett bizonyos, hogy némely esetben az egyháziak személyesen viaskodtak a kardordaliában, példa erre a winchesteri zárda egy szerzetesének viadala a southamptoni kerület egy papjával, és Anshelm a laudani egyház kincstárnokának viadala bizonyos ötvös ellen, kit e harcban el is ejtett.

¹⁾ Theiner : Monumenta Hungar. I. 677. 678 lap.

²⁾ Fessler : Gech. d. Ungern III. 678 lap. Rajnald, ki e tárgyban forrásul szolgál írónknak, nem csak a püspökökről, hanem általában a cle-rusáról szól, mondván róla : Pörökben gyakran kényszerítetnek bajvívásra, a mit nem cselekedvén, mert egyházi törvény ellen félnek véteni, pörüket vesztik. (v. ö. Fejér VIII. 4 k. 323 lap.) Megvallom, hogy egyetlen esetet sem tudok, a melyben egyházi ember vonakodott volna, a bajvívást magára nézve elfogadni. Természetes, hogy nem személyesen állt ki a viadalra.

Clugny apátja Péter szintén egy iratában Gerard szerzetesről tesz említést, ki az ő főnökével viaskodott, hasonlóképp Gonzalez Tellez is egy clericus viadaláról, melyben paizzsal és bottal történt a küzdés. Vajjon Magyarországon fordult-e elő eset, hogy valamely egyházi személy a bajviadalban személyesen forgatta volna fegyverét, arra hiteles példát fel nem lehet hozni, azonban ki nem kerülheti figyelmünket IV. Orbán pápa tilalmának fennidézett szövege, mely szerint az egyházi törvények értelmében az egyházi akár személyesen álljon ki a bajküzdésre, akár viadorra bizza ügyének kivívását, (quod sive per se, sive per alios in duello pugnaverint) büntetésre méltónak nyilatkoztatik. Itt ugyan az egyházi törvények egy általános rendelkezésével van dolgunk, de miután ennek szerkezete egy a magyarországi templárius mesterhez intézett pápai levélbe átment, legalább a lehetőséget meg kell engedni, hogy az alternatívák elseje, t. i. a papok személyes viaskodása is néha előfordult. Bámulattal vegyes utálattal tudjuk meg, hogy Jób pécsi püspök a legmerészebb, legundokabb bűnökről, melyek közt paráznaság, fajtalanság, vérfertőzöttség és gyilkosság is előfordul, vádoltatott a szentszék előtt, megtudjuk, hogy a királyi trónhoz is folyamódtak több ízben a panaszlók az ily elvetemedett főpap ellen, — minél fogva a püspök néha felajánlott bajvivást, néha az ellenfél által felajánlott bajvivást elfogadta a maga igazolására, és hogy az ily viadaloiban több ízben elbukott. De ha a pápai levél szövege ¹⁾, melyből ezeket megértjük, valószínűvé is teszi, hogy a pécsi püspök rossz hírére segítendő, személyesen szállt ki a küzdőterre, még sem lehet tagadni, hogy a szöveghez, mely nem ítélet alakjában van szerkesztve, más magyarázat is férhet, és így egyelőre eldöntetlenül kell hagynom azon kérdést, vajjon a magyar papság küzdött-e néha személyesen is a bajtérren, hogy kedvező istenítéletet mutasson fel a világ előtt.

Igen kevés népeknél, ott is csak rövidebb időre sikerült a harcziás kardprobát elnyomni. Legfeljebb az írott törvényekből írhatták ki, — a szokás megmaradt, mert a nép jelleme igen nagy ellenhatást gyakorolt. A népek követték az ő szel-

¹⁾ 1263. év. Fejérenél IV. 3. k. 170. lap.

lemüket, és ez harcziás vala. Így volt ez a longobardoknál, így a németeknél. Ha azon erőlködést áttekintjük, melyet a pápák és egyes fejedelmek tanúsítanak a bajvivások eltörlésében, majdnem komikus benyomást tesz Nagy Otto császár eljárása, ki midőn XIII. János pápa tőle elpártolt, ahhoz követséget indított azon meghagyással, hogy a császár igazságos ügyét feltüntetvén, a pápának vagy esküt vagy bajviadalt ajánljon fel a császár részéről. A főpapság nem egészen menthető azon vád alól, hogy buzgóbban sürgette a bajvivások, mintsem a többi ordaliák eltörlését, holott az utóbbiak távol sem gyökereztek meg annyira a népszokásban, mint a baj küzdelmei, és a hol egyszer eltörlöttek, alig estek többé vissza borzadalmaiba. De ha tekintetbe vesszük, hogy e szokás élénk gyakorlatban volt, noha a római curia folyvást kárhóztatá a bajvivásokat, fel lehet tenni, hogy a nép kebléből származott papok tán maguk sem voltak képesek hajlamukat eléggé fékezni, és tán önkéntelenül többet engedték magukat a nép szelleme által elragadtatni, mint sem az egyházi főhatóságok törekvéseivel egybehangzott volna. Habár II. Endre 1231. évi 17. törvénycikke a nádor bíraskodási jogát az ország minden lakosaira kiterjeszti, egyedül csak az egyházi személyeket és papokat kivéve; és habár a püspökök 1338-ban panaszlólag említik a pápánál, hogy Robert Károly világi bíró által ítélt az egyháziak fölött, az egyháziak soha sem vétettek ki a bajvivás jogkövetkezményei alól, és maguk részéről soha sem tiltakoztak az ellen, hogy világi bíró bajvívásra utalta az ő igényeik felderítését. A tűz- és vízpróba azon bizonyítéki modor volt, mely az alsó papság befolyását a népre erősítette, a viadaloikat pedig hihetőleg csak hallgatag kísérték rokonszenvűkkel, és hol alkalom volt, a monomachia eldöntését ellenzés nélkül fogadták el. Így a pápák és egyháznagyok anathemája az ordaliákra a papság feje fölött hatástalanul viharzott el. Más viszonyoknak kellett bekövetkezni, hogy ezen intézmény örök nyugalomra tétessék.

VIII. AZ ITÉLETEK.

Az ítéleteket különböztetni szeretném, a mint a bajvívás rendje, alakja és feltételei elleni vétkeket kívánják sújtani, vagy a mennyire azon pörös tárgyra vonatkoznak, mely az ordaliai sorsra bízott. Másként járt el a bíró az ítélet hozatalánál, ha a bajvívásra ítélték egyike meg nem jelent; másként ha a viadorok fegyvereitől függött az eldöntés, vagy ha árulás közbevegyült. Egy harmadik szempont oly eset, midőn bajvívásban bukásra járó büntetés mondatik ki a bíró által, holott más törvénykezési eljárás szerint tárgyalatott a pör, és a viadal mint bizonyítéki vagy eldöntési módor szóba sem hozatott.

Elvül szolgált ugyan, hogy a pörlekedő felek közt bajvívás csak akkor foglaljon helyet, ha a peres ügyet tanuk esküetei által nem lehetne felderíteni ¹⁾; de attól gyakran történt eltérés. IV. Béla király 1239. évben sajtáságosan járt el a Salamon nemzetség ügyében. Ennek több tagja t. i. a pozsonyi várjobbágyok ellenében, jogát bizonyos földekre, sok nemes és nem nemes szomszéd és birtokhatáros ember igazolta, mind a mellett a királynak úgy tetszett (*Domino autem regi et nobis — az országbíró — simul cum omnibus Regni magnatibus visum est*) hogy ezen ügy ordaliai bajvívásra utaltassék,

¹⁾ Bél Mátyás azt írja, hogy a bajvívást a bírák akkor rendelték, si deficiente proba metus subesset, nequid in ferenda sententia ianqui subreperet. (Notitia III. k. 99 lap.) Mátyás király véleménye e részben ez: *Duelum siquidem tunc solum fieri deberet, et ad hoc ordinatum exstitit, quando omnis probatio deficeret.* Egy régi író Thomasiusnál e tárgyról így ír: *Tamen iudicium Dei non est licitum adhiberi per ullam causam, nisi cuius veritas per iustitiam non potest aliter reperiri, hoc terminabitur iudicio Dei.* Így kellett volna tehát lenni, de nem úgy volt a gyakorlat.

a mi valóban meg is történt. Ha ezt a királyok tették, a bírák érdemes dolgot vélték tenni, ha ezen példát követik. Maga az országbíró tehát 1334. évben, a nála már három, sőt több ízben tárgyalt, Pobur és a győrödi nemesekre (Bars megyében) vonatkozó ügyben, megvetvén három hiteles hely vizsgálatainak eredményeit, melyekből az erőszakoskodás büne kivilágosodott, a feleknek bajvívást rendelt. Pedig éppen ezen országbírói ítélet említést tesz az ország azon leghelyesebb és szokásos jogáról, miszerint a bizonyítványok által megerősített ügyek kétféle módon, ugymint bajviadal, avagy eskütétel által intézhetők el ¹⁾. Megtörtént még Mátyás király korában is, hogy gúthi Ország Mihály nádor, ámbár a fehérvári keresztesek, a kapornoki convent, és Tolna megyének alispánjai és szolgabirái különféle időben egyformán állították és bizonyították a tett vizsgálatok következtében, hogy néhai Mindszenthi János hatalmaskodást követett el Kölesden, Szerecsen Györgyön, mégis az ezen utóbbi nemes és az erőszakoskodónak testvére közt fenforgó ügyet, mintha a nevezett bizonyítványok legkisebb figyelmet sem érdemelnének, bajvívás által rendeli eldöntetni ²⁾. A bűntevőknek könnyű ösvényük nyílt minden büntetés elkerülésére, ha szabad akaratjukra bízott a bajvívás elfogadása. Ide tartozik azon szörnyes ítélet, melyet IV. Béla alatt László nádor hozott, ki Mártont és Bertalant, noha sok nemes ur, község és leginkább Renald veszprémi főispán, és megyés bírájának tanúsága szerint, nyilvánlagosan latroknak és tolvajoknak bizonyítottak be, mégis csak arra ítélte, hogy 40 tanút szerezzenek ³⁾, kik javára esküt tesznek le, ha pedig a vádlottaknak ez nem tetszenék, bajvívást fogadjanak el ⁴⁾. Ilyen törvénykezés alkalmas nem lehetett a közbiztonság fentartására. Sőt a habozás az

¹⁾ Botka: De duellis 51 lap.

²⁾ Hazai okmánytár III. köt. 434, 435 lap.

³⁾ A tanuk ezen nagy száma már a ripuarii frankok törvényeiben fordul elő. Ha egyházi személy bünt követ el, az olyan a compositionnak csak felét fizeti más francziához képest; ha tagadna, 36 tanu által magát igazolni tartozik. *Lex ripuariorum Tit. XVIII. §. 3.* Ugyan ezen cikkben a szabad ember ki marhalopásról vádoltatik, 72 tanu támogatására szorul.

⁴⁾ Botka: de duellis 38, 82 lap.

igazság kiszolgáltatásában még a bajvívás istenitéleténél — melynek oly sok más tekintetét áldoztak fel, — nem állapodott meg, és IV. Béla a pozsonymegyei öt Ethei helység udvarnokainak a Saak nevű nádast, egy mezőt és a halászatot, melyet Udvarnok helységbeli emberek Henrik nádor színe előtt vívott bajvívásban nyertek, nem ezeknek, hanem a vesztes Ethei helységeknek adományozza. Ezen adományt a király 1268-dik évben — post cause tamen cognitionem, et inspecta rei certitudine — megsemmisíti ugyan az Udvarnok helységbeliek javára ¹⁾, de mily színben tűnik fel itt aztán az istenitéletek igazsága, a felsőbb lény mint azok forrása, és a végrehajtó bírák hite a földön túli legfőbb bíró hatalmáról, és közvetlen befolyásáról az emberi ügyekbe?

Azon fél, mely a bajvívásra meg nem jelent, vagy a menynyire erre engedélyvel bírt, maga helyett viadort nem küldött, in contumaciam ítéltetett el, mintha a párviadalban elbukott volna.

Szigorú büntetés követte az árulást, melyet a viadorok netán elkövettek. Az árulás egy feltűnő példáját adta azon viador, kinek feladata lett volna Hector grófot, Márton mesternek Tamás fia ellen, a Győr melletti halászat végett bajvívásban védeni. Hector viadora, bizonyos Achilles, Csiba fia, a legelső összekocczanás alkalmával minden fegyvereit, gerelyt, paizst, két kardját, botját, törét készakarva és egyenként eldobta magától, és fenhargon azt kiáltotta, hogy vívni épenséggel nem akar. Az ily szörnyű árulás rögtön büntetést érdemelt volna, a király azonban és az udvari nemesség jobbnak találták Achillt és Hector grófot törvényszék elé idézni. Achill azonban rossz lelkiismerete által nyomatva, bírāja előtt a kitűzött határnapon meg nem jelent, mire a kir. főtörvényszék kihirdette, hogy ha három nap alatt meg nem jelenik, bűnösnek fog ítéltetni. Achill azonban sem 3, sem 9 nap alatt az öt beváró törvényszék előtt meg nem jelent, azért 1228. évben közös akarattal rá következő ítélet mondatott ki: hogy ő és felesége, valamint mindkét nemü gyermekei a már születtek, és még születendők örök rabságra legyenek kárhoz-

¹⁾ Árpádkori okmánytár III. köt. 180 lap.

tatva, minden ingó és ingatlan vagyona Hector grófra szálljon. Ezen ítélet végrehajtásával a bácsamegyei Zatha pristaldja Endre, Cherubin fia, bizatott meg ¹⁾.

A fenebbi árulás következtében eldöntetlen maradt ügy három év múlva ismét felmerült, Hector és Márton ismét viadorokat állítottak a király színe elébe, és midőn ezek hosszabbal egymással küzdöttek, Hector viadora leveretett, mire Márton mester győzőként hagyta el a harsztért, Hector pedig a Dunán tartott halászati jogot elvesztette. Ebből egyszersem kiténik, hogy habár bajvívás által eldöntött ügy soha semmi szín alatt meg nem volt újítható, őseink mégis úgy értették a dolgot, hogy a bajvívásnak valósággal létre kelle jönni, a mi pedig 1228 ban, midőn Achill viador Hector grófot elárulta és fegyvereit eldobta, nem történt.

Minthogy, miként többször mondatott, a küzdőre meg nem jelent, és ellenfele által alkonyatig bevárt fél, ügyvesztettnek tekintetett a bíró által, és makacsságból azonnal elíteltetett, kényes helyzetbe jutott az elmaradó, midőn a pör tárgya becsületben járó dolog volt. A törvények egyik magyarázója erre nézve úgy nyilatkozott, hogy ezen ítélet hatását annyira félték az illetők, miszerint a becsületbeli dologért vitatkozó felek néha nemcsak a legsúlyosabb betegségben fekvőket ágyastól hozták el a párviadal kitűzött napján a bajvívás terére, hanem azon felek testeit is, kik időközben meghaltak és eltemetettek. Ezen eljárás azonban legfeljebb akkor jött gyakorlatba, midőn Mátyás király a bajvívásoknak tör-

¹⁾ Bél Mátyás: Notitia Hungar. III. 97. 98 lap. Fejér III. 2 köt. 146. Botka: De duellis 27 lap. Bél ezen Hector névről úgy vélekedik, hogy ez a Hedor név elferdítése. Ezen Hedor adhatott egyik általa bírt várnak a Hedervár nevet, melytől a Hedervár család kölcsönözte nevét. Valószínű ez összehozás azon helyszínről is, melyen a fenebbi dolgok történnek. (Bél. u. o. 99. lap). Igaz, hogy az első Hederváryak Győrön alul a Duna egy szigetét kapták adományba, és később is Győr megyében voltak nagy birtokosok, hanem a Hedervár név inkább azon két német grófok egyikétől, Hedriktől vette nevét, kik Magyarországra jövének Géza vezér idejében, itt a Hedervár családot alapították. Különös a Hector és Achilles név találkozás: Achill mint Hector védője és gyáva! mit mondana erre Homér? kérde Majláth János.

vény által gátat vetett, de koránt sem előbb, mert Pál országbíró a györödi nemeseket, kik bajvivásban tartoztak volna becsületüket igazolni, azért mert a küzdőterem meg nem jelentek, becsületvesztésre még sem ítélte ¹⁾.

A tatárjárás szomorú időszakában e szegény hazát nem csak a pogány csordák pusztították, hanem zavarta és zsarolta ezt Frigyes osztrák hercege is a mennyire tehette, sőt akadt oly elfajult honfi is, ki a közszereneséflenséget legjobb alkalomnak találta rablási vágyának kielégítésére. Ezt tette Fulko, Simon fia, ki füleki várából szélteben rettentetvé a vidéket. Alig vonultak ki a tatárok Magyarországból, hamis pénz veréséhez is fogott. Ezen merészségeiért IV. Béla öt bírósága elé idézte, és a bárók és nemesi gyülekezet jelenlétében arra ítélte, hogy mint felségsértő és hamispénz készítője meztelen és fegyvertelenül bajt vivjon fegyveres emberrel, — miként azt ily bűnökre nézve az ország régi szokása követeli. ²⁾ Fulko meg nem jelenván, makaesságból fej- és jószágvesztésre ítéltetett.

Minő volt azon büntetés, mely a meg nem jelenőkre szabott, hasonló módon kiviláglik Miklós alnádor már idézett 1333. évi leveléből, mely szerint Márton, Ethele fia a Nagy-Sáros m. városban tartandó bajvivásra viadorát el nem küldte. A törvényszék ennél fogva Márton, Ethele fiát in facto potenciali . . . velut in suo duello succubuisse fore convictum elítélte, kijelentvén hogy az elmaradott fél saját személyében szenvedjen büntetést, és jószágait elveszítse ³⁾.

A büntetés nemei a törvénykezés ezen eljárásában nem sokfélék, de súlyosak valának. Ha a viadal különben élethalálra nem folyt, a mely esetben ugy is a vívók egyikének csak halála fejezhető be a küzdést, előfordul a jószágvesztés, Romába zárandoklás, Mátyás király reformja óta pedig a becsületenség is.

Valami töredékes okmányból, melyet 1349. évben (ugy látszik az országbíró) adott ki, kivesszük hogy bizonyos ne-

¹⁾ Botka: De duellis, 91 lap.

²⁾ Pray: Hist. reg. Hungariae I. 254. 255. lap. Lásd a jelen munka 87. 91. és 95. lapját is.

³⁾ Fejér VIII. 3 k. 712. lap.

mes ember, egy elkövetett gyilkosságért és rablásért, személyesen tartozott volna gyalog bajvivást véni a megöltnek testvérével. A felek csakugyan meg is jelentek a kitűzött napon bírójuk előtt, és fegyvereiket készen tartva már bevonulni is akartak a bajtérre. Azonban közbevetették magukat a békéltetők, mire a felek — hozzájárulván a törvényszék engedelmére, — szabad akaratból olyforma *egyezkedésre* léptek, hogy az elkövetett gyilkosság és vagyonsajátítás bűnhődéséül a vádlott fél 25 márkát fizessen részint kész pénzben, részint megfelelő értékben bizonyos részletekben. Az utolsó részlet határnapján pedig ő és társai leoldott övekkel (resolutis cingulis), mezitláb, és botjaikat alázattal kezeikben tartván a sértett fél házához menjenek, vétkük elengedését kérik, sőt még ugyanaz nap valamely házba foglyokul küldésenek, hol addig maradjanak, míg . . . (itt hézag van az okmányban). Ez megtörténvén, a bűnösök vétkük enyhítésére és a megöltnek lelki üdvösségére a legközelebbi jubileumi év alatt ¹⁾ Romába zárandokoljanak, a többi zárandokokkal együtt.

Az ars notarialis névtelen írója egy — még pedig valamely káptalan előtt kötött — egyezés oly mintáját hagyta reánk, mely szerint két, az emberölés bűnébe esett vádlott a homagium megfizetése után, szintén zárandoklásra utaltatott, egyikének meghagyatik, hogy pünkösöd ünnepe után Aachenbe, a másikkal pedig: hogy Péter-Pál apostolok küszöbéhez zárandokoljon Romába, részint a megöltnek, és részint saját maga lelkiüdvösségeért, és bűnbocsánat elnyeréseért. Feltételül volt e mellett kikötve, hogy a bűnösök a német szokás szerint (*juxta consuetudinem Theutonicorum*) a nevezett megöltnek sírjához menjenek előbb, és csak midőn a megöltnek szüleitől és rokonaitól bocsánatot nyertek, indulhassanak zárandok ut-

¹⁾ Fejér IX. 7 k. 99. lap azt írja, hogy a jubileumi év 1349. évben volt, és azért az okmány keltét is ez évről teszi. De minthogy az ítélet így hangzik, hogy az illetők in anno gratiae, seu jubileo jam proximo affuturo induljanak Romába, — világos, hogy itt a jó év 1350. évről van szó. Ezen bajvivási, de később zárandoklásra változtatott ítéletet szóról szóra ismét közli Fejér IX. 5 k. 635. 636. lap, ott azonban a jegyzetben már helyesebben elismeri, hogy a jubileumi év 1350-re esett.

jukra ¹⁾. Ezen egyezkedés által fel lett függesztve a bajvívásban történt elbukás ítélete, — *in succubitu facto duelli potentialis*.

Az egyezkedés részint az ítélő bíró előtt jött létre, miként az, melynél fogva a vétkező felek Romába zárandóltak; részint valamely káptalannál vagy más hiteles helynél, a mely esetben aztán az illetők hiteles alaku bizonyítványt nyertek az egyezkedés feltételeiről.

Az egyezkedések sokszor a bajvívások megelőzésére szoktak megállapítani, a mint ezt számos példa igazolja.

Valamely bíró arról ad bizonyítványt, hogy a vádló nővérén elkövetett erőszak miatt a vádlottat gyalog bajvívásra ítélte vádlójával. De az illető családok közt támadt nagy viszálynak véget vetett az ítélő bíró előtt létre jött azon egyezkedés, hogy a vádlott a szemérmében sértett hölgyet, a család beleegyezésével nőül veszi, és így a gyalázat helyet adott az örök békének ²⁾.

Említettem oly esetet, hogy a bajvívásra utasított felek (nevezetesen Somosi Egyed és Kajul Dömötör 1337.) az istenítélet fogadására kitűzött napon fegyvereikkel össze nem csaptak, hanem egyezkedésre léptek; de ezen egyezkedés olyformán hangzott, hogy azon fél okvetetlenül a bajvívásban legyőzetésre szabott büntetést fogna szenvedni, a ki az egyezkedés különben is önkéntes, de különben bíróság szentesített határozmányától elállana.

Az esztergomi keresztések conventje előtt bizonyos honthi nemesek Nádasd és Lythas birtokok határai miatt bajvívásra engedék kerülni az ügyet. Azonban mielőtt ezen komolyabb igazolási módhoz fogtak volna, a viszálykodó felek egyezkedésre léptek, melynek pontjai a peres birtok határait világosan megállapítják. — ezen egyezkedés azt is foglalá magában, hogy a ki azt megszegné, azonnal a bajvívásban legyőzetés (*in succubitu duelli facti potentialis*) által bizonyult erőszakoskodás büneért elítéltesse, — miként azt az ipolysági conventnél letott szerződvény kiköté ³⁾.

¹⁾ Kovacsich: *Formulae solennes styli* 61 lap.

²⁾ Kovacsich: *Formulae solennes styli* 37, 38 lap.

³⁾ Fejér IX. 2 k. 195—197 lap.

Megyesteleke földön bizonyos jobbágyok megverettek. Ezért panaszt emelvén Nagysejnéni István valami Bereczk maskép Kántor ellen, a dolog eldöntése bajvívásra utasított az országbíró által; ez azonban létre nem jött, mert midőn már a felek viadorai egymást megtámadni készülének, a felek (1354. évben) egyezsége léptek, és örök békességet fogadtak egymásnak. Nagysejnéni István ennél fogva Bereczket maskép Kántort és testvérét Lorándot az említett tény vádja alól feloldá, ellenkezőleg Kántor 45 budai értékű márka fizetésére kötelező magát István irányában három részletben, de ha Kántor a fizetés mind a három napját elmulasztaná, akkor azonnal *in succubitu duelli facti potentialis* volna elítélve Nagysejnéni István javára ¹⁾.

Bassan (Bossányi?) Miklós és Csukás Miklós közt Teresztyénfalván határigazítás foganatosítván, az e tárgyban Pál országbíró által 1343-ban kiadott igazoló levél szintén a bajvívásra utal. A nagyon rongált oklevélből még annyi kivethető, hogy a vétkező fél perdöntő viadalvesztésben (*facti potentialis*) azonnal elmarasztaltnak tekintetnek, a miként erre a törvényszék előtt magukat önként kötelezték a felek ²⁾.

Nagy Lajos az ő 1351. évi arany bullájában azt rendelé, hogy azon nemes, ki törvényes úton a perdöntő bajbani bukás, rágalom, hamis tanúságért stb. országbírói vagy más törvényszék által elítéltetett, a bíró három napi fogságra tegye, hogy ez idő alatt a felek egyezkedésre hajoljanak ³⁾. A mily szelid azonban e rendelet szelleme, szintoly szigor szól a király rendeletéből azon hazaárulási esetben, melyért 1348. évben a vádló és vádlott nemes élethálára tartó bajvívásra ítéltetett, azon hozzátétellel, hogy a ki a bajviadalban meggyőzetnek, az méltó büntetéssel fogna lakolni, a jog követelése szerint a fiuk faiban és örökösökben ⁴⁾.

Sajátságos dolog, hogy oly pörös ügyben, melyben a bajvívás mint bizonyítéki eszköz szóba sem jött, melynek eldön-

¹⁾ Fejér IX. 2 k. 356—358 lap.

²⁾ Fejér IX. 1 k. 185 lap.

³⁾ Fejér IX. 2 k. 42 lap. A teljes szöveg majdnem szóról szóra az 1351. évi 9-ik törv. cikkben.

⁴⁾ Fejér IX. 5 k. 634. lap.

tésére a bajvíváshoz senki nem utaltatott, sem folyamodott, az ítélet bizonyos eshetőségek szembevételével a feleknek oly büntetést helyez kilátásba, mint ha a perdöntő viadalban elbuktak volna. Történt ez többnyire egyezkedések, fizetési határnapok kitűzése alkalmával, a midőn is szokás volt kinyilatkoztatni, hogy a mely fél a megállapított feltételeket meg nem tartaná, a szerződést meg szegné, vagy bár mi módon köteletségének meg nem felelné, ezen tény által azonnal a bajvesztés büntetésébe esnék.

A vasvári káptalan hitese levele szerint 1339. évről, melyet ugyanaz 1398. évben kiváltság alakjában átírt, a Szecsődi család több tagja Kajd, Szecsőd, Kukmer, Seek és Chermuke birtok felett osztályra léptek egyezkedés útján (per arbitrium et ordinationem proborum et nobilium virorum) oly formán és feltétellel, hogy a ki az egyezkedést megszegné, s viadalvesztés büntetésébe essék, — ez esetben tehát jóságvesztés érte volna a megszegőt, (in succubitu duelli remanebit, — és két helyen: poenam succubitus duelli incurrent¹⁾). Az esztergomi káptalan egy 1342. évi hitese levelében olvassuk, hogy Dobrakutai Pál és Lokös nevű nemesek, rablásaik és kegyetlenségeik által, Baranya, Tolna és Hont megyék ostromaivá lettek oly anynyira, hogy miként az ítélet mondja, tizszeres halált érdemeltek volna. Mind a mellett a királyi kegyelemben részesültek, a latrok csak Hont megyében fekvő számos jóságaik elkobzásával büntetettvén, a melyeket a király és örökösének tulajdonába átengedték. Ha ezen latrok bárminemű okmányokat előmutatnának tán később jóságaik visszanyerésére, ezek — mint a király megcsalására számítva — már előre semmitérőknek nyilatkoztatnak, ők pedig minden vagyonukat elvesztvén, perdöntő viadalvesztésben²⁾, az az in succubitu duelli facti potencialis, absque strepitu iudicii aliqualis elmarasztaltassanak³⁾.

¹⁾ Fejér X. 8 k. 413—416 lap.

²⁾ Frank Ignác ezen sokszor előforduló kifejezést: in succubitu duelli így fordítja: „perdöntő viadalvesztésben.” (Közgazság törvénye I. 259 lap.)

³⁾ Fejér VIII. 4 k. 595 lap. A mi azt a kifejezést: absque vagy sine strepitu iudicii illeti, és más okmányainkban is fordul elő, például IV.

Pál országbíró 1343ban bizonyosságot tesz, hogy nemes Lócsi Iván fiai, lócsi Martonos Bálint özvegyének, és annak első és második házasságbeli fiainak 1342. évben a bajvívásban megverettetésre szabott büntetés alatt (sub obligatione succumbentis Duelli facti potentialis) 11 budai értékű márkát (11 marcas latorum viennensium computi Budensis) tartozott volna fizetni, de a királyné parancsából a fizetés Szent Mihály utáni nyolczadik napra lévén halasztva, az említett határnapon, az özvegy és fiai megjelentek az országbíró előtt azon nyilatkozattal, miszerint ő Lócsi Dezsőnek az egész fenebbi tartozás negyedrészt, t. i. egy fertőnél kevesebbet három márkát elengedte, a többi tartozás fizetését pedig a közelgő pünkösöd utáni hétre halasztá oly feltétellel, hogy a még hátra levő 8 márkát és egy fertőt Lócsi Sándor, András és Tamás (Iván fiai) fizessék, a mit ha elmulasztának, vagy nem tehernének „in obligatione . . . succumbentis duelli facti potentialis azonnal elítéltessenek¹⁾).

Pozsony vármegye 1346. évben bizonyosságot tesz a Marcha = Magyar nevű falu nemesei közt létre jött egyezségről a birtok határai tekintetében; benne van abban is azon záradék, hogy a ki az egyezséget megszegi, in facto duelli potencialis elítéltnék tekintessék azonnal²⁾. László császári prépost és királyi alkancellár (Comes Capellae et Secretarius Cancellarius Domini Ludovici) 1353-ban kelt leveléből tudjuk, hogy István, Apród fia Tóthselymes határait nézve ellenkezésbe jött Roskoványi Kevével, mert a határjelek kitűzését nem tudták kölcsönös megegyezésre végrehajtani, minél fogva mindkét fél abban egyezkedett meg, hogy ezen feladatot Szent György utáni nyolczad napra halasszák. Ezen egyezkedés pontjaiban felsoroltatik azon feltétel is, hogy ha Keve ennek értelmében el nem járna, ez által ex succubitu facti potentia-

Béla 1267. évi decretumában: Item ordinavimus, quod nullus ex nobilibus, propter malam suggestionem debeat sine strepitu iudicii captivari. (Endlicher: Monumenta 513 lap). Továbbá egy 1327. évi egyezkedésben: et si quae partium hanc ordinationem non servaverit, si ne strepitu iudicii tres marcasolvere teneatur (Fejér VIII. 3 k. 255 lap).

¹⁾ Fejér IX. 1 k. 180—182 lap.

²⁾ Fejér IX. 6 k. 307 lap.

lis duelli legyen elítélve ¹⁾). Czudar György 1373-ban 400 arany forintért Salgó és Peklén birtokrészeket megvásárolván, az eladó fél arról bevallást tesz a szepesi káptalan előtt sub poena duelli facti potentialis ²⁾). A jászói convent 1379-ik évben Figudý Miklós esetéről emlékezik, ki Korlátfalvai Jakabot öt évvel ezelőtt Szent Mihály napja körül Korlátfalva helység közepén megölte. Az utóbbinak testvérei kezdetben pörit folytattak Figudý ellen, később azonban egyezkedés folytán minden kereset alól felmentették a bűnöst, hanem öt és családját minden infestatio ellen még védelmezni is ígérték. Ha pedig ezt tenni elmulasztanák, és a keresetet megújítanák, *in facto duelli potentialis* legyenek elítélve ³⁾).

Ezen törvénykezési szokás fonalán átmehetünk a XV. század igazságszolgáltatására is. Nevezetesen a budai káptalannak egy 1464. kelt bizonyító leveléből látjuk, miszerint Báthory István országbíró fiai: András, István, László, többi rokonaik és testvéreik nevében is visszaváltani kívánván Világosvárat, alsólvindvai Bánffy Pál és nejének Margitnak, néhai horogszegi Szilágyi Mihály, beszterczei gróf özvegyének (a fenebbi Báthory István leányának) kezéből, és a vár birtokába lépni akarván, — a maguk jószágait, t. i. Kübölkút esztergomgyei, valamint Ravaszkeszi és Ujfalú komárommegyei falvakat Dénes esztergomi érseknek 2500 magyar arany forintért elzálogosíták oly módon, hogy ők az érseket ezen zálogos jószágok csendes birtokában fentartani és védelmezni tartozzanak, mit ha nem tennének vagy nem tehetnének, az érsek a kölcsönkérők Buják, Hibalom és Beér nógrád-megyei falvait elfoglalhassa, és pedig addig, míg a fenebbi kölcsön megtéríttetnék. A nógrádi jószágok átvételében és megtartásában a Báthoryak szintén védelmezni tartozzanak az érseket, mit ha elmulasztanának, vagy ha erre képesek nem volnának. . . . *in facto succubitus duelli facti potentialis* elítéltessenek, és el legyenek ítélve azonnal a tény által ⁴⁾).

¹⁾ Fejér IX. 6 k. 63. 64 lap.

²⁾ Fejér IX. 4 k. 521 lap.

³⁾ Fejér IX. 5 k. 345 lap.

⁴⁾ Hevenesi kéziratai VI. k. 22—25 lap.

A pozsonyi káptalannak 1477. évben kelt egy hiteles alakú levele szerint Poldá Lőrincz a Medvey családra szállt, és Csallóközben fekvő Nádvár nevű jószág ügyében örökös szerződésre lépett, melyben ki volt kötve, hogy akármelyik a szerződő felek közt ezen kötést részben vagy egészben megakarná szegni, az a maga birtoka elvesztésében, a hitszegés és a bajvívásban való bukás (*succubitus duelli potentialis*) büntetésében marasztaltassék meg azonnal ¹⁾).

Száraz lehet annyi adat felsorolása, melyből egyéb ki nem tűnik, mint hogy a bajvívásban legyőzöttekre szabott büntetés két, és tán több századon át még akkor is, midőn a bizonyítéki eljárásban bajviadal nem tartatott, mintegy vinculum a kötelezettségek megtartására vétetett fel az egyezkedési feltételekbe és szerződések határozományaiba. De érdekesnek találtam régi törvénykezésünk e romjait itt összeállítani, mert éppen ezen jogi eljárás emléke legtovábbig, sőt elég meglepőleg még a 17-ik század közepéig élénken tartá fenn magát a nemzet közéletében, és tudomásában. P. Miske helységről még napjainkban vettük azt a hírt, hogy a helyszínen el nem aludt a Magyarországnak hajdan divott istonitéleti viadalok emlékezete. E helységet hajdan a Miske, másképp Contra család bírta, a melytől 1630-ban Sááry Gergely mint osztályos atyafi vett zálogba. Midőn ő későbbben, és pedig még 1635. év előtt a községet egészen átvevé, a szerződésben bánatöszvegről volt szó, és ez alkalommal a szerződő felek *vinculumul* bajvívást kötöttek ki. A szerződés szövegét meg nem szerezhettem, azért kételkednem kell, hogy a szerződő felek oly megállapodást fogalmaztak volna, miszerint valamely pontjának megszegése esetében, a szerződő felek valóságos bajvívásra kelljenek egymással, hanem értelme csak az lehetett, hogy a ki megszegné, az — miként az eddigi példákban kimutattam, — olybá tekintetnék, mint ki bajvívásban való elbukása miatt pörvesztes lett. De így is ezen tudósítás P. Miskéről, mely 1635. évben már Sááry Gergely fiágára volt ruházva, felette érdekes, mert általa a bajvívási intézmény még minden eltorzítás nélkül leginkább közelíti meg

¹⁾ Bartal: Csallóköz történeti vázlat 89. 90 lap.

jelenkorunk küszöbét. Magyarizatom helyességére szolgáljon Robert Károlynak egy 1335. évi levele, mely szerint midőn Ugodi Chenyk mester Ebergöczi Istvánnal, a helyett hogy a nádori ítélet folytán vele bajvívásra kelt volna, inkább egyezségre lépett, — azon kártételeket, melyeket az utóbbi rajta elkövetett, elengedte ugyan, de oly *vinculum* mellett (tali *vinculo interjecto*) hogy Ebergöczi István minden irományokat, melyek a Sopron megyében fekvő Wolf (máskép Balf) helység birtokára vonatkoznak, Chenyk mesternek kiadni tartozzék, ha pedig Ebergöczi István azon álnok szándokból, hogy Chenyk mestert Wolf birtokában törvényes vagy bármi más uton megtámadhassa, valamely irományokat visszatartana, ezek előre is semmitérőknek nyilatkoztatnak, István az ő ebergöczi részirtokát elveszítse, és azon felül Chenyk mester javára hatalmaskodási cselekvényből eredő bajviadal vesztesében elmarasztaltassék ¹⁾).

Ezt a szokást még Mátyás király is elismerte, mert midőn bizonyos nemes egy kanonoktól és annak testvérétől kölcsönt kapván, azoknak ezen kölcsönért a maga birtokát elzálogosítá, ki volt kötve hogy a kölcsönvevő a zálogvevőket ama birtokába bevezessék és oltalmazzák, mit ha tenni elmulasztana, a királyi okmány szerint elítélés várt rá, mintha hatalmaskodási ügyben bajviadal vesztes lett volna ²⁾.

Temes vármegye főispánja Szeri István előtt néhai Csornay Mihály birtokaira nézve pör támasztatott, — a melyek, mint látszik, Temes-megyében, Rékas körül léteztek, — bizonyos legalább, hogy Csornay Balás a Temes folyón Rékason malmot, Csornay Dorottya pedig, néhai Mihály özvegye a rékási kápolna mellett több házakat birt. Az utóbbi két fél, ugymint Csornay Mihályné és Csornay Balás a csanádi káptalan előtt 1460. évben kiegyezkedtek, és a kiegyezés annyiban nevezetes, hogy a *vinculum* joghatása mindkét compromittáló félre alkalmaztatott; — kölcsönös engedményeket tevéen ugyanis egymásnak a perlekedők a jóságok birtoklásában és hasznavehetésében, ez is ki lőn kötve, hogy ha Csornay Miklós,

¹⁾ Hazai okmánytár II. köt. 65—66 lap.

²⁾ Kovacsich: *Formulae solennes styli* 351 lap.

néhai Mihály fia a török fogságból netán kiszabadulna, Csornay Balás köteles legyen az összes birtokokat, minden javadalmait, és az erre való jogokat Csornay Miklósnak átengedni; oly megjegyzéssel azonban (tali *obligaminis vinculo mediante*) hogy ha a felek egyike ezen kiegyezést megszegné, azaz, ha vagy Csornay Balás, Dorottya özvegyet birtokjogában élte fogytáig fen nem tartaná, vagy ezen utóbbi jogainak határával meg nem elégednék, akkor egyik a másik irányában és javára mint erőszakoskodási bűnért folyt bajvívásban elbukott (*vicissim in facto potencie succubitus duelli*) elmarasztaltassék.

A kérdés most még csak az lehet, hogy ha akkor, midőn a bajvívás valóban létre jött, a viadalban vesztes fél olyan büntetést szenvedett, mely az ellene emelt vádnak törvény szerint megfelelt, mily következménye volt oly ítéletnek, mely, midőn bajvívás a perlekedésben elő sem fordult, egyik félre a *succubitus duelli facti potentialis* büntetését mondja ki. A hatalmaskodás bűnével járó büntetés tehát itt irányadónak vétetik, ezen bünt pedig jóság- és fejvesztéssel sújtották törvényeink ¹⁾, egy 1398. okmány tanúsága szerint. Azt kell tehát következtetni, hogy nem csekélyebb büntetés értett valamely bíró akkor, midőn a felek egyikét hatalmaskodáson alapuló perdöntő viadalvesztésben (in *succubitu duelli facti potentialis*) elítélte ²⁾. Világos ez a már említett, 1333. évben Ethelei Márton ellen hozott ítéletből is, ki mert a bajvívásra meg nem jelent, makaesságból elítéltetett in *facto potentiali* . . . tekintetvén, mintha bajviadalban elbukott volna (velut in suo duello succubuisse), és ennél fogva személyes büntetés alá veendőnek, és birtokaitól megfosztottnak, (in *sua persona puniendum, suaque possessione privatam*). Pedig Ethelei Márton egyébről nem vádoltatott, mint hogy Synka Péternek Szent-Péter nevű birtokára erővel betolakodott, ott annak

¹⁾ Fejér X. 2 k. 590—591 lap. — Frank Ignác is állítja, hogy a *succubitus duelli* következménye jóságvesztés volt. (Közgaz. törv. I 259).

²⁾ Kovacsich, egyik mintázatban így ír: *Transcat in exemplum eodem T. et T. in causam attractos in factis potentiae, eoque in sententiis Capitalibus, ac in amissione omnium iurium possessionariorum, rerumque et bonorum ipsorum quorumlibet ipsos solos proprie] et praecipue concernentes.* (Formulae).

szolgáit és jobbágyait, a a helység egy asszonyát súlyosan megsebesített ¹⁾, — oly bűntény, mely az akkori korban, különben enyhébb fenyítéssel sújtatott.

Hogy valamely büntett keményebb büntetést vont maga után, ha a vizsgálati és bizonyítéki eljárásban a bajvívás fordult elő, mint különben, ez kétségtelenné lesz egy, általam már más álláspontokról ismertetett ítéletből IV. Béla korából. A király udvarnokai bizonyos veszprémmegyei férfiak által kirabolattak; a kárvallottak állíták, hogy a latrokat ismerik, minél fogva Márton, Sándor fia, és Bertalan Móríc fia a prístaldus által a nádori törvényszék elé idéztettek. Itt a kirabolottak rájuk ismertek, de Márton és Bertalan tagadtak. László nádor ezért oly értelmű ítéletet hozott: Márton és Bertalan 40 tanu által esküt tétessenek ártatlanságuk mellett, a mit ha tesznek, vértük kiméltessék ugyan, de rövid fogságot szenvedjenek és minden vagyonukat elveszítsék. Ha ez a vádlottaknak nem tetszenék, bajvíváshoz folyamodjanak, ujoncz viadorok által vivandót, kik ha legyőzetnének, Márton és Bertalan, mint a kiknek ügyében küzdöttek, halált szenvedjenek és minden vagyonukat elveszítsék. A két ítélet közt 3 nap alatt kellett választaniok; a rablók a bajvívást el is fogadák, de a kitézött napon meg nem jelentek, a miért minden vagyonuk lefoglaltatott, és mivel rokonaik és szomszédjaik azt venni nem akarák, örök áron eladatott ²⁾.

A mi azon büntetéseket illeti, melyek a valóban végbe ment bajvívásban legyőzöttre vártak, lényeges különbséget lehet felfedezni a magyar és a külföldi eljárás közt. A német jog szerint, ha a vádló bukott meg a bajvívásban, ugyanazon büntetést szenvedte, melyet a vádlott szenvedett volna, ha ő a viadalban meggyőzetik. Így Freiburg városának Stadtrechtje 1120 év alatt azt határozza: In duello tam ille qui impetit, quam ille, qui impetitur, *pari poena* subiacebit. Bajviadal folytán a kihívó szintugy, mint kihívott, hasonló büntetéssel sújtatik, — ha t. i. elbukik ³⁾. II. Otto király e ren-

¹⁾ Fejér VIII. 3 k. 711—712 lap.

²⁾ Bartal: Commentaria, I. 328. 329 l. Botka: De duellis 36—38 lap.

³⁾ Zöpfl: Deutsche Rechtsgeschichte 958 lap.

deletet rangkülönbség nélkül alkalmazta, és Gero meissenai határgrófot, ki bajvívásban elbukott, kivégeztette, a többi fejedelmek nagy bosszúságára és keserű szemrehányása mellett. Ez emlékeztet Brugge városának hűbértörvényére, mely minden megszorítás nélkül személyre vagy bünesetre rendeli, hogy az, ki a bajvívásban legyőzetik, akasztófán kivégeztessék és paizsa melléje függesztessék. Franciaországban, ha az ellenbizonyíték gage de bataille útján eszközöltetett, az a ki a bajvívásban legyőzetett, felakasztatik; de ezen rendelet, mely Beaumanoirból vétetett, gyilkossági esetet vesz alapul, és így némileg a magyar törvénykezéssel rokon, a mennyiben hazánkban feltétlen halál a tolvajokat szokta sújtani. Dénes nádor 1239. évi ítéző levele szerint Pósa és Lőrincz testvérek tolvajlás bűneért bajvívásban legyőzetvén, akasztófára és vagyonvesztésre ítéltettek, a halálbüntetés Pósan végre is hajtatott, de Lőrincz templomba menekedvén, e veszélyt kikerülte. Hasonlóan Szathmárvármegye törvényszéke 1321. évben Csiba Istvánt, ki a bajvívásban Joachim, Abrahám fiával küzdvén legyőzetett, mint nyilvánosságos tolvajt felakasztatta. Csiba ellen csakugyan tolvajlásért volt vád emelve ¹⁾. Egyébiránt, midőn ingatlan birtok képezte a pör és illetőleg a bajvívás tárgyát, a legyőzött fél nem csak a vitás birtokot veszítette, hanem köteles volt győzőjét minden következő időre ama birtokban védelmezni is, bárkinek, nevezetesen a rokonok igényei ellen — a mint ezt a köteleiséget magára vállalta azon Arnold is, ki Szap birtokára való jogát a bajvívó-téren igazolni akarván, ott, miként már a bírákról szóló fejezetben érintém, legyőzetett ²⁾. A védelem kötelezettségére azonban meg kell jegyez-nem, hogy ez a bajvívási bukás kíséretében csakugyan a bűn súlyosbitásának tekinthető, korábbi századokban mind a mellett a birtokeladások is oly formán történtek, hogy a beállítás alkalmával az eladó magát arra kötelezte, miszerint a birtok vevőjét az ujdon szerzett jószág békés birtoklásában minden tehetségével védelmezni fogja. Hasonló történt a beiratás

¹⁾ Fejér VIII. 2 k. 315. 316 és VIII. 2 k. 688 lap. Jobb szöveg Perger diplomatikájában 234. 235 lap, és Botka de duellis 46 l. p.

²⁾ Árpádkori új okmánytár IV. köt. 348 lap.

jogán (inscriptio) szerzett birtok biztosítása érdekében is, mire nézve példánk van serkei Lorándi Mihály, Lorándi János fiának levelében 1473. évről, melylyel ő a Gesztothén lakó nemes Balajthy Miklósnak és fiainak Gömör megyében, Kisfalud helységében két telket enged át örök időre, hűsége és szolgálatai tekintetéből, még pedig oly formán, hogy ha az engedményező Balajthy Miklóst ezen telkek békés birtokában védelmezni nem tudná, vagy őt birtokában valaki megtámadná, Lorándi Mihály köteles legyen őt a bajvivásokra régi idők óta kitűzött helyen védelmezni, visszafogadni és fenntartani. (sub incubitus Duelli poena in loco ab antiquo constituto teneretur — [helyesebben: teneretur] defensare, et recipere et tenere). A bajvivásokra régi idők óta kitűzött hely alatt, mint már e mű elején bizonyítottam, Budára történik utalás ¹⁾.

A ki bajvivásban, vagy más ordaliában elbukott, sokszor még külön büntetést vett, ha ez ítélet már a nélkül ki nem mérte volna a legfőbb büntetést. Ettől a szász népjog (Landrecht) eltér, csak azt kívánván hogy ha a vádló elbukott, azon büntetésre ítéltessek, mely a viadal által rá bizonyult bűnnel jár; a külön büntetésnek csak akkor volt helye, ha ez egyezkedésileg ki lőn kötve.

A bajvívás által nemcsak a peresügy érdemlegesen, hanem az incidentiák és interlocutoriák is ítéltettek el ²⁾. Nálunk az interloquentes, és sententiae interlocutoriae, az az közbenszóló ítéletek, Kovaesich iromány mintáiban említettek ugyan a bajvivásokkal kapcsolatban, az általam ismert okmányok azonban az ily ellenbeszédokről, és viszonzalásokról hallgatnak. Nem mindig vesztette a pör lényegét az, ki a bajvivásban legyőzetett, mert például a vívás egy interlocutoriáért folyhatott, és akkor csak az interlocutoriumot vesztette ³⁾.

A bajvívás utján eldöntött *büntetések* hazánkban mindig olyanok voltak, melyek vagy erkölcsi jellemük, vagy a fen-

¹⁾ Az eredeti, Mátyás király által 1477. évben átírt okirat az egri káptalan levéltárában létezik. Szövegét közlő véleményem joles genealogusnak Nagy Iván úr.

²⁾ Montesquieu: Esprit des loix III. 189 amsterdami kiadás, 1755.

³⁾ Montesquieu u. o. III. 202 lap.

forgó anyagi érdekek. VII. Lajos (le Jeune) francia király az Orleansban divott szokást, hogy minden adossági kérdésben bajviváshoz lehetett folyamodni, oda módosítá, hogy ez csak akkor történhessék, ha a követelés öt sou-t meghalad. Ez csak helybeli rendelet volt, és Szent Lajos ideje óta elég vala, ha a követelés 12 denáron túl ment, hogy a pör baj által eldöntethessék ¹⁾. Történetforrásainkban következő büneseteket talállok olyanokul feljegyezve, melyek eldöntése a bajvivásokhoz utasított: Hazaárulás, — ez esetben a viadal élet-halálra történt; felségsértés és pénzhamisítás, a kegyuri jog illetéktelen gyakorlata zárdák és templomok fölött; a kegyuri jog elismerésének megtagadása, vagy az annak gyakorlata ellen vetett akadály, jövedelmek bitorlása ²⁾, jóságfogalás ³⁾, gyilkosság és rablás, fegyveres megrohanás, megsebesítés, testi megcsönkítés, marhaelhajtás, tolvajlás, verekedés, erőszakos letartoztatás ⁴⁾, kétes rokonság ⁵⁾, szűzeken elkövetett erőszak ⁶⁾, halászatra, vámjövedelemre, és földbirtokra való tulajdonjog ⁷⁾ és örökösödési kérdések ⁸⁾. Ezen utóbbi körülmény világot vet a hiteles helyek állására a 13-ik században; mert igaz hogy már II. András előtt szokásban vala káptalanoknál és conventeknél végrendeleteket, osztályokat, szerződéseket és egyéb dolgokat emlékezet okáért könyvbe iratni, de ezen beiratásnak nem az az értelme volt,

¹⁾ Montesquieu u. o. III. 190 lap.

²⁾ Kopasz nádor 1309. évben kelt levele szerint Lőrincz, Ábrám fia Istvánt, ki másképp Dormannak neveztetett, arról vádolja, hogy ez őt plebániái egyházából erőszakosan kizárta, és ez által őt 15 márka értékében megkárosítá, vádolja őt, hogy ezen egyházra való kegyuri jogát tagadná, és a Zala folyón levő malomnak harmadrész jövedelmét, melyek ezen egyházat illetik, már 10 esztendő óta jogtalanul huzza, — miként ezt Lőrincz tanúk által a csatári convent előtt bizonyítá. István mind a mellett ezeket tagadván, az ügy eldöntése végett bajvivásra lőnek utasítva a felek.

³⁾ Hazai okmánytár II. k. 65 lap.

⁴⁾ Kovaesich: Formulae solennes, 8 lap. Hazai okmánytár II. 32—33 lap. Botka: de duellis 51, 59, 61 lap.

⁵⁾ Botka: 52—56 lap.

⁶⁾ Kovaesich: Formulae solennes 35 lap.

⁷⁾ Botka: 25, 26, 30, 44 lap.

⁸⁾ Fejér IV. 1 k. 151 lap.

hogy a nélkül az egyezkedésnek, vagy szerződésnek stb. hi-telessége nem lehet, vagy hogy a törvényszék azokat elismerni nem fogja, hanem csak könnyebb eligazodás czéloztatott netá-ni pör esetében, hisz különben a vevéseket, végrendeleteket, örökségeket esküvel, vagy tüzes vasat fogva, vagy bajvia-dallal bizonyítani nem kellett volna ¹⁾. A szorosan vett ados-ságok ezen nyomozásnál elő nem fordulnak, de a rágalom bü-ne sem, melyet korunkban gyakran szokás párviadallal torol-ni vissza.

A magyar törvényes szokás szerint a rágalmozó vagy-onát vesztette, melynek két harmada a bírónak egy harmada a rágalmozottnak jutott, azonkívül pedig a rágalmozó homlokára tüzes bélyeg süttetett. Ilyen ítéletet hozott IV. Béla király Ponith gróf ellen, 1267. évben és mivel ez a büntetés alól szokás ál-tal ügyekezett menekedni, minden vásáron és királyi városok-ban kihirdettetett, miszerint Ponith gróf a kir. törvényszék elé hozattassék, hogy büntetését vegye, bárhol találtatnék ²⁾. Hasonló ítéletet hozott 1268. évben Hedervári Lőrincz nádor, a ki bizonyos Ádámot mint rágalmozót csakugyan megbélye-geztetett, de apjának Martonosnak, ki hasonló büntetést érde-melt, megkegyelmezett, két megszökött testvérét pedig a fe-nebbi módon országszerte nyomoztatta. A megkegyelmezés nem mindig a személyes becsület megesorbitása nélkül nye-retetti; mert midőn az utóbb idézett évben Béla Slavonia herezege, néhányak közül, kikre a rágalom rábizonyult, és ennél fogva a bélyegsütés büntetése nézett, egynek, kiért az ország bárói közbejártak, megkegyelmezett, a gyalázat jeléül, és megtorlás emlékezetéül, fél fejét lenyiratni rendelte. A rá-galmazók ily módoni megbüntetését IV. Béla király is, Heder-vári nádor is az ország helybenhagyott szokásának (approbata regni consuetudo) nevezik ³⁾.

Némely pörös kérdések kivétellek azon eljárás alól, hogy

¹⁾ Frank: A közigazság törvénye Magyarhonban I. 148—149 lap.

²⁾ Fejér IV. 3 k. 386. 387. Ugyan azt rendelí IV. Béla egy év nélkül Sz. Mihály arkangyal napján in Lóré — nem mint Fejér írja: in Fuzogtha — kelt levelével; Codex diplomaticus VII. 1 k. 365 lap.

³⁾ Fejér. IV. 3 k. 476 lap. VII. 5 k. 352 lap. és XI. 407 lap.

bajvivás által eldöntessenek. Így Rothar longobard király megtiltja a törvényes születés bizonyítását, a mundium ¹⁾ megszerzését, és a feleség halálán való ártatlanságot bajvivás útján keresni ²⁾. Hazánkban sem ismeretlenek az ilyen kivéte-lek és tilalmak, — hanem vajmi későn fordulnak elő; t. i. csak Mátyás király 1486. 18. czikkében melyben rendelí, hogy bajvivásnak hatalmaskodási, és birtokjogra vonatkozó esetekben soha sem legyen helye. Éppen a hatalmaskodási és birtokjogi esetek azonban, mint láttuk, leggyakrabban von-ván maga után a bajvivás ordaliai próbáját, ebből kivehetni hogy a király igen jól tudta, hol kell megtámadni ezen intéz-ményt, a miért is annál meglepőbb és jelentősebb, hogy az ő rendeletét II. Ulászló alatt (1492) szórol szóra ismételni kellett.

Francziaország más eljárást követett mint Mátyás ki-rály. A clermonti grófságban — és hihetőleg másutt is, — egy 1260. évi rendelet a kihívási jegyeket (gages de bataille) me-lyek a bajvivásokat vonták maguk után, meg nem tiltá ugyan, hanem mintegy, versenyzésül melléje állítá a bizonyítványok általi eljárást; a peres felek tetszésére volt aztán bizva, vajjon mily igazolási utat akarnak követni. Bizonyos esetekben az-tán kezdtek a gages-k adása régi szokását egyenesen megtil-tani, és pedig legelőször *csékély* ügyekben „mert nem istenes dolog jelentéktelen pörökben bajra hívó jegyet átvenni.“ Ez elvet alkalmazták később fontosabb ügyekre, kimondván a hi-vatalos minőségű birák, hogy a hol nyilvánoságos, félre nem ismerhető tények előfordulnak, ott a bajvivási gages-knek használata ne türessék. De a tények ezen természetét nem lehetett mindig ellenmondás nélkül elismerni, a dolog tehát oda fejlődött, hogy a felek mindenek előtt a birák ítéletét kér-ték ki, helye lehet-e a gages-nak vagy nem, — az az, a birák-nak mindinkább alkalom nyilt a bajvivásokat háttérbe szori-tani. A 14. század elején a bajvivások egy electiv természetű a felek szabad választásától függő eldöntési módtól, segéd-

¹⁾ Mundium = gyámsági jog az apa, férj vagy rokon részéről. Tá-gabb értelemben a királyi jogok közé is tartozott, de erről itt nem szólok

²⁾ Stebbe: 126 lap.

bizonyítékká változott, mely a bíróság javallását szükségelte. Ezek vonatkozván a bizonyítási eszközök minőségére, később azon esetek is mindinkább megszorítottak, a melyekben a bajviadali jel átadása mint segédbizonyíték türetett. Egy 1315. évi rendelet megengedi ezt a gyilkosság, tolvajlás (larrecin), nőszöktetés, árulás és rablás (roberie) eseteiben, de csak akkor, ha tanubizonyosságok meg nem szerezhetők ¹⁾.

Végre megemlítést tén érdemel e helyen azon aristocraticus fokozat, mely az ordaliák egyes nemeiben létezett. A fegyverviselési jog csak a szabad férfiak tulajdona lévén, már ezen körülmény mutatja, hogy bajvívás csak szabad emberek közt fordulhatott elő. A ki különben bajvívást kínálni vagy elfogadni feljogosítva lett volna, a tűzpróbához folyamodott, ha betegség, vénség, vagy testi csorba őt gátolta a vitézbb igazolási út követésére. Ide számítottak a nők is. A jobbágy sorsu vagy szolgaságban lévő egyénekre (unfreie) a forró víz próbája képezte azon ordaliát, mely által magukat valami vád alól tisztázhatták; sőt igen korán, mint például a saliai törvényben, a kínvallatás (supplicium, examinatio, districtio, tormenta, torquere, tortura) is alkalmaztatott náluk vallomások kinyerésére.

¹⁾ Stein L. Geschichte des französischen Strafrechts und des Processes. Basel 1846. 530—531 lap.

IX.

NEVEZETESEBB BAJVIVÁSOK.

A bajvívásokat minden más magán küzdelemtől azon sajátosság különbözteti meg, hogy a felek bíró előtt szólítják fel egymást a viadalra, vagy bíró ítéli a feleket a kard istenítéletére. Sztintigy a törvényszék előtt megy végbe a viadal, és a mily eredménnyel küzdenek a perlekedő felek, olyképp ítéli a bíró, kinek részén áll az igazság, és következik a bírói végrehajtás.

Ha tehát Madarász Henrik császár idejében egy regensburgi polgár 930. évben a hun (igazabb magyar) sereg Krakó nevű egyik vezérét — ha Wasserburg Venczel Veszprém felé fordulva, hogy a pogány magyarokkal megküzdjön, és Kupa vezérével párviadalt vívón, őt legyőzi, és ez által a kereszténység diadalát a pogányság fölött előmozdítja, — ha Bátor Opus ma egy óriás eschét, holnap Pétert, Géza herceg párthívét, utobb Nyitránál Salamon király egy ellenfelét kihívja és elejti, — ha Szent László a kun sereg sorai előtt Ákos vezérét leteríti ¹⁾, — ha Cseri Balázs Jajca előtt az őt kihívó Dschem török kapitányt egy kardvágással halottá teszi, — Bakics Pál Ozmán török ezredest, — Török János, a héttoronyba került Bálint fia, Lippánál egy más előkelő törököt, — párviadalban levág, ezek a személyes vitézség tettei, melyek minden korszakban előfordulnak, és tárgyunkkal semmi összeköttetésben nincsenek. De a történet oly párviadalokról is emlékezik, melyek a bajvíváshoz igen közel álltak, a menyiben t. i. a törvényszék szerepét majd egy nemzet, majd egy hadsereg vállalta magára, és a mennyiben az

¹⁾ Ezen viadalt Podhracsky ugyan bajnak nevezi, mind a mellett ordaliái harcznak nem vehető.

ilyen párviadal kimenetele bizonyos főfontosságú igazságok elismerését, vagy jogok követelményeit eldöntötte, vagy végre közügyben nagyobb háboru elkerülésére egyes vitézek viadalai a sors szavát helyettesíték.

Semmi közünk e tárgynál Homer Iliásának hallhatatlan alakjaival, Hectornak Achüllessel, Párisnak Menolaussal és ismét Hectornak Ajaxxal vívott párviadalával. Nagyobb figyelmet igényel a Melanthius athenai, és Xanthus boeotiai király közt végbement párviadal, a mennyiben okát valamely szántóföld képezte, mely Boeotia és Attica szélén feküdt. A két nép e miatt felháborodván, Xanthus ajánkozott, hogy az athenai királylyal vívni akar a további viszály megszüntetésére. Thymoetes, ki akkor Athenában uralkodott, a párviadalt el nem fogadta, és azért trónjáról elűzetett, Melanthius, ki őt követte, összeesapott Xanthussal, és őt a párviadalban elejté. Magánügyből fejlődött a viszály, és országosként végződött. Nem találom benne a bajvívás jellemzőes feltételeit, hanem inkább a régiéknél kedvelt szokást a jövendő fellebbontására. Plutarch szerint a görögök néha két közkatonát vettek elő, az egyiket Nagy Sándornak, a másikat Dáriusnak nevezték el, és vívásra szolták fel; a mint vagy az egyik, vagy a másik a viadalban legyőzetett, vétek következtetni a jövő eseményekre. És vajjon más szellemből indultak-e ki a romaiak, kik mint a bevezetésben mondám, két elfogott germán vitézt szintily szándokból kényszerítettek egymással vívni? Maga a Horatiusok és Curiatiusok közt folyt harsz harsz sem nevezhető másnak oly párviadalnál, melyben az albanusok és rómaiak nemzetük ügyét sors által engedték eldöntetni, — az istenségre való hivatkozás semmi alakban nem fordul elő. A sabini nőknek elrablása következtében, Róma alapításának negyedik évében, — ha ugyan ezen tárgyat történeti eseménynek akarjuk venni, — a szomszéd cenensiak királya Acron boszut kívánt venni, de Romulus által párviadalban elejtetik¹⁾. Manlius egy erős gallus kihívását elfogadja, azt a viadalban elejti, és aranylánczát nyakáról levévén azzal magát

¹⁾ Így Valerius Maximus; azonban Livius szerint Acron a csatában elesett.

ékesíti fel; — ez egyszerű hősteti volt, mely a győzőnek a Torquatus nevet szerző. A rómaiak távol voltak a párviadalban istenítéletet látni, sőt becsületsérelem ellen sem kerestek orvoslátot abban, hogy Marius, midőn a teutonok Itáliába törtek, azok egyikének, ki őt párviadalra kihívta, azt válaszolta: „az a derék ember akassza fel magát, ha olyan nagy kedve van meghalni.“

A magyar történetben érdekes példákat találunk arra, hogy közügyeket két jeles vitéz, vagy vetekedő két fejedelem közt folyó magán párviadal kimeneteléről, mint a sors nyilatkozatáról tettek függővé; és pedig a legkorábbi példák egyikét a lengyelek és pomeránok közt kitört háboru eseményeiben. A két sereg már egymás ellen megindulván, mindkét nemzet jobbnak gondolta, hogy a sereg két vezére vivjon meg egymással seregük szemelättára, — ez által pedig döntessék el a két nemzet közt fenforgó ügy. Meskó¹⁾ lengyel király, de fiai sem voltak hajlandók a párviadalt²⁾ elfogadni, elfogadta tehát Béla herceg a lengyelek részére, ki később e néven első magyar király lett, és most itt András testvérel hontalan bolyongott. Béla herceg a pomeránok vezérével gerelyével lováról leszurta, és hősteteért a lengyel király leányát, és a *Leventé* melléknevet nyerte.

Vannak irók, kik Szár Lászlónak nem három, hanem csak két fiát tulajdonítanak: Andrást és Bélát, — a harmadik: Leventé nem személy, hanem Bélának mellékneve volna. De Leventé létezte tekintélyes tanúságokon alapszik. Szent Gellért életrajzában iratik: *egressi sunt de Alba versus Budam,*

¹⁾ Miklosichszláv személyneveit 81, 82 lapon tekintve, mint Büdinger véli, alig van a Mesko névnek valami dolga a Miczysláv névvel. E szerint Szabó Károly is téved, midőn Kéza Simonnak általa fordított krónikájában megjegyzi, hogy Miska (Misca) a szláv Miczisláv, népiesen *Misko* név magyarosítása.

²⁾ A *duellum* szó régentén csak a bajvívások értelmében használtott, és épen e szóval él Kéza Simon: *Andreas, Bela et Lewenta de Boemia in Poloniam transiunt, a Miska Polonorum duce amicabiliter sunt recepti, ubi Béla Pomeranie duces duello devincens, filiu Miske sibi datur in uxorem.* (Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta* Arpadiana, 113 lap.)

ut Endre et Leuente honorificis suscipierent, — ily formán két izben két személyként említettnek. (Eadlicher: Monumenta 228 lap.) Elismerik Leuenta létezését a budai chronicou, Kézai Simon valamint ezen munkák kiadói és commentatorai, Podhraczký és Szabó Károly, továbbá Bonfin, Botka, Horváth Mihály, Szalay László és többen. Igaz, hogy az ilyen kérdést nem lehet mintegy szavazásra bocsítani, és Mátyás Florian egyik akadémiai felolvasásában 1866. év végén méltó indignatioval megróttá, hogy ezen, és más rokon kérdések még nincsenek tisztába hozva. A Levente név jelentésére nézve először Bonfin nyilatkozik (Decad II. libro II.) hogy ez annyi mint „pugil“; ebben követi őt Botka, Podhraczký is a budai kronikához irt jegyzeteiben oda nyilatkozik, vocabulum Leuenta pugilem antiquitus designabat Hungaris, et quemlibet Heroem, notaeque virtutis militem. Ez annál érdekesebb, mert a magyar annalesok Alberichnál 1061, 1065. és 1078. évhez Bela Pugil, vagy Belae Pugilis filius kifejezéssel emlékeznek hősről. De ez nem volt az ő *nepies* elnevezése és mellékneve.

Turóczy ugyan is (II. 45) azt írja: Bela vocatus Benin (varians: Benyn) victor, cum triumpho venit, — „Benyn Béla“ írja már előbb Kézai Simon II. könyv 4. fejezetében. — Cornides Daniel úgy vélekedik, hogy Benyn vagy Belyn és Benyzló nem melléknév, hanem az Adalbert vagy Béla kicsinyítője az oroszok módja szerint. (Geneal. Reg. Hung. 348. lap.) Ezen magyarázatot elfogadja Podhraczký József az általa kiadott budai krónika jegyzeteiben, és Szabó Károly, az általa fordított Kézai Simonban; továbbá Katona István (Histor. II 156 lap) és mások is. Az egyetlen Bartal megtámadja hazai íróink közül azt a véleményt, mintha a Benyn vagy Benyzló név származási viszonyban volna az ő magyar Béla névvel. (Comment. II. 23 lap.) Büdinger Miksa sőt egyenesen kimondja, hogy képtelenség feltenni miszerint ama név a Béla név mellett mint annak kicsinyítője álljon. Valóban ki is hallotta valaha, hogy emberfiát keresztnevén és egyszersmind annak kicsinyítőjével megszólították volna azon egy pillanatban? de midőn Büdinger továbbá oda nyilatkozik, hogy a Benin név nyilván (offenbar) az ama korbéli honi elnevezés,

mely *pugil* és *victor* szavakkal fordítatott, méltán azt kell kérdeznem, micsoda honi nyelven jelent Benin annyit mint levente vagy viador ¹⁾?

Álmos kir. herczegnek folytonos támadásai, és nyugtalankodásai Kálmán király ellen mogsokaltatták mindkét részen a magyar vér ömlését. Midőn a testvérek seregei Várkonyánál a Tisza ellenkező partjain találkoztak, hosszabb alkudozás folyt mindkét részről, végre a nemzet főnökei és vezérei abban állapodtak meg: „a magyarok nem látják okát, miért kelljen vérengzést elkövetni egymás ellen, kívánják tehát, hogy Kálmán és Álmos bajvívásban mérkőzzenek egymással, — a magyarok azt fogják királyokul elismerni, ki győztes marad.“ Midőn e batározat a két testvérrel közöltetett, mindkettő felszedette a táborát és odább állt.

Egy rimes krónika az 1260. évi hadjárat drámaszerű előadásában azt érteti meg velünk, hogy Ottokár, IV. Béla, királyt magán párviadalra szólította ki, a cseh király valamint egész serege erezvé, hogy a staatzsi csata után a magyarokkal nem mérkőzhetnek.

Szintén országos ügyet kívánt eldönteni Tarenti Lajos midőn 1350. évben Nagy Lajos magyar királyt következő módon hívá ki párviadalra; „Titeket, Magyarország fenséges királyát, ki országunkat ellenségesen megtámadtátok, mi isten kegyelméből Jerusalemből és Sicilia királyja párviadalra kérjük fel. Tudjuk pedig, hogy a kunok és más pogányok személyeivel, melyeket háboruba vezérlitek, ha el is vesznek, csak oly kevéssé, mint a kutyákkal gondolkodtok; mi ellenben, kik vitézeink és harezosaink kárától tartunk, nehogy az összeütközésben megfogyjanak, jobbnak találtuk a háboru gyorsabb befejezésének és az ország nyugalmanak érdekében, veletek személyesen viaskodni olyformán, hogy egyike közülünk a küzdőtéren (in duello) elesvén, a másik ezen ország ura és királyja maradjon. És hogy e bajvívás (duellum) biztosan véghez mehessen, találkozási helyül ajánljuk Páris városát a francia király színe előtt, Perusiát, Avignont vagy Nápolyt.

¹⁾ Büdinger: Ein Buch ungar.-Geschichte. Leipzig 1866. Teubner-nél, 15 lap.

E négy hely közül válasszátok azt, mely tetszik, és feleljetek erre illendően.⁴ Nagy Lajos következőleg felelt: „Láttuk és olvastuk leveleidet nagy király, melyek velünk közöltettek a jelen válasz vivője által, és a párviadalra szólítás igen megtetszett nekünk, de nem a felajánlott találkozási helyek, melyek ellen sokféle bizalmatlanságunk van. Mert a francia király a ti anyai nagybátyjátok, noha nekünk is, de csak távoli vérrokonunk. Avignon ugyan a pápa városának nevezetik, de a Provence fővárosa és benne a ti uralkodástok érvényes. Perusia (ma Perugia) gyanús előttünk, és a ti befolyástok alatt áll, a polgárság ott lázadásban van, nem illendő tehát hogy arra bizzuk királyi felségünket. Hogy pedig Nápolyt el kell vetnünk, levélben magyarázni felesleges; e város tőlünk elpártolt, és annak most ti parancsoltok. Ha csakugyan kedvetek van velünk bajvívásra kelni, történjék ez a német császár előtt, ki rangban mindkettőnk fellett áll, vagy az angol király, közös barátunk jelenlétében, vagy legalább a teljesen résztvevő és jó catholicus Bertránd aquilejai patriarcha előtt. Azonban ha az ajánlottunk helyek nem tetszenének, és szavainkat csak üres halogatásnak vennétek, tudjátok, hogy minden határidő késedelmének megszüntetésére rövid idő alatt hadseregünkkel nálatok leszünk, ott majd együtt tanácskozunk a párviadalról, és hogy érvényesen teheszük, — minden akadályoztatás nélkül seregünk részéről⁵).

IV. Károly császár, noha már 1359. évben szükségét látta nyilvános levélben Nagy Lajost biztosítani arról, hogy ellene valami becsmérlőt sem nem mondott, sem nem tett, két évvel utóbb arra vetemedett, hogy Erzsébet királynét Nagy Lajos anyját kevés szemérmességűnek mondá, és Nagy Lajost vádolá, hogy igen nagy befolyást enged anyjának magára. A magyar követek azonnal keményen visszatörtölték a sérelmet, és noha IV. Károly mentegezni kezdé hevében ejtett szavait, a császárt párviadalra kihívják, készek ugyanazt tenni bárkivel, a ki e bántalomban magát részesítené, (ingredi du-

⁴) Fejér IX. 1 k. 775—776 l. Bertránd patriarcha nevét Fesslerből III. 308 lap vettem. Fejér megjegyzése szerint, Gravina ezen történeti epizódját a római írók módjára kitalálhatta.

illum et certamen); de még ezt sem elögelvén, Németországnak és Csehországnak háborút izennek. Et nihilominus pro huiusmodi grandi injuria — mondják a követek — quae a te quum sis primus regum, nec nominare debuit, te et imperium tuum, et regnum Bohemiae, et omnia dominia tua, nomine regis nostri, et omnium regnerum ex nunc diffidamus¹⁾. Tudjuk, hogy Nagy Lajos nem csak helyben hagyta követeinek ezen eljárását Prágában 1361. hanem hogy nyomban gyalázó levelet is írt Károlynak, melyben többi közt mondja, miszerint nem csudálja királyhoz nem illő magaviseletét, tudván, hogy ha magát megíssza, sem eszének sem nyelvének nem ura többé.

Midőn Mátyás király 1470. évben Morvaországban állt, Podiebrad cseh király követeinek egy Kremsierből kelt levele érkezett hozzá, mely panaszolván, hogy ő és hadserege az országot pusztítja, egyszersmind tudtul adja, hogy Podiebrad kész a magyar királlyal életét veszélyeztetni és vele párviadalban mérközni illendő helyen és egyenlő fegyverrel; mivel azonban urok elnehezedett testü, egy körülkorlátozott mezőt javasol, hogy így egymást ki ne kerülhessék. A ki így az isten szent akarata szerint megőriztetik, azzal bánják a diadalmas tettszése szerint.

Mátyás válasza kissé éles volt, de lényegében mérsékelt, minthogy ő, ki különben fejedelmi méltóságának megboszulására oly hirtelen kész volt, az ország javát ez uttal magasbra tartá saját dicsőségénél. „A nekünk ajánlott párviadalt rég ohajtottuk — mondja válaszában Mátyás, — és annak örülünk. Bár mi, mint igazhítlő keresztény fejedelem egészen más állásban vagyunk, mint a ti, átokba vetett, és koronájától ítéletesen megfosztott uratok, és így becsületünk sértése nélkül utasíthatnók el ezen ajánlást, úgy még is ezt tenni nem akarjuk, egész bizodalommal lévén az iránt, hogy az isten, kinek szent ügyét folytatjuk, az igazságnak engedi a diadalt. Igen is készek vagyunk tehát vele megívni, de nem szük és kor-

¹) Fejér IX. 3 k. 271 lap. Czinár Mór az okmánytárhoz készített indexében úgy idézi e tárgyat „ha Dlugossnak híhetel,“ mert az ő tudósításán alapszik ez előadás.

látozott helyen, hanem mint keresztény fejedelmhez illik, lovag módjára: szabad helyen és illő fegyverrel ¹⁾.⁴ Hogy Mátyásnak azonban erre komoly szándoka nem volt, sőt Podiebradot alkalmasint csak kitréfálni akarta, mutatja azon körülmény, hogy a válaszbán a bajvívás sem ideje sem helye ki nem volt tűzve.

Nagy Lajos és Mátyás király tehát oly kevéssé álltak ki a párviadalra, mint a külföld némely jeles fejedelme. Az egy I. Kanut dán és angol királyra ki II. Eduard királyt párviadalban meggyőzi és tőle az országot elfoglalja, számos más koronás fő esik, mely a kihívásnak meg nem felelt. Látjuk azt Valois VI. Fülöp francia királynál, kit III. Eduard angol király, — és IV. Henrik francia királynál, kit Valois Lajos, orleansi herceg hí párviadalra. A lovagias I. Ferencz francia király V. Károly császárt párviadalra hívta, ki azt el is fogadta, de a viadal még is elmaradt és hasonló eredménnyel intézett IX. Károly svéd király kihívást IV. Keresztély dán királyhoz ugyanakkor, midőn a zsinatok és kormányok a legszigorubb büntetésekkel fenyegették a párhajvívókat.

¹⁾ Pray: Annales IV. 66. 67 lap. Teleki: Hunyadiak kora 4 köt. 186, 188, 189 lap. Botka: de duellis 22 lap.

X.

A BAJVIVÁSOK MIVELŐDÉSTÖRTÉNETI MÉLTÁNYLÁSA.

Ha vannak, kik a törvénykezési bajvívások jelentőségét egy nemzet kulturai állapotában félreismerik, és azok szóba hozatalát ma nem találják indokoltnak, azok bizonyára a mai államszerkezet falai közt korlátolva lévén, nem méltányolják azt eléggé, hogy műveltségünk jelen vívmányai csak a lefolyt századok intézményein alapszanak, a melyek akkor kétségkívül a kitűzött rendeltetésnek megfelelték, sőt az előbbi állapotokhoz képest még haladást is jeleztek.

Már azon körülmény, hogy közel egy évezredig különféle nemzeteknél, még pedig éppen olyanoknál, kik a műveltség hordozói valának, a bajvívások szokását törvényesítve, és többé kevesbbé gyakorlatban találjuk; azon körülmény hogy ezen istenitéleti viadatok a középkor derekán inkább gyarapodtak, mint sem gyérültek; hogy ezen intézmény keletkezése óta conciliumok, pápák, püspökök által ünnepélyesen rosztatott, a királyok által pedig majd engedtetett majd megtiltatott, és mind a mellett egyes jelenségeivel mostani századunkig kiágazik, világosan mutatja azt, miszerint valami szükségnek a népek közéletében megfelelt, és hogy tehát addig, míg az erkölcsök nem változtak, minden tilalom, megszorítás, és kiátkozás ezen intézmény ellen sikertelen maradt.

Guizot a népek történetében előforduló műveltségi elemek iránti éles szemmel igyekezett kimutatni, hogy a saliai törvények által megállapított compositio (az az, valami büntetért valakire rótt bűnhődés) már egy első kísérlet volt, hogy a harcujog, a boszu, az erűszak küzdelmét bizonyos tör-

vényes kormányzás váltsa fel, és helyettesítse. A törvénykezési bajvívás egy hasonló nemű kísérlet vala: ezélja lévén az egyéni boszujágyat, magát a harcztot bizonyos formáknak és szabályoknak alávetni. A compositio és a törvényszéki bajvívás belső viszonyosságban léteztek, és egymás mellett fejlődtek. Valami bűn követetett el, valamely ember sérelmet szenvedett: tehát a közhiedelem szerint az utóbbinak kétségtelen jogában állt, hogy magát megboszulja, és teljes erejével oda törekedjék, miszerint a türt bántalomért elégtételt nyerjen. Ekkor a törvények valamely kezdetleges nyomai, a közhatalom valami árnyéka közbejárult, és a sértőt meghatalmazá, hogy bizonyos váltságdíjt ajánlhasson bűnének engesztelésére. Ezt azonban a legkorábbi időben a megbántott fél visszautasíthatta és kijelentette: „Én boszujogomat akarom gyakorolni, én a harcztot követelem.“ Erre aztán a közszokás állt elő és azt mondá: „Ha te megboszulni akarod magadat, és harczezal menni ellenségednek, te azt bizonyos formák és csak bizonyos tanúk jelenlétében teheted.“

Az ügydöntő bajvívás tehát azon törekvésből jutott a törvényhozásba, hogy a harczi jog némileg szabályoztassék, és hogy a boszunak a mennyire lehet csak nyilvános és körülhatárolt küzdőtér engedtessek. Az isten legfelsőbb ítélőéhez való folyamodás, az igazságnak a küzdés heve alatt maga az isten általi kinyilatkoztatása, ezek oly eszmék, melyek csak későbbben ide járultak, midőn a hitvallás és a keresztény papság már nagy szerepet játszanak a barbar népek gondolatában és életében.

Guizot a segédeskülvöket (conjuratores) ismertetvén, azt állítja, hogy már a saliai törvényekben van néhány vonás az ügydöntő bajvívásokról. Zschokke Henrik azonban Bajorországi történetében ¹⁾ ellenkező véleményen van. Ily ellenmondás felhívás lévén a dolog vizsgálatára, meg kell vallanom, hogy a bajvívásnak első nyomát csakugyan nem az eredeti Pactus legum salicarum című gyűjteményben találtam, hanem a későbbi saliai királyok todalékjaiban, nevezetesen Louis le Débonnaire 816. évben kelt függelékében. E tolda-

¹⁾ Zschokke: Bairische Geschichten I. 111 lap.

lék — mely nagyon emlékeztet Gandobald király indokaira, midőn a hamis eskü gyanuja végett, a bajvívásokhoz fordul felderítésül — így szól: Ha ketten valamely ügyben bizonyosságot tennének, és egymás közt ellenkeznek, a bíró (Comes) egyik részről is, másik részről is válasszon egyet, és ezen két küzdőn egymással „decertent cum fustibus ¹⁾.“ Ezen fejezet létezik a nevezett császár azon capituláiban is melyeket a longobard törvényekből kivont, (§ 3.) csak hogy ott a szöveg így szól: „decertent cum scutis et fustibus.“ Hasonlóan azon additamentumban, melylyel 819-ben az aacheni gyűlésben szaporodott, egyik pont a hamis tanukról így hangzik: Hogy ha a tanúk mindkét része magával ellenmondásban van, és egyik a másiknak semmikép engedni nem akarna, választassanak ketten közülök, azaz, mindegyik részről egy-egy, a kik szabad téren (in campo) egymással paizszsal és „fustis“sal (cum scutis et fustibus) viaskodjanak, a midőn aztán megválik, ki adott igaz, ki pedig hamis bizonyosságot ²⁾. A „fustis“ szónak közöséges értelme ugyan bot vagy bunkó, de régenten tágasabb és többféle lehetett az. Így különösen figyelmet érdemel a Legum Scanicarum ³⁾ 24-ik fejezetének szövege: „Fustis autem apellatio virgam et baculum, hastam, securim, malleum, clavam, et vaginatum gladium comprehendit,“ tehát itt magából a törvényből tanulhatjuk, hogy a fustis alatt v-szszöt, botot, gerelyt, szekerczét, kalapácsot, bunkót és hüvelyes kardot lehetett érteni; Zöpfl pedig azt írja, hogy már Rothar és Thassilo korában synonymák voltak: campus, duellum, bellum, monomachia és a különféle körülírások, melyek erre vonatkoznak, mint: gladio, armis, spata tracta, scuto, et fusto se defensare, decertare stb. (Rechtsgeschichte 931 lap). Ezen magyarázatok után nem kételkedhetünk, hogy Kegyes

¹⁾ Eccard; Leges francorum salicæ, 183 lap.

²⁾ Eccard; u. o. 186 lap.

³⁾ Scandinaviai törvények. Scania, ma Schonen vagy Skane hajdan Dánia kiegészítő részét képezte, és Malmö, Christianstad, Blekingen provinciákból állott, de ezek 1658. évben a roskildei béke következtében Svédországhoz csatoltattak. Scania nevéből kapta az egész félsziget Dániával együtt a Scandinavia elnevezést. Geographus Ravennasnál is: ex Scanzia az az: Scandináviából.

Lajos idézett törvénytoldalékjában ordaliali bajvívásokról van szó.

Következnek aztán Nagy Otto császár és II. Henrik császár toldalékjai a saliai törvényekhez, melyekben a bajvívás pugna, monomachia, duellum, néven említetik, a campio-knak is külön fejezet van szánva, ezek alapján mondhatá aztán Montesquieu, hogy a saliai törvények toldalékjai a bajvívást előbb büntettt, utóbb polgári esetekre kiterjeszték. (III. köt. 185 lap.)

Említém, hogy a bajvívás nem egyéb, mint az erősebb jogának törvényesített alakja; ezen alak sokkal világosabban felismerhető a ripuariai mint a saliai törvényekben.

Ha a saliai törvények praefatioját olvassuk, azt kell hinnünk, hogy a ripuariai törvények szerkesztését Theodorich frank király rendelte el, és pedig 512. évben, mint Wendenin írja. De ezen praefatio azt is állítja, hogy Theodorich az alemann törvények szerkesztéséről gondoskodott, holott ezek a legjobb kéziratok tanúsága szerint II. Chlotár kormányzása alatt 613—628 közt szerkesztettek. E körülmény gyanússá teszi ama praefatiót, a miért is Guizot azon vélekedésre kezdett hajlani, hogy a ripuariai törvények azon alakban, melyben most bírjuk, I. Dagobert alatt 628 és 638 közt keletkeztek ¹⁾.

De ezt tudnunk czélunkra elég. Ebből megértjük, hogy a bajvívások nem csak határozottabban, hanem sokkal korábban is említetnek a ripuariai, mint a saliai frankok törvényeiben ²⁾.

És épen e tény mutatja, hogy a társadalom sokkal előre haladtabb fokon volt a ripuariaiaknál. A segédeskütvők, a bajvívások törvényesítésével a ripuariaiak nem csak hogy barbar typut nem nyomtak törvényeikre, sőt inkább az első lépést tették arra, hogy a barbar állapotból kibontakozzanak. Az ily tárgyak elhallgatása azt jelenti, hogy minden ügy a szokás, avagy az erőszak és vakeset uralmára bízatik; — a

¹⁾ Guizot: Histoire de la Civilisation en France, I. 290 lap.

²⁾ Két cikkelyben említetnek a ripuariaiak törvényeiben; Guizot állítása szerint hat cikkelyben.

ripuariaiak azonban, midőn a szokást leirták, megsabták, értelmezték, és utját a törvényekbe nyitották, ezt határozott alakkal ruházták fel, és így társadalmuknak nagyobb haladását bizonyították. És valóban a ripuár törvényeket csak egyetemesen kell olvasnunk, és meglepetéssel fogjuk észrevenni, hogy ezek jelleme sokkal kevésbé barbar, mint a saliai frankoké ¹⁾.

Az ordaliák egyes nemei közül a forró és hideg víz próbája, a viasz ing, melyben az ártatlanság bizonyítására tűzön keresztül kellett menni; a feszületpróba, a sorsvetés, a tüzes szántóvas, a szent vacsora próbája, és a komor gyászpad kevésbé fognak bennünket érdekelni, minthogy hazánkban az elsőt kivéve, ritkán vagy sohasem jöttek gyakorlatba; de a tüzes vas próbájáról, melyről a váradi regestrumban foglalt alig 21 évi időközben 400-nál több eset fordúlt elő, érdemes megjegyezni, hogy az említett kitünő becsű rogestrum első kiadóí azon ordaliát a scytha pogány korból hozzánk származott szokásnak tartották. Miután a tüzes vas próbáját egyik vagy másik alakban annyi ázsiai nép ismerte, és miután magok a finnknél is egy pogány runo jö már elő (Louhi, a hideg istennője), mely vizes borítékkal fűdi kezét, nehogy a tüzes vas neki megártson, — nem lehetetlen, hogy a magyarok ősi keleti székeikben hasonló szokást ismertek. Ezt állítani azonban nem lehet, mert erre a legvékonyabb bizonyítási fonalunk sincs, sőt sokkal valószínűbb, hogy ezen intézményt is nyugotról vette nemzetünk, miként az államszerkezet alapvonásain kívül a bajvívásokat is.

De függetlenül azon kérdéstől, vajjon az ordaliák általában hol vették eredetüket, méltán kérdezhetni, hogy a magyarok melyik nemzettől vették át közvetlenül a bajvívási intézményt, mert Bartal Györgynek azon kijelentése, miszerint az ordaliákat a vendégek (hospites), leginkább pedig a németek hozták be ²⁾ — nagy világot nem derít e tárgyra.

Sokszor akadunk azon dicsekvő állításra, hogy III. Henrik német király a magyarokat még 1044. évben saját

¹⁾ Guizot: Histoire de la Civilisation en France I. 293. 294. 296 l.

²⁾ Bartal: Commentaria I. 339 lap.

kérelmükre ajándékozta volna meg a Lex Bajuvariorum ezimű néptörvények gyűjteményével; avagy mint Hermannus Contractus, mint első közlöje írja: Ungarios petentes lege bajovarica donavit. Bajorországnak geographiai fekvése, és a kezdetben igaz ellenséges, de később barátságossá vált viszony ezen ország és Magyarhon közt némi valószínűséget látszanak adni oly feltevésnek, mintha Magyarország némely jogintézményeket, és így a bajvivásokat is a bajoroktól elfogadta volna. De ezen feltevésnek már a történeti korrend mond ellene, minthogy már Szent István, midőn a zalavári apátságának viadort ígér, a bajvivást a magyar haza egyik intézményeként érinti.

Göresös Hermann kronikájának idézett helyénél azonban még továbbá is meg kell állapodnunk, mert sokan vannak, kik ennek alapján bizonyították, miszerint hazánk idegen törvénykönyvvel élt, a mi pedig soha sem történt. Turóczy hazai krónikájának III. Henrikre vonatkozó sorai éppen ellenkezőt mondanak: Concessitque petentibus Hungaris hungarica scita servari et consuetudinibus judicari (Pars II. cap. 37) azaz: megengedte a magyaroknak a mit kértek, hogy ítéleteket magyar törvények és magyar szokások szerint vegyenek. De maguk a német jogtudósok közt is akadnak Hermann idézett helyének különböző magyarázói. Stobbe ¹⁾ azon sokszor ismételt állítást, mintha III. Henrik a magyaroknak azok kérelmére a Lex Baiwariorum-ot kiadta volna, — ily felfogásban tévesnek hiszi, és valószínűbbnek tartja, hogy a bajor törvény átruházása, nem egyebet jelent, mint a berceg (?) szabad választhatási engedélyét. Ily képtelenséget Merkel tekintélyével támogat, Giesebrecht ²⁾ pedig Hermannus Augiensis idézett helyét a Bajorországban érvényben levő országos békejogra — Landfriedenrecht — vonatkozta, mint a mely most István törvényei helyébe lépett, és melynek néhány pontozatját különben is már sz. István decretumába felvett.

Horváth Mibály nem is kívánja kétségbe hozni magát a

¹⁾ Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen I. k. 172 lap.

²⁾ Giesebrecht: Geschichte der deutschen Kaiserzeit II. 368. 593 l.

tényt általában, hogy t. i. III. Henrik, mint Péter király pártfogója, a kinek Magyarországot hűbérbe adta, és a kit Aba Samu Győr vidékén történt elfutatásával, a királyi székbe visszahelyezett, — a magyarokat bajor törvényekkel kívánt megajándékozni, de bizonyosnak tartja azt is, hogy ezeket Henrikől nem magyarok, hanem Péter német parthívei kérték, kik természetesen oda törekedtek, hogy Magyarország német tartományyá váljék ¹⁾.

Egyébiránt az említett német krónikának több kiadása van, a felhozott szavak pedig csak egyikében állnak, miből erősgyanu támad, hogy azok nem az első híres nevű, hanem későbbi ismeretlen tollú írótól származnak. Ezt előre bocsátván, megjegyzi Frank Ignác ²⁾, hogy mind a mellett csak úgy veszi, a mint vannak, de szorosabb vizsgálatnál is csak azt az értelmet találja bennök, hogy Henrik nem bajor törvényt, hanem bajor törvénykönyvet ajándékozott. Ez sokkal illőbb magyarázat — folytatja a jeles jogtudós — mert a császárnak hatalma sem volt, hogy a magyaroknak törvényt adjon, és így hihetőbb, hogy a püspökök és más országgyökök, hallván hírét a bajor törvényeknek, — talán a bajor eredetű királyné, és a bevándorlott lovagok által, — egy ezekről szóló *könyvet* kértek a császártól, a milyen ajándék ama korban megfért a császári méltósággal.

Hogy Bartal Gyögy, Franknak ezen véleményét alaposnak találja és helyesli ³⁾, azon valóban csudálkozom, mert midőn az Annales Boici azt írják: „Ungari . . . bojorum jure legibus sibi uti, vivere licere petiverunt, impetraruntque ⁴⁾,” (a magyarok kérték, el is érték azt, hogy bajor törvényt használjanak, és e szerint éljenek) ezen szavak commentálják Hermannus Contractust; bizonyítják hogy nem könyv ajándék forgott fen, hanem valódi törvényadás, melyről várták, hogy a magyar nemzet ezt követni fogja; végre hogy hamisítást a német kronista szövegében feltenni nem szükséges.

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme I. 160 lap.

²⁾ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban I. 148. 149 l.

³⁾ Bartal Gy. néhány jegyzetei Szalay László magyarországi történetére Uj Magyar Múzeum 1851—2. I. k. 415 lap.

⁴⁾ Annales boici I. k. 420 lap.

De azért görösös Hermannak szavait, ha bármelyikét a fenebbi versiók közül kívánta általa érteni, a magamévá nem teszem, sőt inkább azt hiszem, hogy nagyon tévedett, tökéletesen oly formán, mint midőn Goldast: *Recessus imperii* című munkájában a nádorispáni hivatalt a németektől, nevezetesen ugyan ezen III. Henrikől származtatja, irván: „*Henricus III. niger subacto Hungariae regno et restituto Petro rege, fidelitate ab eo recepta potentibus Ordinibus Regni Palatinum Hungariae adiecit.*“ A ki történetünkben járatos, könnyen észre veszi, hogy ezen állítás, meg ama másiknak valódisága közt, mely a bajor törvényeknek behozataláról Magyarországra szól, semmi különbség nincs. Mindkettő kelletnél nagyobb hatalmat tulajdonított Henriknek.

Nézetem szerint III. Henrik, nem eselekedett egyebet, nem kevesebbet, mint azt, hogy Magyarországnak Németországhoz csatolását kimondá, a mint Magyarországot esakugyan mint német hűbért hagyta Péterre, — *lege bajoarica donavit* azt jelenti: Magyarország miként Bajorország a német birodalom része lett, miként ezt, szerinte, maguk a magyarok (ungari petentes) kérték ¹⁾.

A bajvívások átkölesönzésére tehát egészen más ut szolgálhatott a magyaroknak. A keleti góthok például a hunoknak voltak alávetve, a longobárdok pedig Pannoniában

¹⁾ Midőn II. Henrik a Schwabach és a Pegnitz közti vidéket Bamberg városának átadja, e vidéket: *regionem legibus bavaricis subditam*, azaz bajor földnek nevezi. — Hermann Aug. állítását több kortársa, mint Sigebertus Gembl. Marianus Scotus, Muglen stb. követik. A tényállás valódiságát Horváth Mihály mellett még legjobban fogta fel Fessler ismeretes német munkájában Magyarországról, ki Pray, Cornides, Kollár és Benezar bizonyításainak elégtelenségét kimutatja, midőn azért, mert Kézai és Turóczy ez eseményről hallgatnak, vagy mivel ezen egész eszelekvés Péter és Henrik részéről jogtalan volt, következtetik, hogy azért tehát nem is történt. A történetírónak valamely eseményt eltagadni nem szabad, mert jogalapja nincs. Hogy Péternek nem csak ezen, hanem általában minden eszelekvése jogtalannak tekintett, bizonyítja, hogy a későbbi királyok őt előjűknek el nem ismerték, hanem bűtlőnek tekintették, és hogy az utóbbi országgyűlések minden törvényeit, adományait, kiváltságait, rendeleteit semmitörőknek és érvényteleneknek nyilatkoztatták (Fessler Geschichte von Ungarn, második átdolgozott kiadás Klein Erschöf I. k. 153. l.

az avarok barátjai és szövcsegesei valának, ennél fogva mindketten a hun-scytha népekhez igen közeli viszonyban álltak. Nem szenved kétséget, hogy ezek jogéletére is hatottak, a miért Dr. Wenzel Gusztáv méltán már évek előtt a göth és longobard törvények ezen szempontbóli megvizsgálását a magyar jogtörténetre nézve igen érdekesnek véleményezte ¹⁾. Rávezettetünk tehát, hogy a frank törvények befolyásának a bajvívások meghonosulását tulajdonítsuk, annál inkább mivel idősb Bartal György szerint Szent István korában a frank királyok capitulárei europaszerte a legbölesebb törvények szentélyének tartattak. Ezen törvények Magyarország azon részében, melyre a várkunok (avarok) visszaszorítása után a Pannonia Francica név ragadt, nem lehettek ismeretlenek ²⁾, — és így Szt. István mintegy magától rájöhetett nemcsak a haza politikai szerkezetében, hanem törvénykezésének megápitásában is a capitulárek nagy tekintélyű tétéleiből kiindulni.

Semmi meglepő nincs abban hogy a bajvívások szokása oly gyorsan terjedt el a magyaroknál, mint a mely nemzetnél a kardtisztelet ősi vallásának egyik részét képezé ³⁾, és a későbbi századokban is a nemzet harcziás jellemével megegyezett. Ép oly természetes, hogy a magyaroknál annyi századokon át fentartá magát ezen intézmény, mert 1024. év óta, a midőn Sz. István a zalavári apátságot viadonnal ellátja, egész 1635. évig, a mely időtájban mint a nép köztudomásában élő jogbiztosítékot szemléltük, hatszáznál több esztendő folyt le, és Ludvig János hazánkfia ennél fogva a végrehajtó hatalom felelősségéről Magyarországon szóló röpiratában nagyon tévesen jegyezte meg, miszerint a bajvívás intézménye csak mulékony jelenség volt Magyarországon ⁴⁾. De tévedett abban is, hogy az 1486. évi eltörlési törvénynek más indokot tulajdonítván, a bajvívásokat idegenszerűeknek állitá a magyar törvényhozásban, holott habár ezen intézmény jellemzése hason-

¹⁾ Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere I. köt. 136 lap.

²⁾ Bartal: Commentaria I. 201 lap.

³⁾ Ipolyi: Magyar mythologia 508 lap.

⁴⁾ J. Ludvig: Des lois sur la responsabilité du pouvoir executif en Hongrie. Bruxelles, A. Lacroix, Verboeckhoven et C-ie 1865. 36 lap.

lithatlanul nagyobb részt csak az okmányokból nyerhető, még is II. András aranybullájának 12. cikke, és Nagy Lajos 1351. évi törvényének 9. cikke, azon mellékes modorban is, a melyben a bajvívásokat említi, eléggé bizonyítja, miszerint Mátyás király előtt is penditetett meg az istenitétek ezen neme törvényhozásilag.

Oly nemzet, melynek jellemével a bajvívás összehangzott, egykönnyen fel nem hagyott azok gyakorlatával, — ez oly buzgósággal fogott hozzá, mintha az igazság szolgáltatás minden más módja bizonytalanabb, és kevesebb bizalmat ébresztő volna; a nép sokszor vette pártfogása alá a bajvívásokat királyaik ellenében, így Nagy Károlyhoz az egész lombard nemzet járult azon kérelemmel, hogy miután a hamis eskük elkerülhetlenek, inkább állitassék vissza a bajvívások intézménye, — a mi aztán meg is történt. ¹⁾ Majdnem ellenkező utat mint Gundobald a bajvívások behozatalánál vagy inkább törvényesítésével, követett Rotharis longobard király, ki oly esetben, melyben eddig a bajvívás szolgált bizonyítékul, a segédesküvést rendeli el ²⁾, de sok esetben fenhagyja a bajvívást, a mit a 118. fejezetben mintegy nehéz szívvel így indokol: quia incerti sumus de iudicio Dei, et multos audivimus per pugnam sine iusticia causam suam perdere (v. ö. Mátyás kir. 1486. évi törvényét); sed propter consuetudinem gentis nostre Longobardorum legem ipsam vetare non possumus.

Szép Fülöp francia király, elődjének Szent Lajos tilalmát a bajvívások ellen újra kihirdeté, de már két év múlva kénytelen vala törekvésével felhagyni, mert ez idő alatt számos titkos gyilkosságok fordultak elő, melyeknek a legerősebb emberek estek áldozatul. Szent László tilalmát, mely általában minden bajvívásra kiterjedett, csak annyiban módosítá, hogy a bajviadalokat büntetési esetekre szorítá ³⁾.

Ha Mátyás király az 1486. törvényével czélt ért vala,

¹⁾ Lex longobardorum Libr. II. tit. 55 §. 23.

²⁾ Stobbe: Geschichte der deutschen Rechtsquellen I. 126. 132 lap.

³⁾ Gerhard Ephraim: Tractatus iuridicus de iudicio duellio, vulgo vom Kampf- und Kolbengerichte, Frankfurt 1732. Szent Lajos király fentebbi tilalmának nincs keltje, a chronologusok azt hiszik, hogy 1260-ik évre teendő.

II. Ulászló nem jő azon kényszerűségbe, hogy Mátyásnak tilalmát 1492. évben törvény által szórul szóra ismételje. Egyébiránt mint a törvény szövege tanúsítja, ezen királyok a bajvívást nem annyira végkép eltörlék, mint a királyi katonai kuria illetékességére szorították, és a mellett a bajvívásban fekvő igazság feletti kételyüket hangsúlyozták. Hogy a bajvívások később végkép eltöröltettek volna, arról sem törvényeink sem okmányaink nem emlékeznek, — jele hogy ha valamely eszmét a közérzület fentart, az a törvények daczára is él; ha pedig a közérzület változott, akkor a magát már túlélt eszme törvény nélkül is örökre elszenderül.

Miként a frank és longobard királyok, úgy IV. Károly császár és cseh király is idő előtt erőlködött a bajvívások eltörlésében, ezért Károly rendeleteinek a közvélemény ellenére nem volt hatása, minthogy Morvarországban — mely szintén birodalmához tartozott, — még a XVI. században is vala gyakorlatban a bajvívás ¹⁾. Ugy látszik, hogy a harczias népek eredeti fogalmain kívül, később más, bizonyos vallásszinezetű okok járultak hozzá, hogy a bajvívások egyhamar ki nem voltak irthatók. A népek keresztényebbek akartak lenni a kereszténység legfőbb hordozóinál, mint a pápák, és conciliumok, — mert ama századokban könnyen gondolhatták, hogy minél inkább kitűnni akar valaki keresztényes érzelmei által annál inkább kell buzgolkodnia az istenitétek mellett is. I. Miksa császár, midőn a török hadjáratba készült, Németországot biztosságban kívánván hátrahagyni, Wormsban 1495 évben hozott rendszabályaival, nemcsak a magán harczizenési jogot, hanem az ököl- és bajviadali jogot is (Faust- und Kolbenrecht) végkép szüntette meg.

De vajjon mi okai lehetnek a fejedelmeknek, hogy a bajvívásokat el akarták törölni? Ritkán merném állítani, olyanok, melyeket előrehaladtabb korunk hozna fel ezen intézmény ellen.

A kik előmozdítói voltak a bajvívási gyakorlatnak, mint Gundobald burgund király, azt panaszolták, hogy nemcsak a vádlottak, hanem maguk a segédesküvők is könnyelműen,

¹⁾ Dudik: Mährens allgemeine Geschichte IV. köt. 329 lap.

vakmerően és öntudatosan hamis eskütől vissza nem riadnak; ezen gyakran tett tapasztalás miatt azt engedé meg az ellenfélnek, miszerint a segédesküvők egyikét bajviadalra hívhasa ki. És mint az ó-frank, és ó-német törvények, de magának az egész longobard nemzetnek fent említett felszólalása tanúsítja, ama sötét századokban nem ritkán fordul elő a hamis eskü elleni panasza.

A burgund király motivumjai, mint tagadni nem lehet, nemes természetűek, mégis Agobard lyoni püspök által ki a bajvivások ellen (impia certamina) nagy ellenszenvvel viseltetett, *superbus ac stultus haereticus Gundobaldus Burgundionum rex*-nek ezimezi, és őt a kath. vallás ellenségeül tünteti föl. Kemény kritikájában azonban a szent főpap nemcsak igazságtalan, hanem a viszonyok ismerete nélkül Gundobaldnak tulajdonítja azt, a mi a német népjog közös sajátja.

Nyilvános dolog hogy a lyoni püspök nézetronkai keresztényhez illőbb, istent inkább dicsőítő eljárást láttak abban, ha a viszályok ünnepélyes eskü által döntetnek el, mint a kard sorsa által. — A népek hangulata és véleménye ezen nézet ellen is fordult. Nem szenved kétséget, hogy maga az eskütétel az ordaliának egyik neme, kivált hogy ha az oly helyen tartatik, melyet a nép kegyelela különös szent sugázzal körülövedzett. Szent László sírjához Nagy-Váradra az ország legtávolabb részeiből nemcsak ájtatos hívők siettek ihletett kobellel, hanem peres ügyeiket is itt elvégezték sokszor őseink, joguk és igazságuk támogatására esküt letévén. Tán a legkésőbbi esetek egyike az, midőn 1304. évben perlekedő felek pozsonymegyei Szentgyörgyről ide zárandokoltak, de a sír dicsfénye annyira hatott a perlekedő felek kedélyére, hogy elállva az eskütételtől, a birtok felett egyezsége léptek ¹⁾. Ily eredményt azonban a bajvivási istenítélet is mutathat elő, — és így, ha igaz, hogy Robert Károly törvénykezési reformjával legalább közvetve az esküvéseket Sz. László koporsójánál és a tüzes vas, meg forróvíz próbáját megszüntette, lehetetlen észre nem venni, hogy ezen megszüntetés minden zaj, ellenmondás és visszaesés nélkül

¹⁾ Magyar Sion I. köl. 387 lap.

történt, holott a bajvivások eltörlése távol sem oly könnyen sikerült, és ismételt törvényes intézkedéseket tettek szükségessé.

A kik pedig a bajvivási szokás elfojtására törekedtek, néha sajátos ellenmondásokba jöttek magukkal. Nagy Károly legalább kevesbiteni akarta a bajviadalokat, de egykoruan megparancsolá, hogy minden ember higgyen az istenítéletbe legkisebb kétely nélkül, — mintha ama kettős harcok egyebet jelentettek volna alapeszméjük szerint, mint legnagyobb bizalmat isten ítéletébe. II. Frigyes császár az olasz tartományokhoz bocsátott rendeletében a bajvivást megszorítani, a többi ordaliákat pedig egészen eltörölni igyekszik (*monomachiam, quae vulgo duellum dicitur, paucis quibusdam casibus exceptis, inter Barones regni nostrae ditioni subjectos in perpetuum volumus locum non habere*). De a motivatio kissé meglepő: „alig található t. i. — mondja a koronás Hohenstauffen — két viador oly annyira egymáshoz hasonló, hogy egyik ne lenne a másiknál erősebb, stb.“ Harmadfél századdal később Mátyás király szintén csak bizonyos esetekre szorítá a bajvivást, azonban e szokást azon váddal sujtá, hogy alatta csalárdság üzi tilos játékát. Ha Signarellus de Homodeis alapos tudomás szerint ír, hazánkban csakugyan fordülhattak elő kebellázító esetek. Szerinte t. i. az ő koráig divatozott a bajvivás. Két főúr nem annyira igazságot keresendő, mint becsületbeli viszketegeből, egymást kihíván, a győzőnek jutalmul egy Sz. Mária nevű vár ígértetett. Az összekoczeznás után egyike a vívóknak földre terült, és magát a győzőnek megadta. Ezen utóbbi felbgyván a viadallal, az elejtett-hez közeledik, ki azonban azon pillanatban őt keresztüliszúrja ¹⁾. Erre csak az az észrevételem, hogy az e közleményben említett harc nem bajvivás, hanem közönséges párviadal vala. Szent Lajos francia király már jóval előbb törlé el a bajvivást, a saját koronabirtokain levő törvényszékeknél, de meghagyja az ország báróinak bíróságainál. Ennek oka az vala, hogy nézetei keresztülvitelében saját birtokain semmi tekintet által nem volt korlátolva, de másként állt a dolog a

¹⁾ Péterffy: *Sacra Concilia Hungar.* I. 30 lap.

főurakkal, kik azon régi kiváltságot élvezték, hogy a pörös ügyek az ő biráskodásuk alól el ne vonattassék ¹⁾).

A magyar törvénykönyv tüzetesen csak akkor emlékezik a bajvivási intézményről, midőn azt Mátyás király az 1486. 18. törv. czikkével eltörlé, vagyis inkább csak szűkebb körre szorítja. Ezen eltörlés is sajátos. Azt mondja t. i. az idézett czikk 1-ső §-a, hogy ezen iudicii genus . . . örökre eltöröltessék (in perpetuo aboleatur) és a közvetlenül követő szavak még is azt mondják, hogy hatalmaskodási és birtokjogi esetekben soha se lehessen ahhoz folyamodni, — tehát ez csak kivétel a bajvívás jogköre alól; szintén nem egyeznek a „perpetuo aboleatur“ kifejezéssel a többi szakaszok, melyek t. i. azt határozzák, hogy bajvívásra csak akkor ítéltetők a felek, midőn minden más igazolási próba elfogy; — ezen eshetőség naiv magyarázatát adja az 5-ik § ily módon: Ha magányos ember más magányost az úton, hol senki sem látja, kifosztogat, vagy ha tanúk nélkül másnak bizományt adnak, másnak valamit fülébe súgnak stb.“ Azt határozza továbbá, hogy a bajvívás ügye a katonai törvényszék (curia regia militaris) és nem a rendes törvényszék elé tartozik ²⁾, — mert a világi törvényszéken a királyi személynek veszi részt, ki pedig többnyire főpap szokott lenni. Ezen határozat szintén az 5-ik §-ban újra említett „örökre való eltörlést“ lényegesen módosítja.

Van azonban Mátyás király, és az őt ismétlő II. Ulászló idézett törvényczikkében azon állítás is, hogy a bajvívások szokása hazánkon kívül az egész világon hallatlan törvénykezési mód. (Iudicii genus, extra hoc regnum, in toto mundo inauditum), oly állítás, mely valóban meglepő. Hogyan? a bajvívásról, mely akkor egy évezred óta Európa legtöbb tartományaiban több kevesebb elterjedést nyert, és mint Grimm mondja: a leghíresebb, leggyakoribb s legnemesebb ordalia levén, mint ilyen a törvényt sőt a vallást megillető tiszteletben állott, arról a mívelt lelki Mátyás király jobb tudomást nem szerezhett volna? A bajvívásról, mely

¹⁾ Montesquieu: L'esprit des loix. III. k. 228. 231 lap.

²⁾ Etelred angol király 9-ik törvénye így szól: Omnis advocatio, et omne ordalium fit in Curia regis.

ről a korábbi magyar királyok okmányilag egy nyilatkoztak, hogy ez hazánk egyes vidékein a szokások módjára vivotott, — mely nem csak távolabb országokban, hanem egész Németországban, melylyel mindig élénk érintkezésben voltunk, sőt a határos Ausztriában, Morva és Csehországban is divatozott, Mátyás király és mind azok, kiknek tanácsával élt, azt hihette volna, hogy ez oly szokás, mely Magyarországon kívül sehol a világon elő nem fordul? És Bonfin Antal, Mátyás király nagytudományu historiographusa, a ki éppen egy évvel előbb jött hazánkba, mielőtt az idézett törvény hozatott; ő a mívelt lelki, tapasztalt olasz szintén csak magyar szokásnak veszi a bajvívást? és megerősíté azon véleményt, hogy ezen bizonyítéki eljárás „absurdum“ és más törvényszékeknel (caeteris foris) hallatlan? ¹⁾. Valóban ez oly állítás, mely az ujabbkori „extra Hungariam non est vita“-féle exclusivitásnak méltó társa. A szomszéd Morvaország e hibától annyira ment volt, hogy Otto (mások Konrádnak írják) herczeg a zsupán-székek számára 1189—1191-ben kiadott statutumjaiban, és pedig a 37-ik czikkben már világosan ismeri a bajvívás eredetét, mondván: „a bajvívás (bunkókkal) közönségesen „Kyj“-nek nevezve, csak idegenek irányában engedtessek meg,“ — mert a szokás idegen eredetű ²⁾.

Báró Eötvös József egy ünnepélyes alkalommal Szalay Lászlót jellemezvén, a nagy történetirő és jogtudós azon meggyőződéséről is szólt, hogy a szomorú állapot, melybe jogtudományunk Frankig sülyedt, mely gyakorlati jogainkra is oly károsan hatott, egy a nemzeti hiúság által ápoltt előítéletből veszi eredetét; és ezen előítélet Szalay szerint abból áll: hogy „a magyar jogviszonya oly valami, minek egyéb jogokban semmi előzményei s külön, egyébbel semmi kapcsolata nincsenek, mi Európában egészen külön áll, s valamint a jogi eszmék általános kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ez után is ³⁾).

¹⁾ Bonfin: Rerum Hungar. Decad. IV. libro VII.

²⁾ Dudik; Mährens allgemeine Geschichte, 1865. IV. köt. 319 lap.

³⁾ Pestí Napló 1865. év 284—4695. szám, a magyar akadémiai nagygyűlést megnyitó beszédében.

Ezt olvasva, megértjük Mátyás királynak feltűnő tévedését; megértjük azt, hogy a miről Szalay L. a maga korát vádolá, az már régi hibánk, és nemzeti balfogalom volt, mely már Mátyás korában és hihetőleg előtte is létezett oly viszonyok közt, melyek miatt azon meggyőződés és beismerés maga a királyi trónon is hiányzott, miszerint: „a jogi törvényhozás mezején szintugy, mint alkotmányos kifejlődésünkben, hazánk és Europa más országai közt mindig kölesönhatás létezett.”⁴

A bajvívásokról nem lehet ugyan mondani, a mit egy külföldön élő hazánkfiá állított, mintha t. i. a goth építészet szép emlékeit létrehozták volna, hogy azokat fegyvertermekké változtassák⁵), mert mint előadtam, a bajvívások szabad ég alatt mentek végbe, a vívók sátrak alatt várták ellenfeleiket, a küzdőtér pedig legfeljebb kövekkel vagy sorompókkal volt jelezve; de a mit tagadni nem lehet, az hogy haladást tanúsítanak jobb igazságszolgáltatás felé. Igaz, hogy a bajvívások sem indultak ki az észjog szabályaiból, hanem a súlyt oly befolyásra fektették, mely kiszámíthatlan, és az emberi jogfogalom körén kívül esik. De mennyivel szomorúbb emléket hagytak hátra a népek történetében azon intézmények, melyekkel a bajvívások ezen hibája közös! Csak a borzasztó boszorkány pöröket említem, melyeknek még apáink lehettek szemtanúi. Vízbe dobták az állítólagos boszorkányokat, és csak ha elmerültek, mondattak ártatlanoknak. Mily barbar, mily embertelen és erkölestelen eljárás a XIX. század küszöbén! I. Lipót császár egy 1668. évi rendelete föledékenységre kezd jutni, mely szerint a valamely várat ok nélkül feladó katonaságot megtizedelték. De ezen istenitéleti eljárás europa-szerte ma is ismeretes, ma is divatozik. A katonaságnak, mely fellázong büntetése az, hogy annak minden tizedik embere, miként a sors éri, kivégeztetik. Ki felejtette közülünk, hogy 1849. évben a komáromi magyar várórség mily véráldozatot hozni vala kénytelen az igazságnyomozás ezen fogalmának, mely a középkorból nagy felvilágosodással dicsekvő napjaink

⁴) Ludvigh J. azt írja fenindézett röpiratában: Les ordalies avaient presque partout en Europe envahi les beaux monumens de l'architecture gothique pour en faire des salles d'armes.

mozgalmaira is kihat⁶)? Nem akarok az ugynevezett amerikai párviadalról szólni, mely két ember közt, kik valami okért összetűztek, azt, ki fekete golyót huz, tetemes idő mulva is kényszeríti; hogy a kitűzött napon sajátkezűleg föbe löjje magát; de szólok a törvényszékeinknél divatos eskütételekről, melyek becsület, vagyon, igazság és polgári létről határoznak, vagy legalább elhatározására lényegesen befolyanak. Vajjon ki ismeri azon ember vallásosságának mértékét, a kinek nyilatkozatától függenek legszentebb érdekeim? ki tagadná, hogy az igazságszolgáltatás itt oly segédeszközhez folyamodik, mely nagyon is ordáliai természetű? ki fog bennünket biztositani, hogy a legünnepélyesebb eskü csak az ártatlanságot, az igazságot fogja sikerre segíteni?

Ismételtem tehát, hogy a bajvívások a nemzetek jogtörténetében haladásra mutatnak. Ezek szüntették meg a vérboszút, és a nemzetségek közti hárcot (guerre, Fehde); mint bizonyítéki eljárás pedig a maguk korában ha nem is az egyedüli, de bizonyosan a legfontosabb, legdöntőbb jogi intézményt képezték, mely midőn hanyatlani kezdett, és a 15. században a római jog behozatott, a kivallatás kezdte ostorozni az emberiséget. A torturáról azonban senki sem fogja mondani, hogy az emberiségre nagyobb jótétemény volt, hogy igazságosabb elven alapult, vagy visszaéléseket kevésbé engedett keletkezni.

Ha Guizot azt mondja, hogy a bajvívások némileg az ököljog, vagy erősebbnek elégtételszerzési módját szabályozni kívánták, akkor az intézmény ezen rendeltetése sajátos igazolását látjuk abban, hogy körülbelül akkor, midőn a törvénykezési bajvívások szokása elenyészett, a párviadatok mai neme keletkezett, melyek a régi kettős viadatok csak árnyoldalait tarták meg, és mikor a nyilvános duellumok megszűntek, a titkos párviadatok harapództak el. Franciaországban ezen utób-

⁶) Tóth Lőrincz a bajvívások eredetéről azt írja, hogy a bírák csekély műveltsége mellett, kik fontosabb esetekben az elhatározás felelősségét örömezt elhárították magokról, szokásba jött a perlekedő feleket hivatalból az istenitéltre utasítani. (Lásd: A párhaj, 20. lap.) Vajjon alkalmazná-e a tisztelt jogtudós ezen állítását a komáromi esetre? És mily viszonyban van ezen állítás az alább említendő jelenkori eskütételi eljárással?

bi szokás a 15-ik században keletkezett, és már a 16-ik században szokássá vált, hogy még a párviadal segédei éppen úgy kénytelenítettek vívni, mint azok, kik valamely személyes sérelmet a kardok mérközésével akartak orvosolni. Mily visszaélés abból támadt, arról telvék történetkönyveink. Leghíresebb lett Franciaországban Jarnac és la Chataigneraie urak bajvivása III. Henrik király korában (1574—1589), a mely egyszermind az utolsó nyilvános bajvívás volt ez országban; a mely tilalmak ezentul előfordulnak, nem ezekre, hanem a magán természetű párviadalokra vonatkoznak. Buckle Tamás Angolország mivelődési történetének írója nem talál hazájában egyetlen példáját a magán párviadalnak a 16. század előtt, ritkán is fordultak elő Erzsébet királyné kormányzásának második feléig¹⁾; és midőn Smith Tamás (élt 1512—1577) Angolország történetében azt írja, hogy az ő napjaiban a bajvívás már gyakran nem szokott előfordulni, de hogy azt sem meri állítani hogy ezen szokás tökéletesen elenyészett volna, — újabbkori történetésztársát csak támogatja.

De vajjon a bajvívások a jelenkor erkölceiben oly mélyen gyökerező párviadalokkal nem diadalmasan állják-e ki az összehasonlítást? A középkorban a bírói párviadalt a király, vagy a nádor, az országbíró, vagy legalább a megyei és városi törvényhatóság rendelte el a perlekedő felek ügyének kihallgatása után. Rendeltetett pedig akkor, midőn az igazság felismerésére előadott bizonyságok elégségesek nem valának. A bajvívás nyilvánosan folyt, a nép összesereglése, az ország-nagyok sőt gyakran maga a király jelenlétében, és a bírák gondoskodtak, miszerint a vívás minden szabályai megtartásának, — szóval, bizonyos ünnepélyesség vegyült az istenítélet ezen nemébe, mely hatását nem téveszté szereplőkre és nézőkre. Mi jellemzi a mai párviadalt? az, hogy a ki sértve hiszi magát, önmaga vesz elégtételt ellenfelén karddal, vagy pistolylyal, önmaga ítél saját ügyében, és emeli egyéni

¹⁾ Buckle Henry Thomas: Geschichte der Civilisation in England, ford. Ruge Arnold. I. k. 2 oszt. 122 lap. — Otto József állítja, hogy még mindig kétséges, hol ment végbe az utolsó bajvívás, vajjon Angolországban-e 1571, Frankoniában 1650, vagy Oroszországban 1658. évben. (Geschichte der Zweikämpfe 231 lap.)

jogfogalmát az igazság trónjára: Vajjon előbbre van-e jelenkorunk e részben a bajvívásokat kedvelő középkornál? alig merném állítani. — Kevés ember is lesz, mondja méltán Tóth Lőrincz, ki az elégtétel e tökéletlen nemét, hol az ártatlan veszteti életét vagy testi épségét, s a vétkes megtámadó, a durva s gonosz sértő ülhet gunykazagva diadalt áldozata felett; hol az erős, izmos pimasz, s a gyakorolt ügyes brávo és gladiator határozott előnnyel bír a legnemesebb, legértékesebb egyéniség felett, ha ennek testalkata, kar izmai gyengék, s látása nem elég éles; hol a paczkázó nemtelen azzal tétézheti gunyait, hogy ellenének szegyenpirral borított homlokát még piros vérrel elborítja, hol a csábitó, ha ily erős és szerencsés a viadalban és lövésben, mint a nőknél, boszantó s lealázó gunyjára minden igazságérzetnek, azzal fizet a kevésbbé ügyes s erős férjnek, hogy azt ráadásul arra, hogy nevét megbecsteleníté, s ágyát beszenyezé, még az élők sorából is kiirtja, s tőle a hűtelen menyecskét megszabadítja, kevés ember lesz, — így végzi — ki az elégtétel e nemét esztelennek, s tökéletlennek, s rossz eszköznek ne tartsa a becsület megmentésére¹⁾.

Elismerjük azt, hogy az ujkori párviadalt nem szüntetheti meg a mai törvényhozás, mert azon erkölcsi világ melyben élünk oly sérelmeket tehet föl, melyeket semmi törvény-szék nem orvosolhat. De nem abban fekszik-e a mai társadalomra nézve a legnagyobb vád, hogy midőn oly tulajdonok, melyeket épen a mai társadalom levegőjében tanultunk legfőbb emberi kincsekül tekinteni, megtámadtatnak, megsértettek, az ily sérelem ellen ugyan ezen társadalom még nem talált észszerű orvoslato? Azonban nemcsak hogy a mai társadalom ezen belső ellenmondást még meg nem szüntette, hanem e részben még azt az állást sem foglalja el, melyet a XI. század népei; a mennyiben t. i. Szent László III. végzeménye a magán párviadalt világosan megengedi, és azt rendeli, hogy ha a felek otthon vívának és a bíróhoz nem jönnének, a bírónak keresete ne legyen. (Si qui domi pugnaverint et ad iudicem non venerint, nil querat iudex). A házias viadalt előfor-

¹⁾ Tóth Lőrincz: A párbaj, 12 lap.

dulása törvényhozásunkban igazi unicum, de ez nekünk új kor fainak csak nem szolgálhat mentségül, kivált midőn a helyesebb eljárás a rendes bajvívásokra csakhamar lábra kapott, és már maga Szent László is tett intézkedést azon esetre, ha a felek maguk kívántak a bíró előtt megjelenni. (*Si venerint, ad jus eius, fiat libitum stb* ¹⁾).

A bajvívások szokása mélyen gyökerezett a hűbériség intézményében, habár nem annak szülöttje, — ezt nem tagadom, de ezifra czimék, tarka czimerek, kiváltságok és a társasági élet ugynevezett felsőbb rétegeiben maiglan is szemléltető némely sajátságok szintén a hűbériség még most is élő maradványai, még pedig olyanok, melyeknek belső értéke iránt még kevésbbé tudna valaki lelkesedni.

Magyarországra nézve is áll az, a mit fenebb mondtam, hogy a midőn az ordaliai bajvívások szokása letűnt, helyükbe azon magánbíráskodási párviadatok léptek, melyek mai napig sem vesztek el uralmat érköléseinkre. Zápolya János király még csak 1540. évben fejezte be Szászsebesen a bírói tekintély alatt végbement régi bajvívások sorát, és már 1546. évben találunk a magánviszálynak fegyveres viadal általi kiegyenlítés oly esetét, mely a legérdekesebb átmenetet mutatja a maig divatozó párviadatokra. Tudjuk, hogy I. Ferdinand király az ország rendeit 1546. évben január 25-én tartandó országgyűlésre hívta meg Pozsonyba. Ezen országgyűlés alatt történt hogy Don Francisco Lasso, ki már a lefolyt években Ferdinand király ellen több tiszteletlen vétket követett el, most Pozsony négy kapujára titkosan kihívásokat szegzett fel a király szolgálatjában álló Balassa János ellen, melyekben

¹⁾ Szent László III. végzeményének, a törvénytárban 27, Endlichernél 28. fejezet. Ismétlem egyébaránt, hogy ezen végzemény inkább 1064. évre teendő. Büdinger figyelmét is felgerjesztették ezen magánviadatok, nála Privat Kämpfe, häusliche Kämpfe. (Ein Buch ungarischer Geschichte 20. és 92 lap.) A *judicium privatum* már a 7-ik században említetik, nevezetesen I. Dagobert frank király által. Ból azt jegyzi meg a váradi regestrumhoz (Adparatus, 246 lap): *Judicium ad Praudam idem videtur fuisse, quod judicium privatum, in quo iudex, causas litigantium simpliciter, sine ullo judiciario ordine et sine testibus, ad solam actoris rei que fidem interpositam discutiebat.*

őt az ország határain kívül vivandó párviadalra szólítja fel, becsmérlo szavakat nem kimélvén. Az országgyűlés ebben az annak tagjait illető *salvus conductus* sérelmét látta ugyan, mind a mellett ugy volt meggyőződve, hogy ilyen becsmérloket Don Francisco Lasso-tul, kit Balassa János ugy is már egyszer nyílt mezőn fegyverrel rendre utasított, tűrni nem lehet, és azért Ferdinand királyhoz folyamodott, engedné meg Balassa Jánosnak, miszerint becsületének védelmére Don F. Lasso kihívását (*singulare certamen*) elfogadhassa. Erre a király a pozsonyi várból martius 3-kán kelt levelével válaszolt, hogy miután az ország törvénye és szokása szerint senkinek a honfiak közül valakit kihívni, vagy ha kihivatik, a párviadalt a király különös engedélye nélkül elfogadni nem szabad, hűtlenségi nótázttatás, valamint fejvesztés és minden ingó és ingatlan javak elkobzása mellett, az országgyűlés kérelmére hajlani kész, megengedvén Balassa Jánosnak, hogy becsületének védelmére Don Lasso kihívását (*singulare certamen*) elfogadhassa, és vele miként vitéz férühöz illik (ut virum militarem decet) megvívasson, a nélkül, hogy ez neki hűtlenségként betudatnék, avagy fejvesztés és jószág elkobzás büntetésétől tarthatna. De miután a királynak bemutatott kihívási jegyekből kitűnt, hogy Don Lasso Balassa Jánost idegen fejedelem kormánya alatt levő területekre hívta meg, azt rendel a király, hogy ezen párviadal csak az ő uralkodása alatt levő tartományok és országok határaitban mehessen végbe, e végett biztossá teszi Don Francisco Lassot szabad jövetmenetről, valamint arról, hogy ha ő a királyhoz ezen párviadal megtarthatásáért folyamodnék, a király mindkét félnek a párviadal napját és helyét ki fogná tűzni ¹⁾).

Micsoda törvényt és szokást értett itt Ferdinand, mely szerint a honfiaknak tiltva lett volna párviadalt ajánlani vagy elfogadni ily súlyos büntetések alatt, azt kipuhatolnom nem sikerült. Hazai törvényeink, a mennyire 1492. évig a duellumot említik, az ordaliai bajvívást értették, azután meg tökéletesen hallgatnak róla 1808. évig, a midőn a nemesi felkelést rendező ez évi XI. törvényczikk 17. §-a a duellumot

¹⁾ A magyar nemzeti muzeum kéziratai közt. v. ő. a *Catalogus Széchenyanus mss. Codex actorum publicorum*, a 66-ik okmány.

is körébe vonja, de mely alatt természetesen, már a modern párviadalra nézve történik intézkedés. Hogy a fenebbi esetben Ferdinand a párviadal napját és helyét kitűzi, az egészen a régi bajvívások szellemében történt, a felek további eljárását azonban, egy újabb irány lengi át. Szintén már nem a régi bajvívások terén állnak azon párviadatok, melyek a magyar és török hadvezérek közt, még maga béke idején is folytak, de a viadalra való engedélykérés még a kapesot mutatja ki a régi korhoz, melyben a bírói közbejárás a bajvívási intézmény jellemző sajátosságaihoz tartozott. Midőn a horvát bán (1555 táján) engedélyt kért, hogy a boszniai pasával párviadalban mérkőzhessenek. Ungnad János a császári hadak fővezére Stajersországban, a bán a császár nevében Pettauból Sz. Györgybe idézte, megadván az engedélyt oly feltétel alatt, hogy mindegyik fél legfeljebb 300—400 vagy 500 lovassal jöhessen; de ezen engedély nem sokára visszavonatot Ungnadról azon felterjesztése következtében, hogy midőn mindegyik oldalon majdnem félezer ember áll egymás ellenében, az ilyen viadal könnyen zavarhatja meg a fegyverszünetet¹⁾. Az 1562-ben a német császár és zultán közt kötött és 1564-ben megújított békeszerződésben már az rendeltetik, hogy a párviadatok, mint annyi viszály és mozgalom előidézői megtiltassanak, azok pedig, kik valakit az ily viadalra (singularia certamina, duella) kihívják, a másik szerződő fél kívánatára megbüntessenek²⁾.

I. Ferdinand királynak általam közlött levelében teljesen és már oly korán fel lehet ismerni azon törekvést, kiméletlen szigorral megszüntetni a párviadatok szokását, de mintha eredetüket meg nem akarták volna tagadni, ezen ezélt a párviadatoknál szigorral, törvényekkel szintoly kevéssé lehetett elérni mint korábban az ordalikai bajvívásoknál. A protestans Gusztav Adolf, vitéz lovag létére, halállal fenyegette a párviadalra kelőket, és a halálos büntetést több esetben végre is hajtotta, de azért tábornokai rendre engedelmet kértek tőle, hogy vivhassanak.

¹⁾ Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches II. 256. 257 lap. v. ö. miként felel meg Zrínyi a boszniai sandsak kihívásának. u. o. 259 lap.

²⁾ Veranesies összes művei. V. köt. 295 lap. A magyar akadémia által kiadott Magyar Történelmi Emlékekben. Második osztály. Írók

Oly intézmény, mely századokon át adott irányt a nemzeti közélet egyik fontos részének, mely a nemzet harczias jellemével annyira megegyezett, hogy még a leghatalmasabb egyéniségek sem tudtak idő előtt benne fordulatot eszközölni¹⁾, ritkán fog oly teljesen elenyészni, hogy még későbbi korban is, midőn annak eredeti jelentése már kiveszett az emberek emlékéből, fen ne maradjon egy pár nyoma. Igaz, hogy ezen emlékek a felismerhetlenségig elkorcsosodtak sokszor, és hajdan erőteljes intézmények, melyekben számos harczias nép megnyugvását találta, számos, mintegy vallásos kózzal a népek tiszteletében emelkedett tan, elsatnyult, összezúgrodott, — egykor az egyeneslelkűség, tekintetre nem hajló igazságszeretet, a közrend fentartására szolgáló, és az ősök százados gyakorlata által helyeselt szokás nemzetek és fejedelmeknél honosítást nyervén; most pedig kérdőjelként állván más eszméknek, más érzelmeknek nyitott utunkban, képes az új nemzedék gonyát maga ellen kihívni. De a hanyatlás és eltorzítás jelei csak addig maradnak rejtélyesek, csak addig szórja rájuk nyilait a guny és értelmetlenség, míg a Grimm Jakab-ok, és Ipolyi Arnoldok meg nem jelennek, kik a babonahit sötét tömkelegéből száz meg száz töredékekben szedegetik össze az ő népek mythológiájának maradványait, és ezen számtalan töredékeket, a legnagyobb tudományos apparatus felhasználásával tudják újra értékesíteni a jelenkor elhomályosodott szemei előtt.

Munkám folyamában a tüzes vas próbájának egyes jelenségeinek ismertetését gyakran háttérül használtam a bajvívások sajátosságainak jobb feltűntetésére. A mit az ordalikai nyomairól a népszokásokban mondandó vagyok, itt újra rávezet, miszerint a tüzes vas próbájára mellék pillantást tegyek. Bartholomaeides²⁾ a népünkönél ismert szent-jánosi tűz szokását a pogány tűzisten cultusára vezérli vissza és ezen állításának

¹⁾ Pray azt írja Robert Károlyról: Monomachiam tamen, in dubia aliis lite adhiberi solitam, tollere non potuit, quod militari nationis genio quasi congenita esset. (Historia Regum Hung. II. 56 lap). Fessler is oly formán nyilatkozik a Zweikampf-tól: Dieser war dem kriegerischen Geiste des ungarischen Volkes angemessen. (Gesch. d. Ungern III. 678 lap).

²⁾ Gümösvármegye 276 lap.

alapja is van, mert már Inchoffer 1026. évből emlékezik a pogány magyaroknak tűz körüli tánczvigalmairól, a midőn is az égő tüzet körülállták, és mellette hangosan énekeltek. Hajdan az ilyen tüzek gyújtását és beszentelését papok végezték ¹⁾. Ezen szokás hazánkban nagyon el van terjedve maiglan, például Nyitra, Ung, Pest vármegye, Hont, Muraköz, és a bányavárosok egyes vidékein ²⁾. Tura, Pestmegyei faluban az ugynevezett Nagyhalom volt azon hely, hol a lakosok Szentiván tüzét ugrálták át, — történt ostéknint egy hétig, a honnan hihetőleg azon közmondás vette magát: „Hoszú mint a Szent Iván-éneke.“ A tüzet szalmával élesztették, és az ugrálók szalmaesővével kezükben, ugrás közben elesapni ügyekeztek a tüzet, mi ha sikerült, megtapsoltattak, megdicsértettek, és mindenféle kedves dolgok jóvendöltettek nekik, — miből az sem maradt el, hogy a leány ez évben férjhez megy, a legény házasodik, a menyecske legszebb, legmagasabb kendert fog növeszteni stb. Esztergom megyei Bajóthon még e század elején az ugynevezett tökekúti völgyben végezte az ifjuság Szentiván előestéjén ősi szokásu tűzünnepe; de a jelen ivadék már feledékenységre hagyja jutni ezen szokást, és csupán a templom körüli dombon tavasz kinyíltával minden ünnep és vasárnapon népdalok hangjai közt járják a „villike“ tánczot, és játszik a „sem egyet,“ az „aranyhid,“ és más vigjátékaikat. Ipolyi arra int, nehogy a szentjánosi tüzelésekben csupán csak valami házasság szerzési ünnep maradványainak, sem pedig az iváni éneket, házassági dalnak tartassuk ³⁾. E népszokásban valóban a tűz általi tisztulás, vagy inkább igazulás eszméje keresendő ⁴⁾, a mely az ordaliai tüpróbáknak is alapja.

Örömtüzeket raktak a tavasz és a nyár üdvözlétére, az

¹⁾ Resü Ensel Sándor: Magyarországi népszokások, Pest 1867.

²⁾ Erdélyi: Magyar közmondások 208 lap, hol e szokást szintén a régi mythosok tüzével hozza kapcsolatba.

³⁾ Nyitra megyében a perkiék tüzet raknak a hegyeken, kiviszik a leányokat, és ezekkel a lobogó tüzet ugrálják keresztül; ki sérelem nélkül átugorja, azt mint ügyes leányt jövő farsangra asszonynak elviszik. Innen van a közmondás: „elugrotta mint a perki leány a férjhez menést.“

⁴⁾ Ipolyi: Magyar mythológia 197 lap.

első husvét ünnepén, és Szentiván napján, és érdekes, hogy ez az *elődök áldozóhalmain* történt, a melyek tiszteletét tehát még a századok új hite sem görbithette meg teljesen. A népség vénje aprája, nő és férfi gyülekezett ilyenkor Frankoniában, Szászországban, Tirolban, és Stajerországban, Morvaországban a Radegast, ma Radost hegységben Rožnau mellett, de hazánkban is, különösen a Paradeishegyen, a Sitinán, Kerlingen és Gerode vidékén, az Altgebirgen és a Karpátokon, már bajnalhasadtával, és ha az örömtűz vigan fellobogott, csonka gyökerű sikkantut, fekete ürmöt és más, Szentiván éjjele előtt szedett fej- és fogfájás valamint más rossz ellen szolgáló füveket beledobtak, szikfűvel galambóc-czal koszoruzottan énekelve körülzánczolták a lángot és *hogy megtisztuljanak* azt vigan átugorták ¹⁾. Mennyi tekinthető ezen szokásból az ordaliai tüzesvas próba maradványául, azt itt nem fürkészem. Véleményem szerint e rész nagy nem lehet, mert nem valószínű, hogy a tűzpróba, mely sem oly népszerű nem volt mint a bajvívás, de ennél századokkal korábban is megszűnt, élénkebb nyomot hagyott volna hátra a bajvívásoknál ²⁾.

A mi a bajvívásokat illeti, a felső magyarországi szász és flandriai telepek keblében még nem rég élt szokások ezen középkori intézményre világosan utalnak vissza. Többi közt Körmöcz városa 1537. évben kiadott törvénykönyvében: „Ordnung und polizei der haupt bergstadt Kremnitz“ az mondatik, hogy kocsmárosok a mise ideje alatt, és esti 9 órán túl semmi tivornyát, zajt, veszekedést ne tőrjenek, de minden lovagias játék: löni, vivni, birkozni, ugrani, versenyt futni szabad legyen a test edzésére az ellenség ellen. Ha karácsonkor a kovácslegények testületi szállásukat változtatják, és kihurcolkodnak, két erős inas vérttel és lándzsával párviadalra szereltetik fel. Az új szállás előtt ezen harc hősei egymás

¹⁾ Kachelmann János: Geschichte der ungarischen Bergstädte II. füzet 169 lap.

²⁾ Dudik a Szent Iván tüzelést, a szlávoknál *sobótky*, mely kivált hegyes vidéken, a nyári napfordulatkor divatos, a szláv ősfallásból eredezteti, és a nagy Světovid ünnepével, a mindent meggyőző nyárral hozza kapcsolatba. (Mährens allg. Geschichte I köt. 391. 394 lap).

ellen szegzett lándzsával egymásra rohannak, egyik fél a másikat földre igyekezvén teríteni. Még 1811. évben mesélték öregebb emberek hazánk ama vidékein, hogy a város polgári lakosai közt formászerint lovagviadalok jártak. A mesélők idejében ezen szokás Stangenreiten, avagy Stangenbrechen és Kapinbrechen név alatt volt ismeretes, és *hatósági felügyelet alatt, az összegyülekezett polgárság jelenlétében* ment véghez, nyilvános piacon. Az ellenfelek kik valami becsületdolgót eldönteni akartak, lőháton jelentek meg, páncézzal, sisakkal, poznával, és kard helyett bunkóval. A vívók mindegyikének feladata volt, hogy az ellenfélt lováról leszorítsa és jól elpáholja, vagy legalább megszalaszsa ¹⁾.

Ezen szokást Simplicius éppen olyannak találta 1640. évben a Szepességben, mely a fenebbiek szerint tehát mélyen a 18-ik század második felébe huzta ki életét ²⁾; és így mióta a párviadalok a XV. században királyilag szentesített törvény által eltöröltettek, még néha a régi szabásu bajvívásokat látjuk feltűnni, de egykoruan azt is, miként silányultak ezek lépesünkint össze tréfás öklözéssé, mely egy ezéhvigalom alkalmával a szórakozni kívánó nézőknek mulatsággal adatik.

Hazánk e részben nem magányosan állt, sőt a nyugoti országokban némely különözök, kortársaik nagy zavarára az ordaliai bajvívásokat még csak nem rég egész komolysággal vették igénybe. Így 1804. évben báró Leusinger a német birodalmi gyűlést felkérte, hogy a hassziai választó fejedelmet „coram judicio Dei“ megjelenni kényszerítse, miszerint ott jogtalan igényeit Jesberg-re karddal vivja ki a báró ellen.

Az angolok törvényeikben egyszerűen benfelejtették a már divatból kiment bajvívást, miként a magyaroknál is ama tétel: „Lutherani autem comburantur“ egyenes törvény által meg nem lőn szüntetve. De egy 1818. évben előforduló különös eset a parlamentet még is arra emlékeztette, hogy az eltörlés törvényes kimondása tanácsos. A nevezett esztendőben

¹⁾ Csaplovics: Gemälde von Ungern. II. k. 190. 191 lap. Vaterländische Blätter 1841. évről 229 lap. Csaplovics kéziratjai 593 lap.

²⁾ Schröer Idiotikon. Sitzungsberichte der Kais. Academie der Wissenschaften. 28. kötet, 207. 208 lap.

egy fiatal leány, Ashford Mária hullája találtatott a Themzében. A testen talált borzasztó sebek nem engedtek kétséget, miszerint rajta gyilkosság követetett el. A gyanu Thornton Abrahamra esvén, ezt az esküttek felmentették ugyan, de avval a meggyilkoltnak rokonai meg nem elégedvén, ezek istenítéletre hivatkoztak, és a Kings-Benchnél kérelmeztek, miszerint az ügy bajvívás által eldöntessék. Rég nem döntetett már el valamely viszály ezen az uton, rég ezen nem kereste senki az igazságot, de a bírák, noha meg voltak zavarodva, még sem tagadhatták meg a követelést, mert törvényen alapult. Ennél fogva ünnepélyes ülésre gyülekezvén, rendeletük folytán a bírnök a szokásos kihívást tette közzé. Keztyű dobattott a földre, de nem volt a ki felvegye, — korábbi századokban hihetőleg nem hiányzott volna harczedzett védelmező. A 19. században ezen eredménynél fogva a vádlott törvényszékileg ártatlannak nyilatkoztatott. De a század közvéleménye más ítéletet hozott, másként boszulta meg magát, mert miután a vádlott bűnös voltában a törvényszék daczára senki sem kételkedett, a vádlott minden emberi társaságból kirekesztetett, és midőn Amerikába akart menekülni, nem találkozott hajó, mely őt felvenni hajlandó lett volna. Végre is csak áruhában és álnév alatt sikerült menekvési szándékát végrehajtani. Ez volt azon eset, mely a parlamentnek alkalmat szolgáltatott, hogy az istenítéleti bajvívásokat törvény által eltörölje ¹⁾.

Azon törvényhozók vagy királyok, kik országukban a bajvívást honosíták, azt mondhaták a mit Solon mondott, midőn feladatát bevégezé, „nem az általában legjobb törvényeket adtam az atheneiknek, hanem olyanokat, melyek az atheneiek számára a legjobbak.“

Ezen meggyőződés vezérlett a bajvívási intézmény ismertetésében, de ha ez uttal a mai kornak nem kedvező összehasonlításokat tettem, reménylem, nem fog senki sem azon gyanuba venni, hogy a tárgy iránti érdekeltségemnél fogva, a bajvívásokat a mai kornak is ajánlani kívánám; sőt inkább oda akartam mutatni, hogy a XIX. század vívmányaira oly igen büszkék ne legyünk. Még csak tegnap hagytak fel a bo-

¹⁾ Pester Lloyd 1866. 257. szám, tárcza. Révész, az Uj M. Muzéumban 1858. I. köt. 447 lap.

szörkánynyomozással, még csak tegnap hangzott el az utolsó jaj és nyögés a kínzó kamarákban, még csak tegnap söpörte el a szél a máglyák utolsó hamvát, és egy Bukle Tamás lehetségesnek tartja, hogy kedvező (!) viszonyok közt Spanyolország a Torquemadákat látandja ismét. Ha meggondolom hogy a milliók közös joga és szabadsága mily kis téren, mily kevés országban ismertetik el; hogy a nép leghűbb és legűszintébb barátai a nyeglyék és önhasznukat lesők nagy serege mellett hiában áldozza tehetségeit, életét; hogy az erkölcsiség külszínért, a jogérvet vagyonért, kitüntetésért becseréltetik; hogy a tudomány talán emelte emberi méltóságunk öntudatát, de a nélkül hogy a tényleges állapotok, a gyakorlat egyforma lépést tartottak volna, — valóban aggodnom kell, miszerint jöhetnek események hogy a középkor fél barbárságába legalább ideiglenesen visszaesünk. Már csak azért higgadtan illik méltányolnunk a lefolyt századok jelenségeit.

A bajvívások intézménye, noha idegen pogányságban vette első csiráit, még is nemzeti culturánk egyik nevezetes részét képezi, és azért a történész különös figyelmét érdemli. Ha tárgya csunyább is volna a mexicói bálványoknál, a történész nemzeti emléket lát benne, és ily emlék távol sem életelen test, hanem varázshatalommal fűzi össze a honfiak kebelét azon tudattal, hogy egy közös anya, hogy ugyan azon haza gyermekei. És ez jól van, hogy így van — bár mit szóljon elene a fásultság. Még Mexicóban is, midőn ott Bullock e század elején egy ősi pogány szobrot kiásott, azon vették észre magukat, hogy a lefolyt éj idején koszorúkkal lett felékesítve mintegy látatlan kezek által, — pedig a spanyolok tüzzel vassal irtották ki a mexicóiak ősi hitét, és 300 esztendő alatt ugyancsak erősen barázdálta fel a kereszténység a lakosok kedélyeit ¹⁾.

¹⁾ Heine: Reisebilder. I. köt. 170. 171 lap. Hamburg 1861. — Bullock, Sechs Monate in Mexico. 2. Theile Dresden 1825.

TARTALOM.

	<i>lap.</i>
A bajvívások eredete és elterjedése	3
A bajvívások törvényei	19
A viadorok	62
A bajvívások helye és ideje	79
A bírák	93
Felmentés a bajvívás alól	116
A papság állása a bajvívás intézményében	123
Az ítéletek	144
Nevezetesebb bajviadalok	165
A bajvívások mivelődéstörténeti méltánylása	173